

A MŰVÉSZET A POLGÁRI TÁRSADALOMBAN.

A néhány embernek szóló művészet ép oly kevésbé kell nekem, mint a néhány embernek való nevelés, vagy a néhány embernek való szabadság.

Nem, semhogy lássam, mint éli a művészet szegényes és ösztövért életét néhány kiváltságos ember között, a kik megvetik az alattuk levőket a tudatlanságért, a melyért ok felelősek, a durvaságért, a mely ellen ők nem harcoltak — semhogy ezt lássam, inkább kívánom, hogy a világ söpörjön el egy időre minden művészetet a föld színéről.

J. W. Morris.

Nem vagyunk oly igazságtalanok, hogy azt vitassuk, hogy a kapitalista uralom alatt a műtermék csak oly csereeszköz, áru, mint más valami, s hogy termelőjének főcélja a lehető legnagyobb haszon. Ellenkezőleg; az igazi művészt éppen az üzleti szellem hiánya teszi művészszé. Ha nincs más kereseti forrása, mint ecsetje, tolla, vagy vésője, kétségkívül kénytelen lesz arcképeket mázolni, újságcikkeket írni, csecsebecsét faragni, hogy egy kis pénzt szerezzen, de féltékenyen óvja élete egy részét, jobb részét, hogy önzetlen műveknek szentelje.

Mindazonáltal akárminő fáradsággal vagy áldozattal iparkodik is a művész milieu-je befolyása s az uralkodóosztálytól való minden anyagi és erkölcsi függés alól szabadulni: arra van kárhóztatva, hogy tudatosan, vagy öntudatlanul magára vegye a jármát. Az uralkodóosztály látja el a megélhetés javaival, azáltal, hogy megveszi műveit, hogy foglalkoztatja, vagy — az esetben, ha maga is a bourgeoisie-hez tartozik —

azáltal, hogy kapitalista jövedelmeket biztosít neki. Sőt, Grosse szerint »magában véve minden műtermék csak fragmentum. Hogy teljessé váljék, szüksége van a közönség eszméire; csak így születik meg mindaz, a mit a művész meg akart teremteni«. Már pedig oly társadalomban, a melyben a vagyon, s következésképp a szabad idő csekélyszámú kisebbség kiváltsága, a néző, a hallgató, az olvasó, az esztéta rendesen s végszetszerűleg ehhez a kisebbséghez tartozik. Ez a bourgeois-kisebbség csaknem az egyedüli közönség, a melyhez a művész fordulhat.

Valóban, korántsem elég egy pár művészeti szakosztályt vagy népegyetemet alapítani, hogy módosítsuk a dolgoknak ezt a rendjét, a mely a jelenlegi társadalom struktúrájának egyenes következtése. Helyeseljük, ha Whitechapel-ben képművészeti rendeznek, ha egy külvárosi színházban *Andromaque*-ot, vagy a *Tartuffe*-öt adják, vagy a brüsszeli *Maison du Peuple* hangversenyt szervez, de, kérdjük, mi nagy haszna van oly kezdeményezésnek, a mely legtöbbször néhány nagy város egy pár negyedére szigetelődik el?

Először is a parasztság, a mely a népességnek majdnem mindenütt túlnyomó többségét teszi, ezekből teljesen ki van zárva. Ellenem vethetnék, hogy Maurice Pottecher Bussangban megteremtett egy népszínházát, a mely darabjait szabad ég alatt, a Vogézek lábánál adja elő; hogy Toscana, s kivált Svájc falvaiban a parasztok többszázados hagyományt folytatva játszanak népies színműveket.¹ Ámde egy fecske nem csinál tavaszt; nem csinál kettő, sőt három sem. A falusi népesség egészében véve valóságos szellemi sivatagban él, s a városi életből csak a piacot és vásárt, a tingli-tanglit és bazárokat ismeri. Olvasmánya, ha ugyan tud olvasni, a kátéra, ócska verskötetre vagy a helyi lap együgyű prózájára szorítkozik. Muzsika nem hat füléhez, hanem ha a falusi zenekar lármás és vásott hangjai, vagy a fonográfok útján, a melyek a párisi »Café-concerts« leghülyébb műsorát mindenüvé elterjesztik. Képek, szobrok közül nem lát mást, mint házalók által rátukmált érzélgős színnyomatokat, szenteket és feszületeket, a melyek templomait ékítik. S ha látszólag kárpótlást nyer abban, hogy közelebb él a természethez, mint a városi: nem látja a dolgok szépségét, mert csak hasznosságuk szemszögéből

¹ Romain Rolland: *Le Theatre du peuple* (84. o.); *Les Cahiers de la Quinzaine*, az 5. sorozat 4. füzeté. Paris, 1903.

nézi őket. Mindenki hallhatott ilyes szavakat, a minőket én a Dauphiné egy parasztjától hallottam: »Hogy jöhet az úr szomorú hegyeinkbe, a mikor olyan szép országban lakik, a melyik egészen sík és tele van szántófölddel.«¹

Mondhatni-e, hogy a városi munkásnépesség, szemben a falusival, már több hasznot húz a művészet nyilvánulásaiból, a melyek ugyan érzékei körébe esnek, de, sajnos, a leggyakrabban szelleme körén kívül maradnak?

A népegyetemen a művészeti kurzus megnyitásakor rendszeren sok munkást látunk. Ámde egy kis idő múlva a közönség gyérül vagy átalakul. Az érdeskezőek ritkulnak. Helyükbe lépnek tanítók, hivatalnokok, kispolgárok, oly hallgatók és nézők, a kiknek bizonyára nagy hasznára válik az esztétikai nevelés, de már pusztá jelenlétük, arra bírván a tanfolyam szervezőit, hogy finomítsák programjukat: hozzájárul ahhoz, hogy a kézimunkások kiküszöböltessenek. Így pl. világossá tette ezt előttem a brüsszeli népháza művészeti osztálya, a melynek előadásait több mint tíz év óta tartom szemmel. Még ebben a proletár helyiségben is, a melyet csaknem kizárólag munkások látogatnak, a művészeti osztály közönsége minden más osztályétól elüt. Találunk ugyan benne kézimunkásokat is, a brüsszeli finom iparok tanult munkásait, de éppen nem többségben s ámbár az a tendencia, hogy a programmon csakis nagyon egyszerű, a munkástömegnek könnyen hozzáférhető tárgyak szerepeljenek, be kell vallani, hogy inkább hallgatják vasárnap este a díszteremben előadott népszerű darabokat.

Ne higyjük azonban, hogy tíz évi erőfeszítés, a mely arra irányult, hogy a munkásosztály esztétikai értéktáblája módosuljon, sikertelen maradt. A művészeti osztály azáltal, hogy egy kisebbszámú munkáshallgatóságra közvetlen befolyást gyakorolt, megtisztította az ünnepélyek programjait is, a melyek kívül rendeztetnek. A színi egyesületek, s kisebb mérvben a dal-egyletek is, lassankint, s a régi repertoirehoz való sajnálatos visszatérések ellenére is, dicséretes módon fáradoznak azon, hogy közönségük jobban szeresse a klasszikusokat, Beethovent,

¹ Guyau: *Les problèmes de l'esthétique contemporaine*. 24. o.: „Egy amerikai Angliát sokkal szebbnek találta hazájánál, mert ott mérföldeket lehet megtenni, a nélkül, hogy sövényül szolgáló fán kívül egyéb fát is látna az ember. Grant Allen említést tesz egy hyéres-i parasztról. Dicsérték a házat, hogy milyen szép kilátást nyújt a tengerre, s ő hátrafordulva káposztásföldje felé így kiáltott föl: „Csakugyan, nagyszerű kilátás van innen.”

Wagnert, vagy a modern drámákat, Hauptmann *Weber*-jét, vagy Zola *Assomoir*-ját, sammint a »café-concerts« dalait vagy Féval és D'Ennery melodramáit.

De még ha fel is tesszük, hogy ez a két-hármezer emberből álló közönség megvan hódítva, mi ez az elenyésző élite a szegények tömegével szemben, a kik sohasem — vagy csak alig — látogattak iskolát, a kiket krónikus túlterheltségük a szellemi fejlődés minden lehetőségétől megfoszt, a kik napi vagy heti munkájuk végeztével nem gondolhatnak egyébre, minthogy éhségüket elverjék, tagjaikat egy kicsit kinyújtsák, egy pere mámort szerezzenek a pálinkával, vagy hogy a kín és szenvedés új nemzedékét prokréalják.

Ne áltassuk magunkat szerencsés kivételekkel, legyen bátorságunk fölismerni és mérlegelni a baj terjedelmét: hogy a modern civilizációba helyezett munkások többsége teljesen idegen marad mindenfajta műélvezettől).

Ennek oka általában nem a pénzkérdés. A legtöbb múzeum nyilvános. Fölös számmal vannak olcsó művészeti kiadványaink; a fényképek, a képes levelezőlapok a legszegényebnek is lehetővé teszik, hogy lakását sokszor kitűnő reprodukciókkal ékesítse. A koncertekben és a színházakban, mint pl. az *Odéon* vagy a *Comédie Française*-ben vannak 50 centime-os, 1 franc-os helyek; igen sok munkás ennyit, sőt többet is elkölt minden vásárnap italára.

A baj az, hogy hiányzik az elemi oktatás, vagy a szabad idő, a mely azt helyettesítse. S hogy ez megváltozzék, arra volna szükség, hogy a néptömegek ne nyomassanak agyon a nyomortól és a szüntelen munkától.

A míg ez bekövetkezik, a művészek csak a gazdag osztályhoz, vagy jobban mondva, a gazdag osztálynak is csak egy minimális töredékéhez fordulhatnak, mert a mint a proletárok tömegeit a kenyér meghódítása veszi igénybe, a legtöbb bourgeois-t kizárólag az arany meghódítása foglalja le.

Ennélfogva a népességnek csak igen kis része érdeklődik a művészet dolgai iránt, vagy szenvelgi ezt az érdeklődést. Csak a bourgeoisie, s az arisztokrácia maradványai, a melynek címereit amaz újraaranyozza, rendelkezik pénzzel és idővel, a melyek a mecenátus régi formáinak helyettesítésére szükségesek. Csak ő vesz képeket és könyveket. Belőle élnek a színházak. Az ő társaságai fedezik a hangverseny-orehesterek krónikus deficitjét. Miniszterei vagy városi tanácsosai közvetítésével ő

szubvencionálja a szobrászokat és építészeket. S csak természetes, hogy ízlését igyekszik rátukmálni a művészet munkásaira, a kik tőle függnék.

Egy pillantás mai társadalmunk művészeinek jövedelemforrásaira és létföltételeire, meggyőz arról, hogy nem menekülhetnek ettől a függéstől másképp, mintha a nyomorúsággal egyezséget kötnek, vagy ha idejük javát méltatlan munkára áldozzák.

Tudom, hogy némelyek ezt mellékes szempontnak tekintik, a mely bizonyára érdekli a művészt, de teljesen közömbös a művészetre.

Nemrég egy brüsszeli újság által a belga írók helyzetéről rendezett ankéten egy fiatal író, Léon Lagrave, hevesen kikelt azok ellen, a kik azt javasolták, hogy az irodalom állami vagy magánszubszvenciókkal támogattassék.

»A ki irodalomról beszél« — írta az *Idée libre* 1902 szept. 15-iki számában — »nem beszél kenyérről, s a ki kenyérről beszél, az nem beszél irodalomról. Az irodalom eszméje s a kenyér eszméje különböző kategóriába tartoznak. A *primo vivere, deinde philosophari* elve abszurdum, ha irodalomról van szó.

— S ha az író éhenhal?

— Hadd haljon éhen! Ennek semmi köze sincs az irodalomhoz, s ez sohasem gátolta meg a mesterművek születését. Majdnem azt mondanám: ellenkezőleg«.

Csak csodálni lehet ezt a nemtörődést a világ dolgaival, kivált, ha a szellemnek ez a lázadása a hús ellen oly ember által nyilatkozik meg, a ki tapasztalásból ismeri a kenyérkereset nehézségeit.

Egyébként tény, nagyon is tény, hogy sok művész, a ki mesterművet alkotott, ugyanakkor csaknem éhenhalt. Ez nagyon természetes magyarázatát leli a genie sajátságában, hogy első fellépése beleütközik azok misoneizmusába, a kiket minden sért, a mi eredeti. Ámde, ha igaz is, hogy mesterművek alkotása sohasem óvott meg az éhenhalástól, hiba azt mondani, hogy az éhenhalás sohasem gátolta meg a mesterművek alkotását, s még öregebb hiba ezt hozzátenni: sőt ellenkezőleg.

Romain Rolland *Vies d'artistes* c. művében idézi Berlioz emlékiratainak egy helyét, a mely megragadó példát ad arra, hogy a nyomor mennyire gátolhatja egy-egy műremek megszületését. Berlioznak egyszer, a mikor felesége betegsége igen sok költséget rótt rá, éjszaka eszébe ötlött egy szimfónia eszméje. Fejében megvolt az első rész, egy allegro. Már nekifogott

leírásához, a mikor ilyen gondolatai támadtak: »Ha ebbe a darabba belekezek, megírom az egész szimfóniát. Nagy lesz. Belekerül három-négy hónapomba. Ez alatt nem írok tárcákat. Tehát nem is keresek semmit. Azután, ha elkészültem, nem tudok majd ellenállani a kísértésnek, hogy ki ne nyomassam (belekerül 1000—1200 franc-omba), s hogy elő ne adassam. Rendezek egy hangversenyt, a melynek jövedelme alig futja a költségek felét. Nem lesz majd semmim; nem láthatom el a szegény beteget, nem fedezhetem a magam kiadásait, s nem fizethetem ki legközelebb tengerre szálló fiam tápdíját . . . Ezekre a gondolatokra megborzonek, eldobtam a tollam, ezt mondván magamnak: Bah! holnapra elfelejtem a szimfóniát! Éjjel tisztán hallottam az allegrot; úgy tetszett nekem, mintha leírtam volna. Lázás izgalom fogott el, eldúoltam a témát, már már fölkeltem . . . de az est gondolatai megint visszatartottak, szembeálltam a kísértéssel, görcsösen kapaszkodtam a reménybe, hogy elfelejtem az egészei. Végre elaludtam s másnap, a mikor fölbredtem, csakugyan örökre eltűnt minden emléke!«

Ez egy ismert eset, de hány, nem kevésbé fájdalmas eset sorakozik mellé, a mely mindenha rejtve marad.

Egyébként bajos abban a megvetésben, a melyet némely művész anyagi érdekei iránt mutat, egyebet, mint szenvelgést látni. Ők is, csak úgy, mint bárki más, kénytelenek kenyerüket keresni, s ennél fogva alá vannak vetve ők is, mint bárki más a gazdasági szükségszerűségeknek.¹

Bárminő már most jövedelemforrásaik változatossága az egyes esetekben, vissza lehet vezetni a következő négy megélhetési módok egyikére vagy kombinációjukra: a művésznek van 1. személyes vagyona, 2. sinekurája, 3. mestersége, a mely művészetétől többé-kevésbé idegen, vagy 4. eladja műveit magánosoknak, közvetítőknak, az államnak és városnak.

Az esetek különbözősége szerint társadalmi helyzete is nagyon különböző lehet, de minden esetben közvetlenül vagy közvetve függ a bourgeoisie-tól, ha csak nem veti magát alá kínos megpróbáltatásoknak és kemény nélkülözésnek.

Először is tegyük föl a legkedvezőbb esetet, azt, hogy

¹ L. pl. Beethoven levelezését. 1807-ben folyadódik a császári színház igazgatóságához 2400 forint állandó fizetésért, a melyhez évenként egy jutalomjáték jövedelme járuljon, mert panaszkodik, hogy mindmáig nem tudott oly helyzetbe jutni, a melyben kívánsága szerint egészen a művészetnek élhetne, tehetségeit tökéletes fokra emelné stb.

a művész öröklí a szabadság egyedüli biztosítékát, a mely a kapitalista uralom alatt egyáltalában található: van vagyona; művészetének szentelheti magát, a nélkül, hogy a holnap gondja zavarná. Lehet-e ebből azt következtetni, hogy valóban független a bourgeoisie-tól? Ezt állítani annyi volna, mint elfelejtkezni arról, hogy legtöbbször polgári vagyona, polgári nevelése, polgári viszonyai osztályának ízlését, szellemi irányát és előítéleteit neveli belé, úgy hogy képtelenné válik az események és dolgok érdeknélküli kontemplációjára, a melyet Schopenhauer a művészet lényegének tekint.

Elismerjük, hogy vannak kivételek, s talán a legkomolyabb érv, a melyet a munka, hogy legalább a közvetlenül termelő munka nélküli tulajdon mellett föl lehet hozni, az, hogy szabad időt enged a tudósoknak és művészeknek, hogy megengedte Goethének a *Faust*, Tolsztojnak a *Karenina Anna*, és a *Háború és Béke* megírását, Puvis de Chavannes-nak a *Pro patria ludus*-nak vagy a *Szt. Genovéva életé*-nek megfestését.

De egy Goethére, egy Tolsztojra, egy Puvisre hány semmittevő esik, a ki élösködését azzal leplezi, hogy a szellemi munkás mezét ölti magára.

Egy olyan társadalomban, a minő a mienk, a melyben a művészeknek rendesen küzködniök kell az életért, az öröklött vagyon néha ugyan elősegítheti valamely tehetség vagy lángész kifejezését, de sokkal inkább nagyra növeli a meddő dilettantizmust. Másrészt pedig, minthogy nem szereszhet szabad időt egyeseknek a nélkül, hogy másokat ne kényszerítene kétszeres munkára, szükségszerű következménye, hogy szentesíti a bourgeoisie esztétikai monopóliumát, s föntartja a művészetnek fényűzési jellegét, a mi szabad kifejlődésének fő akadályá.

Térjünk most második föltevésünkre: az állam vagy más közhatóság közvetve, mintha ez valami titkolandó volna, megteszi azt, a mit a jövőben mindenesetre közvetlenül és nyíltan meg fog tenni, t. i. szabad időt ad a művésznek, alkalmazván őt valamely színleges vagy kevés teendővel járó hivatalra, múzeumokban, könyvtárakban, iskolákban. Ezt az eljárást magasztalta Renan is, *L'avénir de la Science* című könyvében s a tudományos sinekurák érdekében felhozott argumentumait a motívumok egyenlősége révén alkalmazni lehet a művészeti sinekurákra is:

»Csak barbárokat vagy rövidlátó embereket ejthetnek meg felszínes ellenvetések, a melyeket a tudományos hivatalok

sokasága ellen első pillantásra föl lehet hozni. Nyilvánvaló, hogy egy könyvtárt, a melynek 10—12 alkalmazottja van, el lehet látni 2—3 emberrel is (a tényleg csak 2—3 ember az, a ki ott dolgozik is). Némelyek ebből azt következtetik, hogy el kell törölni a többit. Kétségkívül, ha csak az volna a szándék, hogy az anyagi munka végeztessék el. Különös dolog: a tudományt, a világnak ezt az igazán legliberálisabb dolgát, egyedül Oroszország patronizálja bőkezűen.¹ (Az persze kérdés, vajjon a tudománynak a cárizmus által történt patronizálása a tudománynak csakugyan hasznára volt-e, mint a hogyan Renan 1818-ban talán gondolta.)

S kérdés, vajjon a sinekurák, a melyek megadják a művésznek az anyagi függetlenséget, ép oly mértékben biztosítják-e neki a szellemi függetlenséget?

Nem vonjuk kétségbe, hogy ezek a hivatalok néha csakugyan hasznosak. Örülünk neki pl., hogy Brüsszel megtisztelte önmagát azzal, hogy Georges Eckhoudnak² a festészeti akadémián irodalmi tanszéket alapított, s tetszésünk kísérte a belga kormány azon cselekedetét, hogy Constantin Meunier-t a louvain-i akadémia igazgatójává nevezte ki. Mindazonáltal ne feledjük, hogy az állam, a mely a művészeknek sinekurákat osztogat, a bourgeoisie-állam; s hogy ennek következtében, kevés dicséretes kivétellel, e hivatalait nem adományozza újítoknak, hanem inkább nyugdíj képen, oly művészeknek, a kiknek iránya nem sérti, vagy már nem sérti az uralkodó osztály ízlését és érzelmeit.

Mindaddig, a míg a bourgeoisie megőrzi a hatalom és szabad idő monopóliumai; a hivatalos művészet nem lesz, nem is lehet más, mint a bourgeoisie művészete.

Azt kérhetné valaki tőlem, hogy ily körülmények közt, hogy vállalkozhat közhatóság oly művészforradalmárok támogatására, mint Georges Eckhoud és Constantin Meunier? Ez egyszerűen azt bizonyítja, hogy a társadalmi fejlődés bizonyos korszakaiban az uralkodóosztályok legfinomultabb elemeiben lábrakap egy, különben elég platonikus irányzat a felé, hogy szentimentális rokonszenvet mutassanak még azok iránt is, a kik romlásukat jelzik vagy előkészítik. Így tett a nemesség a XVIII. század végén és így tesz a polgárság a XX. század elején.

¹ *L'Avénir la science „Pensées de 1848”* 251—236. o. *Melanges religieuses et historiques* 156. s köv.

² A leghiresebb belga naturalista regényíró (*Kees Doricke* stb.). Ford.

Ám az is igaz, hogy a művészek, a kik nem akarnak a bourgeoisie-től függni, nem remélhetik e függéstől való mentességük fentartását, ha a bourgeois-uralom alatt hivatalt vállalnak.

Ennélfogva többségük, a kiknek nincs személyes vagyonuk, s a kik nem tudnak műveik vételáraiból megélni, kénytelenek — s ez harmadik hipotézisünk — kenyerüket oly munkával keresni, a melynek vagy egyáltalában nincs köze, vagy — s ez gyakran még rosszabb — *alig* van köze a művészethez. Így pl. köztudomású, hogy Dickens gyorsíró, Alfred de Vigny katona, majd civita-vecchiai konzul, Stephane Mallarmé középiskolai angol tanár volt. Schiller, katonai felcser fia, először maga is gránátoskatonák felcsere lett, körülbelől 40 frank havi fizetéssel, később a történelem tanára Jénában, végül betegen a szász-weimári nagyherceg 3000 frank-nyi nyugdíját húzta. Berlioz, egy orvos fia, összeveszvéen atyjával művészhajlama miatt, boldog volt, a mikor a *Theatre des Nouveautés* karában havi 50 frank fizetéssel állást kapott. Guyau *Problèmes de l'esthétique contemporaine* c. művében élénk festi, a mint ebédjét, egy darab kenyeret mazsolával, elkölti IV. Henrik szobra alatt. Balzac a *Comédie humaine* írása közben a legkülönbözőbb mesterségekkel kereste kenyerét: »Huszonegyedik évétől a huszonötödikig padlásszobában élt, s tragédiák s regények írásával foglalkozott, a melyeket maga is rosszaknak talált. Családja folyton szidta, igen kevés pénzt adott neki — Balzac maga alig keresett — minduntalan fenyegette, hogy valamely ipari mesterségre adja. S mialatt képtelennek nyilvánították, majd elemésztette a dicsőség szomja és tehetsége tudata. Hogy függetlenítse magát, spekuláns, előbb könyvkiadó, majd nyomdász, betűöntő lett. Semmi sem ment; a bukás szélén állott. Négy évi szorongás után fölszámolt, nyakán maradt egy csomó adósság, s regényeket írt, hogy kifizesse őket. Borzasztó teher volt ez, a melyet egész életén át hurcolt.« (Taine.)

E példákat a végtelenig lehetne szaporítani a különös fölsorolása volna a bizzarr kibúvóknak, csuda-mesterségeknek, a melyekhez némely művész mindennapi falatjáért folyamodni kénytelen, mint pl. az a ma híres párisi festő, a ki nappal festett, éjjel meg árnyékszék-őr volt. Ezek kivételes esetek, de ki tudná felsorolni az olyanokat, a kik kenyérért leckékre futkosnak, írkokoskodnak, újságoknak kéziratokat szállítanak, a melyek csak igen távolról rokonai az irodalomnak.

Bármily idegölők vagy kellemetlenek is ezek, a művészettől idegen foglalkozások, legalább megvan az az előnyük, hogy a művész mellettök megőrzi függetlenségét, s eszünkbe juthat, hogy a gondok, s az anyagi megélhetés nehézségei nem gátolták meg Berliozt a *Damnation de Faust* és Balzacot a *Comédie humaine* megírásában.

Valóban hiba volna azt állítani, hogy a könnyű élet, minden vállalt munka hiánya, szükséges, vagy csak kedvező is, az esztétikai produkcióra. Talán igaza van Romain Rollandnak, a mikor azt mondja, hogy a kényszer nem árt a szellemnek, hogy a túlnagy szabadság a gondolatot apathiára és közömbösségre viszi. Csakhogy ez nem elég alap arra a következtetésre, hogy a művészet nem szenved a szükségszerűség nyomása alatt, a mely annyi művészt arra kényszerít, hogy csak pihenőjüktől vagy kenyérkereső munkájuktól ellopott óráikat szentelhetik neki. »Az irodalom — monda egyszer Camille Lemonnier — »halálos elszántságot követel, ha nincs hivatalod, mesterséged, vagy lapod. De viszont nem csinálod jól, a mit csinálsz, csak ha minden idődet és erődöt neki szenteled. Valami mindig elárulja a műkedvelőt olyan úr művében, a ki a vásárnapra vár, hogy festhessen vagy írhasson«.

Hisz az író csak megvárhatja a vásárnapot, de a képzőművészetek terén vannak anyagi munkák, testi erőfeszítések, a melyek meggátolják a művészt más munkákban. Így pl. díszítési, illusztrálási munkákat kell végeznie, a melyeknek művészeti értéke egyenlő a semmivel, mindazonáltal nem esnek művészeti szakmájától oly távol, hogy azt ne befolyásolják hátrányosan.

Ekképen átmenetek révén eljutunk utolsó hipotézisünkhez: a művész csak művészetének él, vagy legalább iparkodik élni. Műveit csereértékekké változtatja. Megpróbálja eladni akár maga, akár közvetítők révén. Íme, kettő közül kell választania. Vagy hízelkedik amaz egyedüli osztály ízlésének és szeszélyeinek, a mely műveit vásárolja; jól vigyáz, hogy a gazdag bourgeoisie konvencionális esztétikáját ne sértse; ideálját azéhoz méri. Vagy pedig kitudja magát vonni e silányodás alól, s mindenáron törekszik egyéniségét megőrizni, kegyetlen megpróbáltatásoknak teszi ki magát, a melyek még kegyetlenebbek lennének, ha az állam — ez a mumus — nem enyhítené őket az által, hogy megveszi a festők képeit, megbízásokat ad a szobrászoknak és metszőknek, jutalmakban részesíti az írókat.

Ám ezek a jutalmak, megbízások, vásárlások általában csak már ismert művészek javára szolgálnak. Semmiben sem segítenek a pálya kezdetén állók sokszor minden képzeletet felülmúló nyomorúságán. Így például a brüsszeli *Académie libre*, a melyet Edmond Picard alapított, s a mely minden évben pár száz frank-ot oszt ki fiatal még ismeretlen művészek közt, két vagy három évvel ezelőtt egy vidéki városban fölfedezett egy fiatal zeneköltőt, tagadhatatlan tehetségűt, a ki éhségtől hajtva, sokszor a házak elé rakott szemetesládákból szedegette ki a káposztatorzsákat és a többi ételhulladékot. Emlékezünk Zola Maupassant-tól írt életrajzának ama helyére is, a mikor az *Assomoir* és *Germinal* írója Parisba költözése első éveiben olajba mártott kenyérből táplálkozik; hogy pecsenyéhez jusson, lépre csalja a verebeket, s az arabust játszván, lepedőbe burkolózva járkál padlásszobájában, mert az inge mosodában van.

Talán túlzott esetek ezek? „Talán általánosításuk igen hibás ideát adna a művészek valódi helyzetéről, habár pusztán műveikből élnek? Egyes tények helyett lássunk hát egy teljes sorozatot, például azt, a melyet Romain Rolland a Francois Millet-ről írt tanulmányában ad:

»E kor legkiválóbb francia festőinek, s kivált tájképfestőinek élete szomorú martirológia. Csekély kivétellel, (pl. Corot és Jean Dupré), mindnyájan kegyetlen szükségét, nyomort, éhséget, betegséget, mindennemű bajt szenvedtek. A nagy Theodore Rousseau élte javát borzasztó szegénységben és elhagyatottságban morzsolta le, s teljes paralízisban halt meg, egy örült nő oldalán. Troyon mint örült halt meg. Marilhat mint örült halt meg. Decamps egész életében agyonkínozta magát, barátok nélkül élt, s tragikus módon halt meg. Paul Huet a szó szoros értelmében éhenhalt, miután a nélkülözések tönkretették egészségét. Millet? Szenvedett, mint a többiek, a szegénység, magány, közöny kínjaitól . . . 1857-ben a *Glaneuses* évében, szegénysége már-már öngyilkosságra kényszeríti, ha lelke hirtelen nem kél tusára ezzel a gondolattal. 1859-ben, az *Angelus* évében, a tél derekán ezt írja: »Már csak két-három napra van fánk, s nem tudom, honnan szerezzek azután. Feleségem a jövő hónapban lebetegszik, s én minden nélkül leszek.«¹

Igaz, hogy azóta az *Angelus*-t Chauehard úr megvette 800,000 frankért, ugyanő megvásárolta a *Bergére*-t is egy

¹ R. Rolland: *Millet* (London, Ducworth) 16., 17. o.

millióért; a *Glaneuses* 300,000 frankon került a Louvre-ba: ámde ezeknek a mesés áraknak csak a közvetítők látták hasznát. A művész, a ki képeit nevetséges összegekért adta el, ép oly kevésé élvezte többlet-értéküket, mint a mily kevésé részesül a kuli a transzváli gyémántbányatársaságok osztalékaiban.¹ Abban az egyedüli korszakában, a mikor biztos volt a kenyere (1860—1863), Millet boldog volt, hogy havi 1000 frankot kap egy műkereskedőtől oly kikötéssel, hogy három évig azé minden, a mit fest, vagy rajzol.

S Millet története a legtöbb jelenkori művész története. Még ha a kezdet nehézségein diadalmaskodnak is, ha évek küzdelmei után ki is csikarják a közönség csodálatát: a nyomortól csak úgy szabadulnak, ha rászánják fejőket arra, hogy munkaerejüket vállalkozó kapitalistáknak adják el.

A művészet világában csak úgy, mint az ipar terén, a független termelő nyomról-nyomra helyt ad a bémunkás-termelőnek.

Az írók függenek a kiadóktól, az újság- és folyóiratulajdonosoktól, színházigazgatóktól. A szobrászok többnyire kénytelenek magukat márvány faragóknak s más iparosoknak lekötni, készítenek kandallókat, órákat, asztallapokat, gyertyatartókat, villamoslámpákat s mindennemű csecsebecsét.

A festők kizsákmányoltatásának rajza ugyanilyen meggyőző. Ú. n. műtársulatok szállítják az állványt, a vásznat, a festéket a nyomorúság ifjú művészenek s vele egy tucat apró képet («fagot») festetnek, a melyet a vidéken, Angliában, Amerikában adnak el. E fagot-kért a művészt nagyság szerint fizetik 1—50 frankjával. Egy kissé magasabb fokon állanak a műkereskedők, a kik az atelier-kben 100, 200, 300 frankért veszik meg a nyomorgó művész képeit. Azután magas áron próbálják eladni; ha ez nem megy, átadják az említett »műtársulat«-oknak, a kiknél e képek már fénypontokként szerepelnek. A létra felső fokán találjuk a nagykereskedőket, a kik tekintélyes hasznot dugván zsebre, néha a tehetséges művész megélhetését is biztosítják. De hányszor valóságos rabszolga-

¹ Az 1857-ben kiállított *Glaneuses*-t 2000 frankért adta el. Az *Angelus*-t egy amerikai rendelte 1500 frankért, de Millet kénytelen volt odaadni Papeleu-nek 1000 frankért. Gavet már 12,000 frankért adta el Durand Ruel-nek; ez 380,00-ért Wilsonnak, a ki 1881-ben 160,000 frankért adja tovább; a new-yorki *Art Association* 553,000 frankért váltja magához; ettől megveszi Gamier 1890-ben, s eladja Chauchard-nak 800,006 frankért.

szerződés árán. Így pl. egyik ismert festőt a műkereskedő havonként két festményre kötelezett, egy másikat meg akkép akart kizsákmányolni, hogy — tengeri képekkel nyervén el a közönség kegyét — arra kényszerítette, hogy folyton ilyeneket fessen, mert más tárgyú képek elhelyezését sokkal nehezebbnek találta.

Mindig kínos, sokszor demoralizáló függés a közvetítőkkal szemben; a közvetlen vásárlásnak csaknem lehetetlensége; a megélhetés érdekében a legkülönbözőbb segédforrások kényszere; szünet nélküli harc — még a legkegyeltebbek részéről is — a bourgeois társadalom rossz, s felszínes esztétikai nevelés által alig javított ízlésének befolyása ellen: íme, ez a művészek közös sorsa a mai társadalomban.

Való, hogy nem mindnyájan ismerik vagy ismerték a nyomorúságot. Nem mindnyájan szenvednek, vagy szenvedtek egyenlően méltóságukban és érdekeikben, de legjobb körülmények közt is uralkodik a függőség egy formája, a mely alól senki sem menekül: ez a milieutól való függőség, az a közvetlen vagy közvetett hatás, a, melyet a környezet a művész lelkére végzetszerűleg gyakorol.

Harmonikus civilizáció mellett, a minő a régi görögöké volt, minden vetélkedve fokozta a szép érzetét. Ki merészelné ugyanezt mondani egy olyan átmeneti és össze nem függő civilizációról, a minő a mienk?

Kétségkívül fölhozzák majd ez ellen, hogy mindennek ellenére a most lezárult század igen nagy művészeket szült. Az építészet ugyan a múltak utánzásából élt, a szobrászok ugyan ritkák voltak, de a festők, s kivált az írók, s még inkább a zeneköltők semmiben sem állnak az előző századok művészei mögött.

Ez egyszerűen annak a bizonyosága, hogy még kedvezőtlen föltételek mellett is akadnak emberek, a kik megőrzik a szép érzetét, s meg tudják érzékíteni erkölcsileg és társadalmilag csúf környezetben is. Növényeket találunk még a dűnék homokjában, vén falak hasadékaiban, az utcakövek közeiben is. Műtermékeket találunk még az oly társadalmakban is, a hol a profit-éhség uralkodik minden más szenvedélyen, s a hol a kitagadottak nagy tömege ki van zárva minden kultúrából.

De ez az érv nem rontja le azt, hogy a nyereségért való termelés, s a tulajdonnak ebből folyó formái elcsúfítják, elkorcsosítják a természetet, az embert, s ennél fogva, kikerül-

hetetlen következkésék, a természet és ember esztétikai ábrázolását is.

A földbirtokosok kapzsisága letarolja az erdöket. Az ipar fejlődése nem kíméli a legszebb tájékokat sem. Kivájják a sziklákat, hogy kövezetét csináljanak belöle. A folyókat ronda kloakákká változtatják. A csúf szállók tönkreteszik a Riviera-t és az Alpesekeket. A bourgeois rossz ízlése sokszorozza a szörnyépítkezéseket. A gépek, a melyek révén az emberek egykor szabadidőhöz fognak jutni, a kapitalista kezében csak a termékek és munkások silányításának eszközei. A míg ezektől megvonják a művelésükre szükséges időt, azokat megfosztják attól a szerény szépségtől, a melyet valamikor a kézműves ügyessége a legcsekélyebb dolognak is megadott.

A technika elfajulásának s a természet elkorcsosításának szükségyszerű következményeit megragadó szavakban festi William Morris:¹

»Míg egykor a mesteremberek minden művének megvolt, akár tudatos, akár öntudatlan esztétikai jellege, munkáik ma két kategóriába oszthatók: művészietlen és művészi munkákra. Ám semmi sem lehet közömbös, a mit emberkéz alkotott: vagy szép, lélekemelő lesz, vagy lealacsonyító. Ennélfogva a művészietlen tárgyak veszélyesek; sértik a lelket pusztá létükkel, s ma számuk oly túlnyomó, hogy igazán keresnünk kell a műtermékeket, míg a művészietlen dolgok életünk rendes kísérői. Ez annyira igaz, hogy az intellektuális művészetek művelői nem is tudnák az ilyen életet élni, ha nem volna bennük oly erős az irányzat, hogy a maguk geniejébe, magasfokú műveltségükbe zárkózzanak s ekkép boldogan éljenek a társadalmon kívül, a melyet megvetnek. Mintegy ellenséges tartományban élnek. Minden lépésük belebotlik valamely tárgyba, a mely kényesebb érzéküket, finomultabb szemüket sérti. Ki kell venni részüket az általános rosszullétből s ez örömmel tölt el engem.«²

Íme, nemcsak a szegények és tudatlanok szenvednek szegénységük és tudatlanságuk miatt. Még azok is, a kik mentesek a nyomortól, nem mentesek a mások nyomorának lefokozó következményeitől. Lehetetlen, hogy a művészet teljesen kifejlödjék oly társadalmi állapot mellett, a melyben az emberek roppant többsége nem részesül semilyen kultúrában. Ép oly

¹ *La société nouvelle*. 1896. I. 19.

² Hogy miért, ez érthető, ha meggondoljuk, hogy ezt a *szociálista Morris* mondja.

hiábavaló volna remélni, hogy teljes rózsa nőjjön giz-gaz közepette. Minden egyéni kultúra nagy mértékben függ az általános kultúrától. A kézimunkás proletárok szolgátságban tartása okvetlenül együtt jár a szellemi proletárok szolgátságával. Így hát nem csoda, ha a legtöbb művész közös vonása, hogy mélyen idegenkedik a bourgeois uralomtól, bármily elütök egyéb törekvéseik és irányzataik.

Valóban, egy részük a múlt felé fordul, az aranykort háta mögött keresi, s hiú erőfeszítést tesz, hogy egy holt hitből merítse műveit. Mások megundorodva környezetüktől, összegubbaszkodnak, hátat fordítanak az életnek, s az általuk ismert világ dekadenciáját az egész világ dekadenciájának veszik. Ismét mások, — napról-napra szaporodik a számuk — a jövőbe néznek, rokonszenveznek a proletariátus szenvedéseivel és lázadásával és Richard Wagnerrel, — az 1849. Richard Wagnerével — a művészet és forradalom szükségszerű szövetségét hirdetik.¹

Hogy azonban ez a szövetség ne legyen üres álom, hogy benső és termékeny lehessen, szükséges, hogy a munkások tömege maga is megértse a művészeket, a kik velők menni igyekeznek. A kapcsolatnak tetteleg is létre kell jönnie — nemcsak szavakban — azok között, a kik fizikailag vagy erkölcsileg szenvednek a kapitalizmus uralma alatt.

Ám helyesen jegyzi meg Camille Mauclair,² hogy a bourgeoisie egyik ügyessége abban áll, hogy gyanakodást és bizalmatlanságot vet azok közé, a kiknek érdeke volna az ellene való szövetségés. A néppel elhitei, hogy a művészet szükségképen arisztokratikus, hogy a szellemi munkások, a művészek megvetik őt tudatlansága miatt, hogy a dolgok kényszerűségénél

¹ Wagner, *Művészet és forradalom*: „Az igazi művészet civilizált barbárságából csak nagy társadalmi mozgalmunk vállán emelkedhet valódi méltóságára. Közös a céljuk, s egyikük sem érheti el ezt a célt, ha nem működnek egybehangozóan. Ez a cél a szép és erős ember, vajha a *forradalom* megadná neki az *erőt, művészetet, szépséget*.”

² *L'oeuvre sociale de l'art moderne*. (Revue socialiste 1901. I. 675.) Cikkirő azt állítja, hogy „a marxizmusnak és az utilitárius szocializmus nagy tévedése volt, hogy bourgeois-módra gondolkozott a művészekről és ideológusokról, „így a szocializmust méltatlanul szellemi nehézkesség, otrombaság és közönségesség hírébe keverte”. Erre azt lehetne felelni, hogy Mauclairnek viszont az a nagy tévedése, hogy bourgeois-módra gondolkozott a marxizmusról, vagy jobban mondva az, hogy a tan azon bourgeois-elkorszosításai és hamis értelmezései után ítélkezett, a melyek némely epigontól erednek.

fogva ama osztály támaszai, a mely létföltételeit megadja. Viszont a művészeknek azt súgja fülébe, hogy a szocializmusnak egyéb gondja sincs annál, hogy gyomrát megtömje; hogy egy kollektivista társadalomban a művészet és tudomány kérelhetetlenül áldozatul esik a gazdasági termelésnek, s ha már ma is nehezen élnek művészetükből, ez a nehézség lehetetlenséggé válik azon a napon, a melyen a társadalmi tulajdon lép a kapitalista tulajdon helyébe.

A következőkben megkísértjük majd kimutatni, hogy éppen ellenkezőleg a művészet nem szükségkép fényűzés, s hogy a szociálistikus uralom alatt a művészek minden tekintetben jobb helyzetnek örvendhetnek majd, mint a minőben ma vannak.¹

Émile Vandervelde
(Brüsszel.)

¹ Ezt a másik tanulmányt is lesz szerencsénk olvasóinkkal megismertetni. *Szerk.*

A DEMOKRÁCIA JÖVŐJE.

— MÁSODIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

4. A demokrácia jelene.

Ez a folyamat a renaissance óta folyton nőtt terjedelemben s intenzitásban s korunk nagy demokráciáihoz vezetett el, a melyek bár távol állanak attól, hogy tiszta demokráciák legyenek, mégis jellegzetesebben, mint bármikor máskor a történelemben, tüntetik fel azt az irányzatot, melyben a demokrácia lényegét felismertük.

A gazdasági élet súlypontjának amaz előbb említett eltolódása mellett mindenütt ugyanazok a szerkezeti képletek lépnek fel, melyek az utolsó évszázadait élő római birodalomban jelentkeznek. Csakhogy ezek a képietek sokkal nagyobb arányokban és bámulatos fejlődési gyorsasággal tűnnek fel.

A középkorral romba dőlt római Imperium egy sokkal magasabb fokon és egy sokkal intenzívebb ritmuson újul fel és vele együtt a demokratikus eszmék s intézmények olyan hatalmasra, a minőt még nem látott a világ. Egy futó tekintet elég ahhoz, hogy belássuk, hogy a római Imperium jellegzetes szerkezeti képletei tényleg a modern demokráciákban is feltalálhatók.

I. Hogy a társadalmak szerfölötti kvantitatív megnövekedése modern jelenség: nem szorul bővebb bizonyításra. Európa népessége 1801-ben 175 millióra, 1830-ban 216 millióra, 1870-ben 300 millióra, 1897-ben 370 millióra lett becsülve.¹

II. A népesség sűrűsége és a városi élet nagy intenzitása szintén a modern demokráciák jellegzetes tünete. Európában a legkevésbé sűrű területek egyszersmind a legkevésbé demokratikusak. Míg Lancashirenek km²-ként 707 lakosa, Németalföldnek 303 lakosa van, addig Oroszországnak átlagban 17.

Még fontosabb a demokráciára a városi élet. így India a kasztok hazája előtt a város fogalma ismeretlen. Ellenben Európában a városi élet egyre fejlődő irányzatot mutat.

¹ Bouglé. I. m. 39. 1.

1870 és 1897 között míg a lakosság száma 20%-val emelkedett, addig a városi lakosságé 52%-val, több mint 100,000 lélekkel.¹

III. A társadalom alkatelemeinek bámulatossá lett mozgékony-sága ma már közhely a »gőz és villamosság korában«. »Ha a távolságokat többé nem a terület után, hanem (a mi társadalmi életben tényleg fontos) amaz idő után számítjuk, mely azok befutására szükséges: úgy értjük, hogy a modern nemzetek területe mintegy összeszorul szemeink előtt. Hosszú évszázadokon át — mondja egy francia statisztikus — kevesebb mozgás volt a földön, mint a mennyi ma egyetlen nap folyamán megy végbe.²

IV. Az anthropologusok kimutatták, hogy tiszta fajok ma már nem léteznek, hogy a modern nemzetek a fajok legnagyobb keveredéseit tüntetik fel. »A nemzetek ethnikai kevertsége civilizációjukkal együtt növekedik. És nem véletlenség, hogy ép a legkevertebb Franciaország formulázta először az emberi jogokat.³

V. A társadalmi bonyolultság rendkívüli megnövekedése szintén szembeszökő jelensége a modern életnek. Alig van városi ember, ki ne volna több, különböző célú egyesülés tagja. A bámulatot munkamegosztás a modern nagy ipar alaptörvénye. A gazdaság mindinkább világ gazdaság.

VI. Az egységesítés folyamata nemcsak az egyes államokon belül ment végbe, de hatalmasan megindult az a törekvés is, mely a gazdasági és politikai működések internacionális egységesítésére irányul.

Ezen, a római imperiummal megegyező szerkezetek mellett egy új képlet is jelentkezik, mely a modern demokráciák *sui generis* vonása: a modern gőz és villanyerővel dolgozó gépeket és az ezek körül kikristályosodott sajátos jellegű életet értem. A modern demokrácia hatalma és ereje azokon a roppant néptömegeken nyugszik, melyeket a nagy gyáripár halmozott fel egyes pontokon, előbb hihetetlen nyomorba és szenvedésbe taszítva, hogy azokból később a modern demokráciák alapvető erője, az öntudatos proletariátus kikerülhessen.

A demokratikus törekvések általa új szint és jelentőséget vettek fel. A demokrácia a jogegyenlőség harcából, melyet a polgárság folytatott a feudalizmussal szemben, a gazdasági egyenlőségért való küzdelemmé vált. Az az osztály, mely mun-

¹ Ib. 39. és köv. 1.

² Ib. 106., 107. 1.

³ Ib. 152.. 153. 1.

kajából, máról-holnapra él, csakhamar azt az ideológiai koncepciót dolgozta ki, mely szerint maga a jogegyenlőség nem valósíthatja meg a demokrácia eszményét, midőn a rengeteg vagyoni különbségek, ha nem is jogi, de tényleges hatalmat adnak a kisebbségnek az összesség felett. Létrehozni a társadalmi élet oly rendjét és szerkezetét, mely a termelési eszközök államosításával kiküszöböl minden improduktív munkát s munkanélküli jövedelmet, átgyúrni az államot a kevés gazdag hatalmi eszközéből egy bölcsen vezetett mesterséges kiválasztás főszerzőjévé a népösszesség érdekében, a »hatalmi államból« »munka-államot« »csinálni«: íme azok az új célok, melyeket az élet megváltozott anyagi rendje és szerkezete az emberek elméiben létrehoz a modern demokráciákban.¹

És hogy az a demokrata eszmény, melyet a *teljes jogegyenlőségben* látott a feudalizmussal küzdő polgárság még távolról sem elegendő a társadalmi élet egy valóban demokratikus rendjének megvalósítására: azt a legújabb jelen tényei megdöbbentően igazolták.

Mert ha túlsötéteknek is vagyok hajlandó tartani számos lapjait annak a csodálatos lelkiismeretességgel és induktív gondossággal megírt munkának, melyben M. Ostrogorski az angol és az amerikai demokráciák fejlődéstörténetét előttünk feltárja: még akkor is kétségtelen, hogy a modern demokrácia e két klasszikus földjének tapasztalatai épen nem tüntetik fel rózsás színben a demokrácia jelenét.

Így Angliában, bár a választójog nagymérvű kiterjesztése

¹ A „politikai demokrácia” és a „munkás demokrácia” között nem tudom azt a valóban lényegbevágó különbséget felfedezni, melyet Lagardelle szeretne felállítani. Mindössze a politikai taktika szempontjából lehet különbségeket felállítani, nem pedig a dolgoknak abból a szempontjából, melyből mi indultunk ki. (*Socialisme ou Démocratie. Le Mouvement Socialiste* c. folyóirat 1902 május 31. száma).

Ugyanezen szempontból ítélendők meg azok a gyakori viták, melyek szocialista folyóiratokban a *szocializmus* és a *demokrácia* közötti különbségekről szólnak. Ezekben a vitákban nem a két irányzat lényegbeli szembeállításáról van szó, hanem arról, vajon a jelenlegi politikai demokrácia keretei, szervei és működési tere lehetővé teszik-e a szocializmusnak szervezetét és eszményeit a mai demokrácia eszközeivel megvalósítani? Vagyis mindezek a fejtegetések az *evolúció* és a *revolúció* témájára vonatkoznak, melyek e dolgozat tárgyát nem érintik. (Tipikus a demokrácia ily irányú tárgyalására Bernstein cikke: *Démocratie et Socialisme* és a Kautskyé: *Démocratie et Lutte de Classes. Le Mouvement Socialiste*-ban 1899 április 1. és 15. szám).

kivette a politikai hatalmat egy agrár oligarchia kezéből s lehetővé tette, hogy a szélesebb néptömegek érdekei úgy a törvényhozásban, mint az önkormányzatban a réginél sokkal nagyobb mértékben érvényesüljenek, bár a nyílt parlamenti és választási korrupció legundokabb formáit a politikai élet demokratizálódása megszüntette: mégis a pártokban valódi demokrata szellem nincs, azok hova-tovább képviseléválasztó gépekké lesznek a politikából élő professzionátus üzletemberek kezében, a caucusrendszer kis politikai klikkek uralmát biztosítja, melynek alapja nem elvi program, hanem a párthatalom biztosítása a vezetők önző céljai érdekében. A pártok hovatovább mechanikai csoportosulások lesznek az *omnibus-programmok* mindent felölelő elvtelen köpenyeye alatt, a független, önálló gondolkodás kihálóban, a párttekintély és pártérdek babonás fétissé lesz...

A modern angol pártrendszer, az amerikai mintára szervezett *Caucus* hatásait Ostrogorski ezekben a fővonásokban foglalja össze:

«... azt lehetne mondani, hogy a vezetés monopóliuma, melyet a régi uralkodó osztályok képviselői foglaltak el, egyre inkább a *wire-puller*-ek monopóliuma lesz, kik a plutokraták üzleti alkalmazottai.»¹

»A választási szervezetek által kifejtett erőlködések sokasága, sokfélesége és intenzitása igen komplikálttá tették a választási ügyet: *it has become quite a science* (valóságos tudományyá lett) miként a pártszervezetnek képviselői nem minden dicsekvés nélkül mondják: *it is now quite a business* (ma már igazi üzlet) mondják mások, *and you must attend to it as to a business* (és úgy kell foglalkozni vele, mint egy üzlettel).²

A politika ilyen jellege természetesen ép a társadalom legkiválóbb elemeiben közönyt vagy utálatot ébreszt a közdolgok iránt, mert ott nem az elvek, hanem a hatalmi érdekek küzdelme folyik. Az egykori politikai pártok nagy elvi ellentéte mindjobban elmosódik. »Nem képviselve többé ellentétes és határozottan kifejezett elveket s nem bírván többé az egyik a haladás, a másik a reakció privilégiumával, az egyik a tömegek érdekei gondozásának, a másik az arisztokraták és kapitalisták monopóliumával: a pártok, mint ilyenek, pusztá halmazatok lesznek, egyesülve valamely *leader* vonzóereje alatt a hatalom

¹ *La Démocratie et l'organisation des partis politiques*. Paris, 1903. I. k. 555. 1.

² I. m. I. k. 556. 1.

meghódítására vagy megőrzésére. Egy szóval párhuzamosan a társadalom és a politika elválásával az ember bekövetkezni látja a politika elválását az elvektől.¹

Mindez nem jelent mást, mint azt, hogy a politika hovatovább a sport vagy az üzlet egy nemévé válik s minthogy szakít az élet valódi erőforrásaival, a pártműködések mindinkább fizetett hivatalnokok buzgalmán alapulnak. »Nincs többé elég *enthusiasmus* a caucusman-ek soraiban sem az egyik, sem a másik párton; a pénz kerül uralomra s ebből a tényből magyarázható meg az utolsó választásoknál a két párt közül annak a nagy sikere, a mely gazdagabb volt.«²

A plutokrácia uralmának kezdődő tünetei ezek, melyeket a gyöngye szocializmus csak kevésbé tud ellensúlyozni. Az arisztokratikus társadalom szervezett és céltudatos törekvése csak hozzájárul a kis egzisztenciák lenyűgözéséhez: »A meghívások az *at homes*-okra, a *garden-party*-kra, a párt *big man*-eivel (nagyfejűivel) való ebédekre, a *gentlemen's club*-okba való ingyen belépti jegyek rendszeresen demoralizálják a kis polgárság és a munkásosztály vezetőit, kifejlesztve és táplálva bennük a snobizmus amaz utálatos érzését, mely megmérgezi a társadalmi viszonyokat Angliában.«³

Szóval a demokrácia európai mintaállamának tapasztalatai csak megerősítik azt a kiindulási pontot, hogy valóban demokrata szellem és törekvés nem érvényesülhet a maga tisztaságában ott, hol a vagyonban és a befolyásban nagy ellentétek vannak a társadalom alkatelemei között.

Ez a tétel szinte rikító megvilágosítást talál Amerika példájában, hol egy hosszú történelmi múlt inveterált erői és keretei nem gátolják az oligarchikus-kapitalista alapokon nyugvó demokrácia benső irányzatainak szabad kifejlődését.

Nemesség, egyház, militáris struktúrák, régi osztálytagozódásoknak anyagi és ideológiai korlátjai híján az amerikai demokrácia mintegy torz nagyítása az Angliában megindult folyamatoknak. Ostrogorski idevonatkozó adatainak halmazát nem lehet undor és borzalom nélkül olvasni.

A politikai élet egyre inkább a trustök hatalmába jut. Teljesen kialakul az a típus, mely Angliában még csak csirájában mutatkozik: az üzleti politikus, ki politikai befolyását kizárólag

¹ Ib. I. k. 585. 1.

² Ib. I. k. 586. 1.

³ Ib. I. k. 545. 1.

egyik klikkek anyagi javára érvényesíti. A hivatalvadászok és a faiseurök valósággal ellepik az amerikai politikai életet.¹

A politikai élet egyedüli célja; a hatalom megszerzése a befolyásos gazdasági köröknek megfelelő törvények hozatalára, a közhivatalok zsákmányszerű szétosztására, az önkormányzati működések jövedelmező kihasználására, nem ritkán a bírói tisztségek kedvező befolyásolására.

A párt fanatizmus — egy dühöngő nacionalizmus ideológiája alatt s a legkevertebb s legelvtelenebb omnibus programok köntösében — kizárólag a milliomosok és szolgálójának érdekeit szolgálja a korrupció, cirkuszi érzékizgatás, zsákmánykiosztás,² terrorizmus minden lehető eszközzel.

Egy valóságos olasz maffia és camorra szervezet tartja uralmában a közéletet: »kevesebb törrel és puskával s több tudományos methodussal«.³

A plutokrácia uralmának teljessége ez, mely a demokrata jogegyenlőséget csakhamar üzleti érdekeinek szolgálatába láncolta le. A tényleges gazdasági viszonyok egyenlőtlensége itt is, mint mindenütt erősebbnek bizonyult a papiroson kivívott jogegyenlőségénél.* A politikai szervezeteket a milliomosok egyszerűen megvették.

¹ „Mindenütt találhatók az effajta politikusok kisebb bandái. Mind egyik bandában legalább is három ember közül kettő hivatalnok vagy álláskereső és mindegyik a maga vagy társai befolyását arra használja fel, hogy személyi célokat kövessen és a becsületes és tisztességes embereket háttérbe szorítsa. Eljárásaik ép az ellentétei az igaznak és az igazságosnak. Ők az emberi nem legalja. Azt, mit a többiek lelkiismeretnek neveznek, ők megvehető és eladható dolognak tekintik a helyzet és a körülmények szerint.” írja Niles már 1823-ban. Idézi Ostrogorski I. m. II. k. 40. 1.

V. ö. egyszersmind James Bryce véleményét a gazdagság korrumpáló hatásáról Angliában és Amerikában: *The American Commonwealth*. II. k. 590—691. 1.

² „... Ekként — mondja Bryce — a hivatal felfogása a politikusoknál nem az az ideális, mely a közösségnek tartozó kötelességet jelenti, sem az a „praktikus”, hogy az egy csöndes hely, a melyben élhet valaki, ha kifejezetten nem hanyagolja el munkáját, hanem az a megrontott, mely szerint az egy bér, melyet múlt, ielen vagy jövő pártszolgálatokért fizetnek.” I. m. II. 133. 1.

³ Ostrogorski I. m. II. k. 357.

⁴A konzervatív v. Treitschke is egészen tisztán látja ezt a folyamatot: „Az iránt sem szabad az embernek áltatnia magát, hogy a szabad verseny demokratikus elve ezen államforma lényegét kezdi tőkéletesen megváltoztatni, hogy tényleg az a börze uralmához vezet... A két nagy amerikai párt semmi más, mint pénzéhes klikkek... (V. ö. *Politik. Vorlesungen anhalten an der Universität zu Berlin*. Leipzig. 1898. II. k. 278—973 11. Az

»Egyik vagy másik szempontból a pártszervezetek úgy jelentkeztek, mint az összes nagy magánérdekek operációs bázisai amaz erő kifejtéseikben, hogy az állami hatalmat önző céljaik érdekében kihasználják, a mely erő kifejtések az Egyesült-Államok történetének legnagyobb részét töltik be a polgárháború óta. A vasúttársaságok nyitják meg amaz ostromok sorát, melyeket a monopólium folytat az állam, mint a közérdek öre ellen. A rengeteg vasúthálózatot, azok pénzügyi adminisztrációját és üzemüket kiáltó visszaélések kísérték, melyeket a pénzemberek és spekulánsok kis ringéi érdekében követtek el az állam segítségével vagy elnézésével. Csaknem mindezeket a vasútvonalakat túlzott kiadások alapján létesítették az állam pénzbeli támogatásával s főleg azon földterületek segítségével, melyeket a kongresszus a nemzeti javakból adott. Igen gyakran ezek az engedélyek — melyek az 1861-től 1875-ig terjedő tizennégy év alatt a társaságok kezébe több mint százhatvanhárom millió acre földet juttattak — gyanús spekulánsok számára szóltak, a kiket a kongresszus tagjainak ama nagylelkű adományai ajánlottak, melyeket a pártszervezetek tartalékalapjai számára tettek s a kiknek egy csomó szenátor székét köszönhette. Az államtól nyert hatalmas földterületek a társaságoknak quasi-feudális hatalmat adtak s bő anyagot bank- és börzespekulációkra. Hogy az építésre szükséges tőkét összehordják, az engedményesek értékpapírokat bocsátottak ki a piacra, s ezekkel féktelen és csalárd spekulációt űztek, melyeknek áldozata a nagyközönség lett, mely megtakarított pénzét fektette beléjük; jóformán nem volt mód arra, a törvény elégtelensége folytán, hogy a társaságok igazgatóitól elszámolást

erős demokratikus közszellem s az egészségesebb vagyonmegosztás Franciaországban nem engedte a dolgokat az amerikai demokrácia mintája szerint kifejlődni, de ezért itt is tisztán kivehetően jelentkeznek az említett bajok csirái. Szövetkezve a *haute finance*-al — úgymond Kautsky — eszközül arra, hogy az ország demokratikus erőit szolgálatába helyezték, hogy vele együtt az államot közösen fosztogassák, állanak az *üzletpolitikusok*; a polgárságnak ez a bár kicsiny, de annál hatalmasabb része, mely minden parlamentáris államban szerepet játszik és pedig annál inkább, minél erősebb egyrészt a parlament és minél gazdagabb az a terület, melynek kizsákmányolása felett rendelkezik és minél gyöngébb másrészt a néptömeg a parlamenterekkel szemben, vagyis minél kevésbé demokratikusan vannak a partok szervezve és fegyelvezve s minél inkább csak a választóknak szervezetlen tömegével van dolguk a parlamentereknek, a melylyel még mindig könnyen bántak el. (*Republik und Socialdemokratie in Frankreich. A Neue Zeit* 1905 január 1. számában 442. 1.)

követeljenek; sőt előfordult az is, hogy az ő sürgetésükre a törvényhozás oly speciális törvényeket szavazott meg, melyek fosztogató üzleteiket takarták. De a legkiáltóbb visszaélések a vonalak kihasználásában fordultak elő, a szállítási tarifák önkényes alkalmazásában, »oly borzalmas visszaélések, hogy inkább regénybe, mint történelembe valóknak látszanának«: a társaságok különböző feltételeket szabtak különböző klienseiknek, melyek némelyeknek lehetővé tették minden verseny megölését, a szállítási költségek leszállításával, míg másokat pusztulásra kárhoztattak.¹

A demokrácia állapotát a többi államokban is a tőke és a munka küzdelme határozza meg, nemkülönben a vagyon eloszlásának, az egyes társadalmi osztályok hatalmi súlyának, a katonai szervezkedésnek mikéntje, míg a múlt által kifejlesztett ideológiai erők inkább csak árnyalati különbségekre vezetnek.

Így legkedvezőtlenebb a demokrácia helyzete ott, a hol a politikai élet még mindig a nagy földbirtok uralma alatt áll az egyház és a militarizmus szövetsége mellett (Poroszország, Spanyolország, Magyarország);² kedvezőbb ott, hol a politikai

¹ Ib. II. k. 172. 1.

² A magyar demokrácia helyzetét Beksics Gusztáv sokkal kedvezőbben ítéli meg s úgy találja, hogy a magyar nemesség pusztá hevületből és áldozatkészségből alkotta meg azt a magyar demokráciát, mely által a magyarság „nemcsak a legszabadabb, hanem a legszabadelvűbb és legdemokratikusabb népek sorába küzdötte fel magát”, s hogy ezen hevületnek és lelkesedésnek csakis a faji érdek szabott korlátokat. Csodálatos, hogy ez az író, ki mint láttuk, nyugateurópai mérték szerint is szokatlan éleselméjűséggel veszi észre a demokrácia gyökereit: a honi viszonyok megítélésében elfogult s magyarázataiban minduntalan *sui generis* faji sajátosságokhoz kénytelen folyamodni.

Ezzel szemben azt hiszem, hogy társadalmi és politikai állapotainknak a nyugati demokráciáktól való tetemes elmaradottsága abban az alapvető tényben leli magyarázatát (melyet különben maga Beksics nemcsak észrevesz, de önálló búvárlattal egészen eredeti megvilágításba helyez), hogy nyugati stílusú, intenzitású és szellemű városi élet Magyarországon nem jött létre s az a polgári osztály, a mely kifejlődött a nyugatinak inkább csak torzképe volt. Ez az osztály sokkal erőtlenebb volt, semhogy a nemességgel szemben gyöngye defenzívánál egyebet folytathatott volna s teljesen híján volt annak a feudalizmust ostromló polgári forradalmi szellemnek, mely a nyugati demokráciák kivívásának alapvető ereje volt. A demokratikus haladást nálunk tényleg, miként Beksics helyesen állítja, a középnemesség vitte keresztül. Nem is vihette más keresztül, minthogy a törvényhozó hatalom az ő kezében volt. Ez az akció azonban korántsem volt a hevület és a lelkesedés az a grandiózus ténye, a minőnek Beksics hiszi. Igaz, hogy az úttörők tényleg ezen magasatos érzelmek hatása alatt állottak. De ebben semmi rendkívüli

élet végleg az indusztriálizmus kezébe került egy többé-kevésbé radikális és szabadgondolkodó polgárság vezetése alatt¹ (Olasz,

nincs. Minden nagy történelmi kialakulás úttörői az uralkodó társadalmi osztályokból kerültek ki mindenütt a világon. Az a döntő történelmi erő pedig, mely a régi Magyarország kapuit bezúzta, csak igen kis részben volt eszmei felhevülés, hanem sokkal nagyobb részben a külpolitikai viszonyok nyomasztó kényszere és a belállapotoknak, különösen a gazdaságiaknak végleges csődje, mely egyként fenyegetett tönkrejutással urat és parasztot, úgy miként azt Grünwald Béla számos fényes lapon bebizonyította. Ezekhez kell még venni a jobbagyság egyre fokozódó s már tettekben is ki-kitört elégedetlenségét, mely hogy hova vezethet a külföldi példák nagyon is ékesszólóan illusztrálták a nemesség előtt. A tények és a körülmények ezen hármasság kényszerének engedett a magyar országgyűlés, hogy vagy egy félszázaddal elkésve megvalósítsa a demokrácia minimumát Magyarországon, a mely változás annál is inkább érdekében állott, mert egy tarthatatlan gazdasági helyzetből szabadult általa, míg a törvényhozás s a közigazgatás továbbra is teljesen, *ha nem is jogilag, de tényleg* a kezében maradt. A demokrácia további fejlődése sem érintette hatalmi pozícióját. A kereskedelmi- és iparoskörökkel szembeni liberalizmusa az ő köreit nem zavarta, sőt a „*haute finance*” üzletei a születési arisztokráciát igen kellemesen érintették; míg azokon a tereken, melyeken hatalmi pozíciója tényleg veszélyeztetve volt, tehát a vármegyei és az agrárpolitika terein: „a faji konzervativizmus”, a hogyan az osztályérdeket el lehet keresztelni, a legteljesebben útját állottá minden valóban demokratikus haladásnak.

*Szóval egész újabb történelmünk számos sajátos fonásának kulcsa abban a tényben keresendő, hogy nálunk — ellentétben a nyugattal — valódi polgári élet és hatalmi viszonyok nem fejlődtek ki. (A modern átalakulásokra nézve Grünwald könyvein kívül I. Szabó Ervin pompás értekezését: *Jegyzetek a magyar forradalomról*. Huszadik Század. V. évf. 11. sz.).*

² A demokratikus szellem ezeket a gyökereit tisztán látja a nemzeti szocialista Fr. Naumann is. (*Demokratie und Kaisertum*. Berlin, 1900. Zweite durchgesehene Auflage. 91, és 92. 1.).

Németország helyzete különben a demokrácia tekintetében egész sajátos, a mi arra figyelmeztet, hogy a gazdasági fejlődés mellett még egyéb erők is közrejátszanak valamely állam politikai tendenciáinak meghatározásában:

„Németország ama kevés modern európai állam közé tartozik, hol a polgárságnak nem volt sem mersze, sem ereje, hogy *emancipációját mint osztály* legalább bizonyos fokig keresztül vitte volna. A 48-as idők siralmas vége ismeretes. Utóbb azután a mikor . . . már megjött az erjedalomra, a politikai hatalom meghódítására, akkor már felébred benne az iszonyat a revolúciótól, a mely már előre jelezte a politikai hatalomnak a proletariátus által való meghódítását. A fenyegetően emelkedő proletariátus elől a bourgeoisie ismét fejedelme védőszárnyai alá menekült, a mely alatt most annál nagyobb félelemmel gubbaszkodik, mennél jobban nő a proletariátus hatalma. Innen van, hogy a bourgeoisie-nak még oly országban is, a hol már az indusztriálizmus magas foka kijelölni látszik neki a legelőkelőbb helyet, legfőbb gondja, hogy magát a feudalizmus társadalmi és politikai formáiba lehetőleg beleélje”. (*A szociáldemokrácia helyzete Németországban*

Franciaország); és legkedvezőbb ott, hol a társadalom tagjainak tényleges vagyoni helyzete a legegyszerűsebb (Svájc, Norvégia),¹ bár épen nem várható — a kellő társadalmi feszerek hiányában — hogy a demokrácia úttörő kezdeményezései innen kerüljenek ki. (Mindazonáltal Svájc a *referendum* intézményével tényleg megalkotta a jövő törvényhozási típusát). Míg ott, hol a munkaerő hiánya mellett sok a szabad földbirtok és a szervezett proletariátus az állami gépezet irányításában döntő szerepet visz: egyenesen oly állapotokkal találkozunk, melyeket a »munkásság paradicsomának« neveztek el (Ausztrália és Új-Zeeland).²

Írta Michels Róbert. Különlenyomat a *Huszedik Század*-ból. Budapest, 1905 6. 1)

¹ Norvégia valósággal az európai demokrata mintaállam és a történetíró kiemeli, hogy „a Dániától való elválás eltüntette a dán uralkodó osztályokat; alig maradt norvég nemesség; a kevés számú hivatalnokok Christiániában voltak összpontosítva, mely udvar nélküli főváros. A társadalom parasztokból — csaknem valamennyi birtokos — kereskedőkből, tengerészekből s pásztorokból állott. Mindig demokratikus jellege volt.” (L. a részletekre is Ch. Seignobos *Histoire politique de l'Europe Contemporaine. Evolution des partis et des formes politiques*. 1814—1896. Paris, 1897. 532. és következő 1.)

Érdekes és eddigi fejtegetéseinket igazoló tény, hogy a szomszéd Svédország különben igen hasonló nyelvi, vallási és életviszonyok mellett egészen más államformát tüntet fel. „A svéd társadalom a 19. századig arisztokratikus maradt. A Dél ... a nagy földbirtok hazája volt; a többi résznek, hol a talaj kevésbé termékeny, csak ritka népességű paraszt és halász lakossága van; e mellett néhány bányászcsoporth és kevés város. Az udvar, a nemesek, a tiszték, a hivatalnokok, a lutheránus papság a nemzet aktív részét teszik ki, mely uralma alatt tartja a népet; a politikai élet Stockholmban van koncentrálva a király körül.” (Ib. 529. 1.)

² Tényleg az ausztráliai gyarmatokban az elméleti szocializmus csaknem teljes hiánya mellett a munkáspártok számos követelménye sokkal teljesebben valósult meg, mint a kontinensen. Magas napszámok, messze kiterjedő munkásvédelem és biztosítás, a nagy földbirtok megszüntetésére irányuló törvényhozás, a köztulajdon és az állami üzemek fokozására irányuló törekvés, népies parlament jellemzik az ausztráliai szociális életet. Ez a változás azóta állt be, mióta az aranybányák felfedezésével hatalmas városi élet és egy aránylag igen tetterős, szervezett proletariátus fejlődött ki. A liberális polgárság a szervezett munkássággal együtt vette fel a harcot a nagy földbirtokosság és a *squatter*-ek (birkatenyésztők) ellen.

Igen kérdéses azonban, hogy a demokráciának ezek a csakugyan igen jelentős kezdeményezései állandó jellegűek lesznek-e s különösen, ha vajon az ausztráliai példa nyújthat-e egyáltalán útmutatást a szociális kérdés megoldása tekintetében? Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy egyszerűen az amerikai történet fog itt is megisméltódni. Ha a szabad földterület mind el lesz foglalva, ha némely ipari üzemek kedvezményes helyzete megszűnik

5. A demokrácia jövője.

Vajon feljogosítanak-e bennünket az előző lapok meg-gondolásai, valamint a múlt és jelen néhány jellegzetes tényének áttekintése arra, hogy a demokrácia jövője tekintetében bizonyos következményeket valószínűeknek tartsunk?

Azt hiszem igen. De mielőtt e következtetések levonását megkísérleném, vessünk egy tekintetet azokra a válaszokra, melyeket a modern társadalomtudomány néhány főképviselője erre a kérdésre adott.

Spencer a demokrácia diadalát kétségtelennek tartja, mivel a társadalom célja az ember boldogsága s ez a cél a militarizmus aláhanyatlásával egyre tisztábbá lesz. Az ember erkölcsi természetének javulása meg fogja változtatni ragadozó, háborús ösztönét s a békés indusztriálizmusba fogja vezetni s ezzel együtt a szubordináció rendszeréből a koordináció rendszerébe, a statuséból a kontraktuséba. A tekintély helyét a beleegyezés fogja elfoglalni: az indusztriálizmus egyenlővé fogja tenni a polgárokat.

Tarde nem kevésbé biztosra veszi az emberiség demokrata haladásának szükségszerűségét. A társadalom alaptörvénye az utánzás. Ez az utánzás kezdetben a múlt utánzása egy társadalmon belül, elzárkózva idegen társadalmaktól. Ez a privilégiumok, a kaszt, az arisztokrácia uralma a *szokás* alapján. A társadalom fejlődésével az emberek a jelent kezdik utánozni nemcsak egymás között, egy társadalmon belül, de idegen társadalmak

ha a népesség szaporodásával a munkakínálat megnövekedik: a szociális kérdés egész komolyságával itt is fel fog lépni és a munka és a tőke összhangja meg lesz zavarva. Szóval okunk van azt hinni, hogy az a folyamat, mely Ausztrália munkásnépéből jómódú kispolgárokat csinált, kik „a *Factory Acts* és az általános szervezeti jog kivételével mindenben az angol közép-osztály véleményeit osztják”, kik a kontinens munkásaival szemben védvámkedvelők, imperialisták, háborús szelleműek és krikettjátékosok, nem bír egy tartós és állandó történelmi fejlődés jellegével. (L. az ausztráliai állapotokra nézve: Albert Métin: *Le Socialisme sans doctrines*. Australie et Nouvelle-Zélande. Paris, 1901; *Bulletin of the Bureau of Labor*. No. 56 — January 1904. Washington: *Influence of Trade Unions on Immigrants. Labor Conditions in Australia.*)

Az ausztráliai demokráciának az angol polgári snobizmus által való áthatottságát finoman rajzolja meg André Siegfried; *La Démocratie en Nouvelle-Zélande*. Paris 1904249 és köv. lapjain.

intézményeit is. Ez a *divat* uralma. Az egyenlőség a hasonlóság leánya, ez meg az utánzásé.«¹

Durkheim végül, a ki leghatározottabb képviselője a társadalom reális magyarázatának, egészen más alapokon vezet ugyan le eredményeit, de egészen hasonló konklúziókra jut: A primitív társadalmakban még nincs munkamegosztás. A társadalom egységei teljesen hasonlóak s köztük csak mechanikai szolidaritás van. Az egyeseknek ugyanazon eszméik és funkcióik vannak. Az elmék tartalma ugyanaz. Nincs egyéniség: a csoport, az összesség ránehezedik az egyesre.

A fejlődés bizonyos fokán beálló munkamegosztás megváltoztatja a dolgok ezt az állapotát. A különböző társadalmi funkciók kifejlesztik az egyéniségeket, kiket most már organikus szolidaritás fűz egybe. Az egyéniség egyre inkább felszabadul a kollektivitással szemben. A társadalom növekedése és sűrűsödése szükségkép létrehozza a differenciálódás azt a folyamatát, mely ép oly szükségkép a demokráciához vezet.²

Mindenesetre tanulságos dolog három ily eltérő iskola főképviseelőjének azonos konklúziója a demokrácia jövő kilátásait illetőleg.

E konklúzió indokolásának azonban igen eltérő értéket kell tulajdonítani. Így Spencer és Tarde ideológiai magyarázatai az emberi erkölcsök javulása, illetőleg az utánzás törvénye alapján bizalmatlansággal fog eltölteni mindenkit, ki a társadalomnak, mint az őt alkotó egyesektől különböző *sui generis* valóságnak természettörvényeiben hisz.

Sokkal tudományosabb a Durkheim gondolatmenete, mely végeredményben egy anyagi jellegű folyamatból, a társadalmi szerkezet egy alapvető képletéből vezet le következtetéseit. Természetesen nem lehet azt állítani, hogy ezzel az egész kérdés tudományos beállítása végleges, mert hisz nem tudjuk, hogy a munkamegosztásnak ez a fundamentális ténye micsoda természeti folyamatoknak követője, milyen más folyamatokkal áll kauzális összefüggésben és hova tendál?

A demokráciának, valamint általában minden társadalmi problémának megnyugtató megoldása nem várható mindaddig,

¹ E tan részletesen kifejtve található *Les Lois de L'imitation* c. munkájában.

² E gondolat menetét szerző részletesen *La division du travail social* c. munkájában fejt ki. V. ö. egyszersmind Bouglé tanulmányát: *Sociologie et Démocratie* a *Revue de Métaphysique de Morale* 1896. évi folyamában.

míg ezekkel a kérdésekkel tisztába nem jöttünk.¹ De addig is, míg ezt az úttörő munkát a jövő végre fogja hajtani, lehetséges bizonyos kauzális összefüggéseket kimutatni bizonyos társadalmi tények között, a mely összefüggések konstans jellegeből, esetleg progresszív természetéből valószínűségeket állapíthatunk meg a társadalmi történet jövő menetét illetőleg.

Mint hogy kétségtelennek bizonyult, hogy a demokratikus szellemi erő és intézmények a társadalmi struktúrák bizonyos képleteivel vannak összefüggésben: a demokrácia jövője ezen képletek mikénti fejlődésétől függ. S mint hogy ezen szerkezeti sajátosságok túlnyomó része egyenesen a társadalom produktív erőinek folyamánya, a melyeknek minden megakadása vagy visszafejlődése csak magának az életnek sérelmével volna lehetséges, míg azoknak további gyarapodása egyszersmind a társadalmi élet teljesebb expanziója, Bouglé egy alapvető igazságot mond ki ezekben a szavakban:

Darabokra szakítani az államokat, a földdel egyenlővé tenni a városokat, elzárni az utakat, az embereket zárt csoportokba szorítani, a melyek között meg kellene akadályozni az utánzási érintkezéseket és a melyeken belül meg kellene akadályozni az egyéni különbségeket: íme mindezek a társadalmi forradalmak előzetesen végrehajtandók volnának arra, hogy gátat lehessen vetni civilizációnk demokratikus lendületének.²

Bouglé hozzá tette volna még: le kellene rombolni a vasutakat, összezúzni a gépeket, feloszlatni a könyvtárakat és laboratóriumokat, szétkergetni a munkásszervezeteket s az emberek egyéb egyesüléseit s mindenekfelett visszaállítani a nagy földbirtok uralmát . . . Úgy-e mindez lehetetlen feladat volna? De nemcsak ez. Lehetetlen feladat volna ezen intézményeknek és képleteknek egyre gyorsuló fejlődését megakasztani.

A mi nem jelent mást, mint azt, hogy jó okunk van a demokratikus fejlődést az emberi észről és akarattól független természeti kényszerűségnek tartani: a mint azt Tocquvil nemcsak hogy helyesen felismerte, de okaiban is mélyrehatóan megvilágította.³ Más kérdés, hogy ez az egyre erősödő demo-

¹ Jászi Oszkár: *A szociológia módszerei. A szociológia két iskolája.* (Huszadik Század 1905. év-folyama).

² Bouglé: *Les Idées égalitaires.* I. m. 248. 1.

³ Ezzel szemben sokan a természettudományok újabb felfedezései alapján állítják a demokratikus eszmény keresztülvihetlenségét, mivel a társadalmi élet egyenlősülési tendenciája ellentétben volna különösen a létért való küzdelem, a szerzett tulajdonságok örökletessége és a biológiai munka

kratikus közszellem minő politikai formákat és társadalmi berendezéseket fog létesíteni s hogy orvoslást fognak-e találni a hogyan azok a borzalmas visszaélések, melyeket Ostrogorski, Bryce, Lecky és a többiek kimutattak.¹

Mindezeket a jövő gazdasági szervezete fogja meghatározni, mely még sokkal homályosabb körvonalakban áll előttünk, semhogy pontosabb válaszra feljogosítanának.

megosztás törvényeivel. Ez értekezés szűk keretei gátolnak abban, hogy ezekkel az ellenvetésekkel itt foglalkozzam. Az erre vonatkozó kutatások eredményét véleményem szerint Bouglé helyesen foglalja össze legújabb munkájában e képen: „Következtetéseink, ha nem is parancsolók, de legalább emancipálók. Felszabadítják társadalmainkat a természettudományi megszállás alól. Figyelmeztetik őket, hogy senkinek sincs joga egy *soi-disant* tudományos morál nevében elbátortalanítani a szellem törekvéseit: az út szabad. (*La démocratie devant la science*. Paris, 1904. 303. 1.) V. ö. egyszersmind Somló Bódog könyvét: *Allami beavatkozás és individualizmus*. Budapest, 1905. II. kiadás, mely néhány „természettudományi” anti-demokrata érv beható és meggyőző cáfolatát nyújtja.

¹ Természetesen a demokráciának tulajdonított bűnök közül számos csak az illető író rövidlátásán alapszik. Így Lecky a szabadságot félti tőle, de érveiben alig emelkedik túl a *laissez-faire iskola* elkoptatott érvein (*Democracy and Liberty*. London, 1896. I. K. 212 és következő lapjain).

Ratzenhofer vádja is csak megismétlése a politikai irodalomban szokásos közhelyeknek (*Wesen und Zweck der Politik*. Leipzig. III. K. 207.)

Különösen a történelemből vett vádakkal szemben sosem szabad feledni, hogy még napjaink demokráciái is mily kevésbé tekinthetők valódi demokráciáknak, hát még a múlt demokráciái. (Erre nézve értékes megjegyzéseket tesz Charles Adler: *Sociologie et Démocratie*. Revue de Métaphysique et Morale. 1896. évfolyam 251 és következő lapjain.)

V. Treitschke támadásaiban olykor a konzervatív pártember nagyon is kiérzik. (I. m. 249 és következő 1.)

Arra a vádra, hogy a korrupció a demokratikus államalkat inhaerens baja, helyesen válaszol Kautsky ekként: „A monarchistáknak és abszolutistáknak nincs okuk a köztársasági és a parlamentáris korrupció felett orrukot fíntorgatni, mert mit tudnak szembeállítani vele? Semmi mást, mint a bürokrácia egyeduralmát, melynek korrupciója nem kisebb, mint a parlament és tőle csak abban különbözik, hogy nem két tábornak a zsákmányért való harcából ered, hanem egy érdekkör biztosított monopóliumból. Ennek a rendszernek áldásos következményei Oroszországban épen most elég világosan lépnek előtérbe. Orosz-bürokrata korrupció és amerikai köztársasági korrupció azok a végletek, a melyek között mozog (és kénytelen mozogni) minden nagy kapitalista állam élete és működése. Ennek . . . orvossága csak az önkormányzat kiterjesztése, minden hivatalnoknak a nép által való választása, minden megbízottnak képviselőtestületek alá való rendelése, a szervezett nép ellenőrzése és fegyelme mellett. Már ma is a legjobb eszköz a parlament korrupció ellensúlyozására egy nagy, keményen fegyelmezett munkáspárt alkotása. (I. m. 443. 1.)

Az bizonyos, hogy a dolgokat politikai és erkölcsi oldalairól megragadva lényegesen megváltoztatni nem lehet s hogy Ostrogorski nagyon téved, mikor azt hiszi, hogy a pártrendszer, a szellemi és erkölcsi nevelés nagymérvű átgyúrásával fog lehetni a demokráciákat jelentékenyebben megtisztítani. Helyesebben: nagyon téved, mikor azt hiszi, hogy a pártrendszer) a szellemi és erkölcsi nevelés nagymérvű átgyúrása lehetséges a nélkül, hogy előbb maga a dolgok anyagi rendje jelentékenyen módosulna.

Addig pl. míg Amerika egy milliárdos oligarchia állama marad, melyben a nagy néptömegek eme kis körtől anyagi függőségben élnek, míg az állami élet szerveit ez a kör anyagi hatalmánál fogva kezében tartja s annak működéseit tetszése szerint befolyásolja: a dolgok jelenlegi rendje egyáltalán nem, vagy csak igen kevésbé módosítható politikai tervekkel és szellemi vagy erkölcsi dresszúrával.

Az emberiség jelen állapotán kétségbe kellene esnie minden elfogulatlan szemlélőnek, ha mélyebbre menő javulást nem remélhetne a jelenségek egy másik sorozatából.

Ez ismét a társadalom anyagi fejlődésének mikéntje: a munka termelőképessége óriásilag növekszik s vele együtt azok a munkásszerveződések, melyek a termelés irányítását s azok a szövetkeződések, «melyek a jövedelem eloszlásának szabályozását célozzák. Ezek a társadalom szerveződésének azok az új képletei, melyeken a jövő társadalma fog fölépülni, mely a termelést és az eloszlást a közösség feladatává téve, lehetetlenné fogja tenni a nagy tömegek kizsákmányolását a kevesek által s mely a nagy vagyonbeli ellentéteket megszüntetve¹ s ezzel együtt a műveltségi állapotot felemelve s egyenlősítve² meg fogja gátolni az egyik ember uralmát és korrupcióját a másik emberen.

¹ Kétségtelen, hogy az u. n. municipál-szociálizmus hatalmas lépés ebben az irányban s a *Fabian Society* nagyon jól látja a demokrácia gyökereit, mikor valódi regenerált demokratikus közéletet nem tud elképzelni a községi önkormányzat legszélesebb körű kifejlesztése nélkül. (Érdekes adatokat találni erre nézve Jean Bourdeau: *L'evolution du Socialisme*. Paris, 1901. IV. fejezetében.)

² A nép igazi nevelése a demokráciára hova-tovább a kor egyik legfontosabb problémájává válik: „A demokrácia nevelése — úgymond Alfred Croiset — a XX. század demokratikus Franciaországában ép oly fontos ügy, mint a hajdan monarchikus Franciaországban a fejedelem nevelése, ki születésénél fogva hivatva volt egy napon felette uralkodni. A közügyek kormányzata, mely akkor egy családra tartozott, ma minden polgár feladata.

S a társadalmi hatalmi erők ennek a nagymérvű egyenlősülésének szükségkép a társadalmi közszellem és berendezés egy valóban demokratikus formája fog megfelelni.

A mindent a népért és a nép által gondolata, mely az ősi kezdetleges társadalmak hatalmi viszonyainak tényleges egyenlőségét kísérte, fel fog újulni magasabb ritmuson, óriási körben, a modern technika minden vívmányával felszerelve a hatalmi viszonyok azon nagymérvű újrakiegyenlítődéésében, melyre napjaink indusztriálizmusa elvezet.³ *Jászi Oszkár.*

A demokrácia oly társadalom, melyben minden egyes hivatva van közvetlenül vagy közvetve a kormányzat irányára és a törvényhozásra befolyást gyakorolni. Tehát elsőrangú társadalmi érdek, hogy e demokrácia minden egyes polgárának meg legyenek a szükséges tulajdonságai arra, hogy hasznosan fejtsse ki e befolyás azt a részét, melyet neki az alkotmány és a szokások adnak . . .” (*L'Education de la Democratie* Lemons professées à l'école des Hautes Études Sociales. Paris, 1903. 37., 38. 1.)

Fouillée is a demokrácia alapproblémáját a nevelésben látja s miként Fichte azt hiszi, hogy „egyedül a nevelés menthet meg bennünket mindazon bajoktól, melyek agyonnyomnak”; de ő is beleesik az ideologikus gondolkodók főhibájába, t. i. elfeledi, hogy a társadalom „szellemi köztulajdona” a demokráciának megfelelően nem alakulhat át, az anyagi tulajdon megfelelő módosulása nélkül. Egész könyvében átvonul az ilyen összeegyeztető törekvés erőszakoltsága. (*La propriété sociale et la démocratie*. Paris, 1904)

³ Ezt a folyamatot az ideológiai oldalról gyönyörűen írta le Morgan ezekben a híres szavakban:

„A civilizáció kezdete óta a gazdagság növekedése oly rettenetessé, alakjai oly különböző nemüekké, felhasználása oly terjedelmessé és igazgatása oly ügyessé vált a tulajdonosok érdekében, hogy ez a gazdagság a néppel szemben legyőzhetetlen hatalommá lett. Az emberi szellem tanácstalanul és megbabonázva áll a saját maga alkotása előtt.

Mégis el fog jönni az idő, mikor az emberi ész meg fog erősödni a gazdagság feletti uralomra, midőn meg fogja állapítani úgy az állam viszonya a tulajdonhoz, melyet oltalmaz, mint a tulajdonosok jogainak határait. A társadalom érdekei az egyéni érdekeket feltétlenül megelőzik és mindkettőt igazságos, harmonikus viszonyba kell hozni.

A pusztá vadászat gazdagság után nem végrendeltetése az emberiségnek, ha különben a haladás a jövő törvénye marad, miként a múlté volt. A civilizáció óta eltelt idő csak kis tört része az emberiség lefolyt idejének; csak kis tört része annak, mely még előtte áll. A társadalom feloszlása fenyegetőleg áll előttünk, mint egy történelmi pálya befejezése, melynek egyedüli végcélja a gazdagság volt, mert az ilyen pálya magában hordja saját pusztulása elemeit. Demokrácia a közigazgatásban, testvériség a társadalomban, a jogok egyenlősége, általános nevelés fogják a társadalom legközelebbi magasabb fokát megszentelni, melyért tapasztalás, ész és tudomány állandóan dolgoznak.

Újra életre kelése lesz — de egy magasabb alakban — a régi gensz szabadságának, egyenlőségének és testvériségének”. (*Ancient Society* 552. 1.)

Érdekes, hogy egész más csapásokon haladó író, Balogh Arthur is a tiszta demokrácia érvényesülését csak a „szociálisztikus gazdasági rendszer” alkalmazása mellett tudja elképzelni. (*Politikai Jegyzetek* Kézirat gyanánt. Budapest, 1905. 173. 1.)

Ellenkezőleg egy a kérdéssel foglalkozó legújabb francia munka csak nagyon kevéssé tud a liberális iskola régi elvein túlmenni. (E. Marguery. I. m.)

COMTE TÁRSADALOMTANA.

I.

A szociológia és az egyes társadalmi tudományok között olyanféle a viszony, mint a földgömb és egy térkép között, melyben minden ország külön van feltüntetve. A folyók, a hegyek, a városok jobban vannak megjelölve Magyarország, Anglia, Franciaország térképein, mint a gömbön. De míg Magyarországot nézzük, semmit nem látunk Angliából, s míg ezt nézzük, Franciaországból nem látunk semmit. A térképet nézzük, ha meg akarjuk tudni Budapest és Debrecen, London és Birmingham vagy Paris és Lyon fekvését és távolságát. De nem vesszük hasznát, ha Magyarország és Korzika, Anglia és India, vagy Budapest és London fekvését és távolságát akarjuk meg tudni. A földgömbön nem leljük meg fővárosunk szomszéd falvait, de megleljük rajta a föld minden országának aránylagos terjedelmét és viszonylagos fekvését.

A jogbölcsélet, az ethika, a politika, nemzetgazdaságtan és statisztikából részletesebben megismerhetjük ezen tudományok jelenségeit, mint a szociológiából, de nem tudjuk meg a magán- és büntetőjog, a jog és erkölcs, az erkölcs és gazdaság, a gazdaság és politika, a politika és statisztika közötti összefüggést és ezek mindegyikének a többihez való viszonyát és kapcsolatát.

A magánjoghoz folyamodunk, ha meg akarjuk tudni, hányféle a birtokrendszer, a nemzetgazdaságtanhoz, ha kíváncsiak vagyunk, hogy alakul a járadék, a politikához, hogyan tagozódik a főhatalom, a statisztikához, mitől függ a halálozások száma, de a szociológiához, ha azt akarjuk tudni, hogyan függnék ezek a különböző jelenségek össze. A szociológia tehát ezen egyes tudományokat nem teszi feleslegessé és nem szünteti meg, csupán egy magasabb synthesisbe vonja őket. Feltárja a különböző

társadalmi tünemények egységes eredetét, kapcsolatát és fejlődését, keresi azt az alaptényezőt, melyből ezen legkülönbözőbb jelenségek fakadnak, más szóval a társadalom szervezetének struktúráját és fejlődését iparkodik kinyomozni.

A szociológia megalapítója Comte.

Vannak a kik megalapítójának Condorcet-t, mások Cabanist, sokan Comte mesterét, St. Simont mondják. Erről lehetne beszélni, de az ilyesfajta apasági viták rendszerint meddők. Nem az a kérdés, hogy kinél merült fel egy gondolat először, hanem hogy kinek a műve tette azt eleven erővé. Bizonyos, hogy Comte adott az új tudomány fejlődésének lendületet és hogy ő volt az első, a ki megfogalmazott egy az emberi társadalom életét felölelő, tényeken alapuló (pozitív) fejlődési törvényt. A pozitív módszer ő előtte a történetre, a jogra, a politikára, vallásra, erkölcsre, szóval a társadalmi jelenségekre nem alkalmaztatott.

Verulami Bacon ugyan már kimondotta, hogy természet-tudományi módszerét az államtudományokra is alkalmazhatónak tartja, de tényleg nem alkalmazta. Comte terjesztette ki ezen módszert minden kutatásra.

Magyarozatát akarván adni, hogy a szociológia, vagy mint ő rendszerint nevezi, a társadalmi fizika, a természetfilozófia ezen utolsó hajtása, miért nem jöhetett az ő kora előtt létre, az összes tudományokat egy új rendszerbe foglalta, melyet mai napig is igen sokan elfogadnak.

Ezen rendszer alapja, hogy az egyes tudományok általánosságban és absztraktságban folytonosan kisebbedő, s szövevényességben és konkrétságban növekedő sorozatot képeznek. A sorozat: 1. Matematika (arithmetika, geometria, mechanika). 2. Az égi fizika vagy asztronómia. 3 A földi fizika. 4. Vegytan. 5. Biológia. 6. A társadalmi fizika vagy szociológia.

Ezen sorozatban mindegyik tudomány csak az előtte álló tudományok ismerete után tanulmányozható, mert mindegyiknek tüneményei az előtte álló tudományok törvényeitől is függenek és ezen kívül még saját külön törvényeitől is.

A számok törvényei valamennyi között a legáltalánosabb és legabstraktabb törvények. Ezek igazak minden dologról, mert minden dolog feltünteti a szám (alak és mozgás) elemi tényeit, minden dolog tehát tőlük függ, de ezek maguk semmi más törvénytől nem függenek. Az algebra tehát tanulmányozható minden más tudomány ismerete nélkül is. Legközelebb állanak

hozzá az általánosság és egyszerűség szempontjából a forma igazságai; a geometria tehát az algebra után már tanulmányozható és ismerete más tudomány ismeretére nem szorul. A mechanika csak az algebra és a geometria után tanulmányozható, mert ezen utóbbiak törvényeitől függ és még a saját törvényeitől.

Az asztronómia tüneményei a szám, az alak és a mozgás előző törvényétől függenek és még ezeken kívül a gravitatio törvényétől.

A szám, az alak és a mozgás tényein kívül feltüntetik a testek még a súly, a hő, a fény, stb. jelenségeit. Ezen jelenségekkel a fizika foglalkozik, a melynek tüneményei még az előző tudományok, a matematika, mechanika és az asztronómia törvényeitől is függésben vannak.

Találunk továbbá oly testeket, melyeken az egyesülés és bomlás jelenségeit észlelhetjük, ezekkel a kémia foglalkozik, mely tehát szintén függ a sorozatban előtte álló tudományok törvényeitől, Ugyanez áll a biológiára, melynek tárgya: a növés és érzéklés, stb. jelenségei. Ezeknek a köre ismét szűkebb, mint az előtte lévő tudományoké, a biológia tehát a mathezis, a fizika, kémia törvényeitől és függésben lévén, csak ezek ismerete után tanulmányozható.

Végül „következnek a társadalmi élet törvényei, melyek a szerves élet és ez által egyszersmind a szerveslen természet törvényeitől függenek, de egyúttal — mint az összes tudományoknak — megvannak a maga sajátos törvényei is, melyeket az előző tudományokból levezetni nem lehet. Minden egyes tudomány jelensége több tényezőtől lévén függésben, mint a sorozatban előtte lévő, törvényei kevésbé határozottak, vagyis a sorozatban előre haladva mindig több a »kivétel«.

Comte ezekhez a tudományokhoz később még az »Erkölcstan«-t csatolta. A lélektanról és logikáról, mint külön tudományról nem akar tudni, az értelmi és érzelmi működéseket a biológiába utalja, mert az introspektio nem lehet tudományos módszer. A lelki jelenségeket mintegy kívülről kell szemlélni. Az gyvelőt kell tanulmányozni.

Miután minden egyes tudomány a sorozatban előtte állónak törvényeitől is függésben van és csak ezek ismerete után tanulmányozható, a fenti sorozat egyúttal a tudományok keletkezésének és kifejlődésének időbeli sorrendjét is feltünteti. Érthető tehát most már, hogy a szociológia (ez az elnevezés is tőle

származik), mely a sorozatban az utolsó, miért nem jöhetett előbb, a többi tudományok kifejlődése előtt létre. A szociológia ezek ezerint ő előtte pozitív tudományyá nem is válhatott, mert a többi tudományok igazságai felderítve nem voltak.

II.

Társadalomtudományi tanításait a »Pozitív Politika« négy kötetében fejtette ki, nagy részletességgel (1851—1853). Eszerint a társadalmi tüneményeket ugyanolyan szellemben kell vizsgálat alá venni, mint a fizikai, kémiai vagy fiziológiai jelenségeket. Azok is változatlan természeti törvények uralma alatt állanak, melyekhez emberi beavatkozás nem férhet. Végzetesség az, melyet el kell fogadnunk. De épen az, hogy ezek a törvények változatlanok, teszük lehetővé, hogy azokat megmérhessük, eredményeiket lefolyásuk tartama (és nem az iránya) tekintetében módosíthatjuk.

A társadalom ezen emberi beavatkozástól nem függő törvényeinek kiderítése az új tudomány feladata. Más szóval feladata kideríteni, hogy az emberi nem a fokozatos átalakulások szorosan egybefüggő láncolata során miként fejlődött ama pontig — miután a kiindulási ponton állapota alig különbözött valamiben a nagy majmok társaságától — melyet manapság a civilizáció országaiban látunk.

Gyakorlatilag jellege főképen abban domborodik ki, hogy a múlt események figyelmes tanulmányozása által a jelen állapotok helyes megfejtését és a jövőnek általános irányát feltalálhatjuk. Megfigyeli minden egyes korszak sajátos tendenciáit és ezen megfigyelések az államférfi műveleteinek szolgálnak kiinduló pontul, mi által elkerülhetők, vagy legalább is enyhíthetők lesznek a társadalmi krízisek. A francia forradalomnak sem lettek volna oly borzalmas jelenetei, ha a régi rend hívei ismerték volna a fejlődés új és kikerülhetetlen irányát.

A szociológia tehát a társadalmi tüneményeket nem mint bámulat vagy a kritika tárgyait, hanem mint a megfigyelés anyagát fogja fel, s egyedül azzal foglalkozik, hogy a jelenségek kölcsönös egymásra hatását, összefüggést megállapítsa s kiderítse a befolyást, melyet ezen jelenségek mindegyike az emberi fejlődés egyetemes menetére gyakorol.

Nem foglalkozik az ember és a társadalom végcéljával, mert ez kívül esik az igazi tudományon, hanem csupán tényekkel, és az ezekben mutatkozó törvényt keresi. Az így kikutatott törvények alapján célja a társadalom reorganizációja. Comtenál tehát a filozofia is gyakorlati célokat szolgál. Ezzel ugyan újat nem mondott, mert előtte már több pozitív gondolkodó, köztük a legnagyobbak egyike Bacon ugyanezt vallotta, de élesen kiemelte ezzel azt az ellentétet, mely a pozitív filozófiát a régítől megkülönböztette.

A régi filozófia a tudománytól nem várt praktikus hasznot. Mi a legfőbb jó, a szenvedés rossz-e, minden végzetes-e, lehetünk-e bizonyosak valamiben, bizonyosak lehetünk-e abban, hogy semmiben sem vagyunk bizonyosak, a bölcs lehet-e szerencsétlen, ilyen és ehhez hasonló üres és meddő kérdések foglalkoztatták az ó és középkor legtehetségesebb férfiainak agyát. Volt elég szántás, boronálás, takarás, cséplés, de a magtárban nem volt egyéb, csak polyva és üszög. Így jellemzi Macaulay Lord Baconról írt gyönyörű essay-ében a görög és római filozófiát. Sokat foglalkozott — írja — az erkölcsi tökéletesség elméletével, melyek oly magasztosak valának, hogy sohasem lehettek egyebek elméletnél; kísérletekkel oldhatatlan talányokat oldani meg, intésekkel elérhetetlen lelki állapotot érni el. Nem tudott leereszkedni arra a szerény szolgálatra, hogy előmozdítsa az emberek jólétét. Minden iskola kárhoztatta ezt a szolgálatot, mint lealacsonyítót, sőt megróttá mint erkölcstelen. Posidonius, egy Cicero és Caesar korabeli író egyszer annyira megfélekedezett magáról, hogy a szerényebb jótétemények között, melyeket az emberiség a filozófiának köszön, a boltozat felfedezését és az ércet használatának behozatalát is elősorolja. Ezt a dicséretet bántalomnak tekintették és ily érzéssel fogadták. Seneca hevesen tiltakozik ez ellen a sértő bók ellen. Szerinte az igazi filozóf nem gondol vele, hogy boltozott tető van-e fölötte, vagy semilyen. A filozófiának semmi köze ahhoz, hogy az embereket az érc használatára tanítsa. Arra tanít, hogy legyünk függetlenek minden anyagtól és műtani készülékektől. A bölcs természetszerűen él. A helyett, hogy faja testi kényelmét növelni kísértené meg, sajnálja, hogy élte nem abba az aranykorba esett, melyben az emberi fajnak nem volt egyéb oltalma a hideg ellen a vadállatok bőrénél, mas védelmezője a nap ellen a barlangoknál. (Ugyanekkor két milliót adott ki uzsorára és fejedelmi kertben lakott e stoikus

bölcs,) Ilyen embernek részt tulajdonítani az eke, a hajó vagy malom feltalálásában: sértés. Az ily dolgoknak feltalálása legalacsonyabb rabszolgának való vesződés; a filozófia tiszte: a lélek művelése. »Ma-holnap azt fogjuk hallani, — kiált fel Seneca — hogy az első cipőkészítő filozóf volt.« Részünkről, ha választani kellene az első cipőkészítő és a Haragról szóló három könyv között, a cipőkészítő mellett nyilatkozánk.

Ugyanez a szellem, mely a Senecából vett idézetből kitetszik, járta át az egész ókori filozófiát. »Erény vagy élvezet« volt a harci jelszó, végül kitűnt, hogy a stoikus ép oly kevésbé növelte az erények számát, mint az epikureus az élvezetekét.

A keresztény egyház szövetséget kötött a régi filozófiával. Egyik megrontotta a másikat, de gyümölcsöt a középkori bölcsészet sem termett.

Új irányt a reformáció adott. A kik a Vatikánt lerázták, nem fogadhatták el az iskolák tanait sem, a kapocs a kettő között oly szoros vala. Megvetéssel bántak a görög filozófiával, mintha Aristoteles felelős lett volna Aquinói Szent Tamás hit-tanáért. Ekkor jelent meg Bacon. Az a filozófia, a mit ő tanított, módszerre, célját tekintve lényegesen különbözött előzőitől. Ennek a filozófiának módszere a természettudományi volt, célja pedig nem a léleknek magasabb régiókba való felemelése, hanem az emberi boldogság növelése, de nem erkölcsi intelmekkel, hanem a tudomány érckészletének reális szaporításával. Nem virágot, hanem gyümölcsöt nyújtott. Eme iránynak tanítványa Comte. A szociológia kiépítését a Bacon által kezdeményezett szellemi forradalom utolsó felvonásának nevezi.

A pozitív-filozófia — mondja — nem a végkokat és végcélokat keresi; célja gyakorlati: a társadalom reorganizációja és folytonos javítása. Ezt a célt szolgálják az egyes tudományok és a tudományok hierarchiája.

III.

Nézzük már mostan, Comte szerint hogyan juthatunk el a társadalom törvényeinek megismeréséhez. Körülbelül vele egyidejűleg kísérletet tett Cabanis a társadalom törvényeit kizárólag a fiziológiából levezetni. Comte ezt lehetetlennek tartja, mert bár a társadalom törvényei a szerves és szervetlen

világ törvényeitől függnnek, de meg vannak a maga, a fiziológiából le nem vezethető és nem igazolható törvényei is. Lehozhatunk ugyan — úgymond — az emberi szervezet általános törvényeiből bizonyos következtetéseket, melyek az emberi fejlődés legkorábbi fokaira vonatkoznak, a melyekről történeti adataink vagy éppen nincsenek, vagy pedig igen hiányosak; a mint azonban a társadalmi fejlődés előre halad, tünetényei egyre kevésbé határozottan meg az emberi szervezet ösztönei, hanem az elmúlt nemzedékeknek a jelen nemzedékre való halmozódó befolyása által. Az emberek pedig, kiknek mivoltuktól függnnek a történeti tények, nem elvont vagy általános, hanem történeti emberi lények, melyek már idomítottak, s azzá, a mik, a társadalmi intézmények által lettek. S minthogy ez így van, nincs olyan lángész a világon, ki — kiindulva a létező ember tiszta fogalmából, a ki oly világba van helyezve, a milyen ez a mi földünk az emberi működés előtt lehetett — képes lenne deduktív módon előre megmondani és kiszámítani a fejlődés azon tünetényeit, melyek valóban beállottak. De nincs is erre szükség. Mert ha az emberiség *történetét* mint összefüggő egészet tekintjük, rájövünk, hogy az meghatározott folyamatot és fejlődésében bizonyos rendet követ. Csak ezután kezdődik a fiziológia szerepe. Az ember általános törvényei, a szociológia adatainak egy részét teszik, ezeknek tehát igazolniok kell a társadalomnak a történet segélyével levont törvényeit,, különben bármily helyeseknek látszanak a történetből levont törvények, azok el nem fogadhatók. Akkor a história rosszul értelmezett és a levont törvény téves.

Ha ellenben a társadalom azon törvényei, melyek az emberiség történetéből tapasztalatilag levezettek, az ember élettani törvényeivel is összhangban vannak, akkor azok pozitív törvényekké lesznek, s a szociológiából tudomány lesz.

IV.

Ezekután Comte a társadalom törvényeinek vizsgálatába merülve azt mondja, hogy a társadalom nem annak a haszonnak köszöni eredetét, a melyet a társulás nyújt, hanem az emberrel veleszületett azon tulajdonságoknak következménye, melyek az embert a társas együttélésre készítetik. Ezek a tulajdonságok pedig: az ember vonzódása hasonlók társaságához és az ember jóindulatú természete.

Tehát az együttélésre vonatkozó egy ösztönszerű hajlam hozta létre a társadalmat, nem pedig azoknak az előnyöknek megfontolása, melyeket a társulás nyújt.

Nem szándékozunk e helyütt a társadalom keletkezésével bővebben foglalkozni, az olvasót Pikler: »A jog keletkezéséről és fejlődéséről«, »Az emberi egyesületek fejlődéséről« és Jászi »A történelmi materializmus állambölcselete« című műveire utaljuk. De meg kell jegyeznünk, a mi nyilván minden olvasó eszébe ötlük, hogy honnét van az emberben á priori egy ilyen altruisztikus »társulási hajlam«, egy ily »vonzódás a hasonlók társaságához«. Nyilván nem a társulási hajlam hozta létre az emberi társadalmat, hanem fordítva, ez a hajlam keletkezett a társadalmi együttélés folytán. A társadalmat nem ilyen hajlamok, hanem azon előnyök hozták létre és erősítették meg, melyeket a társulás nyújt. A mivel nem azt akarjuk mondani, hogy valamilyen elméleti okoskodás, hogy a társulás előnyös, vitte volna az embereket az egyesülésre, hanem igenis azok a tapasztalatok, melyeket lassanként szereztek (pl. egy faág letöréséhez, a vad elfogásához egy ember gyenge volt stb.)

A társas ösztön mellett meg van az emberben Comte szerint az önző hajlam is, mely őt arra ösztökéli, hogy a társadalomból kiváljon.

A társadalom szerkezetének szilárdsága, haladása és fejlődése azonban egyenes arányban áll az altruista ösztönöknek az önzésen való túlsúlyával. A társadalmi fejlődés alapelve tehát: az altruizmus, mely szerint minden egyén másért él. Ennek az elvnek igazi megtestesülése a család. A család és nem többé az egyén képezi a társadalmi sejtet; a család azonban szerinte már biológiai képződmény, ennek tanulmányozása kívül esik a szociológián, ez a biológia szférájához tartozik.

A társulás másik nagy formája: az ipari kooperáció. Előnyei különösen a munkamegosztás folytán óriásiak. Másrészt azonban a munkamegosztás folytán minden egyén ugyanazon részletmunkával foglalkozik s ezen egyhangúság gyilkos méreg a szellemi képességekre. Ezen káros hatások elhárítására tehát egy szellemi hatalmat kell alkotni, mely az embereknek a szintetikus és általános eszméket tanítaná.

Nagyobb figyelmet érdemel társadalmi dinamikája, vagyis a társadalmi fejlődés törvényeinek tanulmányozása. Lényeges tételét, hogy a társadalmi fejlődés a szellemi fejlődéstől függ, sok gondolkodó átvette. Különösen azok a kísérletek, melyek

a szociológiát lélektani alapon kísérelték meg felépíteni, összefüggésben vannak a pozitívizmus megalapítójának tanaival. Houzeau J. C. könyve: A csillagászat történelmi jellemvonásairól; Buckle-é: Az angol civilizáció történetéről és számtalan mű Comte tanainak erős befolyását mutatják.

A társadalmi fejlődésben mindenekelőtt három másodlagos tényezőt különböztet meg. Ezek: 1. az éhség és a hiányérzet, mely az embert munkára és találmányokra ösztökéli; 2. a halál, mert ha az ember örökké élne, hiányoznák az ifjak folyton újjító törekvése, a testi és szellemi felfrissülés, tehát nem lenne haladás; 3. végül a népesség gyors szaporodása, mert gyorsítja az emberi nemzedékek körforgását és ezzel kiélesedik az egyéni törekvések harca és gyorsítatik az ebből folyó társadalmi mozgalom. Valóban, a hol a házasságok korábban kötöttek, ott a vélemények harca erősebb és a fejlődés gyorsabb.

De ezek csak másodlagos tényezők a haladásban. A legfőbb hatóerő, a társadalmi fejlődést meghatározó főok: az emberi gondolkodás fejlődése.

Emberi tehetségeink többfélék: erkölcsiek, értelmiek és érzelmiek. Ezek közül az értelmiek adják a fajunk haladását meghatározó ható erőt. Nem mintha emberi mivoltunknak az értelmiség volna a leghatalmasabb része, sőt ellenkezőleg a leggyengébb, de ez a vezető rész. Az érzelmiek és a hajlamok nem működhetnek teljes erejükkel és meghatározott irányban, csak ha az elmélkedő értelmet teszik vezetőjükké. A szenvedélyek az egyes emberben sokkal energikusabb erőt alkotnak, mint a pusztán értelmi meggyőződés, de ezek az embereket nem egyesítik, hanem szétszórják a törekszenek.

Az értelem tehát a vezető rész. Az értelem fokától függ, a jelenségeket miképp fogjuk fel, ezen ismeretek viszont meghatározzák azokat az eszméket és elméleteket, a melyeken a társadalmi rend nyugszik.

Minden társadalmi rend tehát bizonyos alapvető eszmék rendszerén nyugszik, ezeket az eszméket pedig csak az elmélkedő ész adhatja, mely olyan módon vezeti ösztöneinket, hogy azok kielégítést nyerhessenek. Ezért volt mindig az értelem és az eszme vezérlő elem az emberiség történetében.

Az emberi értelem pedig több százados történetében három nagy stádiumon ment keresztül: a teológiai fokon kezdte és a metafizikai fokon (XIII—XIV. század) át napjainkban a

pozitív fokhoz közeledik. Ezen három szellemi korszaknak a társadalmi fejlődés ugyanannyi korszaka felel meg: a katonai, a jogászai és az ipari stádium.

V.

Az emberi értelem tüneményeiből könnyen levezethető Comte szerint, hogy a tudományok összes ágainak, tehát a társadalmi intézményeknek is ezen a három fokon kellett keresztül haladniuk.

Ha ugyanis az emberi értelem fejlődésének jelenségeit kutatjuk, a látszólagos szabálytalanságok közepette egy sarkalatos törvényre akadunk, mely változatlan érvénnyel intézi ama jelenségek menetét. Rájövünk ugyanis, hogy az emberi értelem fejlődésében három egymást követő és egymástól lényegesen elütő jelleggel bír. Először a teológikus, aztán a metafizikai és végül a pozitív jelleggel.

Az ember pályája kezdetén a körülötte végbemenő összes jelenségeknek olyan magyarázatot ad, hogy azok bizonyos természetfölötti tényezők befolyásának köszönik létüket. Majd később felfogása oda módosul, hogy a jelenségeket bizonyos absztrakt erők hozzák létre, mely erők a testekben bennrejlének ugyan, de tőlük lényegileg különböznek.

Végül az ember rájön, hogy a jelenségeket előidéző okokat nem, hanem csupán e jelenségek külső nyilvánulásait és az ebben mutatkozó szabályszerűségeket ismerheti meg, s hogy az összes társadalmi és természeti jelenségeket megváltozhatatlan természeti törvények alatt állóknak kell tekinteni.

Korunk eszméinek már java része áthaladt a két első fokon és a harmadik fokhoz közeledik. A kémia, az élettan még csak most érte el a pozitív fokot, a szociológia pedig még csak a metafizikai fokon van.

A társadalmi intézményeket és a tudomány előrehaladását az emberi értelem ezen különböző fokozatai határozzák meg, másszóval az ember joga, erkölce, vallása, a fejlődés különböző fokain azért más és más, mert elménk a fejlődés különböző fokain a jelenségeknek más és más — teológiai, metafizikai vagy pozitív — magyarázatát adja.

Ennek teljes megértése végett a három állapot törvényét kétféle szempontból kell vizsgálnunk. Az egyik a fizikai szem-

pont, vagyis az, mikép vezethető ezen törvény le az emberi organizmusból; a másik a morális szempont, mely megvilágítja, hogy ezen törvény az emberi értelem kifejlődésének egyetlen lehetséges célirányos módja.

Természetes és ellenállhatatlan hajlam kényszeríti ugyanis az embert arra, hogy kezdetben teologice gondolkodjék és csak később legyen felfogása metafizikai és még később pozitív jellegű. Miért? Mert az ember legelőször azt az akciót veszi észre, melyet ő a többi emberre és a melyet a többi ember ő reá gyakorol. Nyilvánvaló, hogy ugyanilyenek fogja fel azt az akciót is, melyet az élettelen testek ő reá, valamint a dolgok egymás irányában gyakorolnak. Innét van, hogy minden dologban élő lényt lát. Csak így tudja megmagyarázni a természeti tüneményeket. Ha manapság — mondja Comte — mikor mind az a pozitív ismeret, melyre az idők folyamán szert tettünk, rendelkezésünkre áll, eszünkbe jutna kutatni, akár csak a leg-egyszerűbb jelenségekre vonatkozólag is, hogy milyen hatalom erejénél fogva idézi elő az általunk oknak jelölt tény ama másik tény, melyet okozatnak nevezünk, akkor szakasztott olyan magyarázatot adnánk, mint a minők az első emberi teóriáknak is alapul szolgáltak.

Az ember tehát abból indul ki szükségképen — Comte-ot idézzük — hogy a dolgokat magához hasonló élő lényeknek gondolja, sőt egy részét magasabb rendű lénynek, a mennyiben ereje, mint pl. a napé, a folyamé, nagyobb az emberénél. Ez a fetisismus kora.

Később, a mint a megfigyelő képessége fokozatosan tökéletesbedik, ez az első hipotézis egy másik, valószínűbb feltevésnek ad helyet. Ezen felfogás szerint már a természet élettelen és azt bizonyos számú láthatatlan, egymástól elütő és független emberfeletti tényező kormányozza. Ez a politeizmus korszaka.

A megfigyelés gyarapodása folytán az ember felismeri, hogy az egymástól függetlennek hitt természeti erők szoros összefüggésben vannak egymással és ezen felfogás eredménye, hogy a természetfeletti lények számát folytonosan apasztani törekszik, míg végül a lények számát egyre redukálja.

Ezen teológikus felfogás, mely eleinte csak a természeti jelenségeket magyarázta, később az ember és a társadalom jelenségeit is felöli és innétül hatalmas befolyást gyakorol az emberiség fejlődésére.

A fejlődés folyamán az ember még tovább jut, a nagy természetfeletti ok egyenes közbelépését mind szűkebb korlátok közé szorítja, s utóbb csakis azoknak a tüneményeknek intézését bízva rá, melyeknek pozitív törvényei még ismeretlenek előtte. A természeti jelenségek magyarázatánál azonban a természetfeletti okot már figyelmen kívül hagyja. Ez a második korszak, mely csak átmenetet képez a pozitív fokhoz.

Végül — mikor a természetes felfogás terjedelme és általánossága elegendő mértékben biztosítva van, a mi csak napjainkban következett be — s mikor a természettudományi módszer a főbb pontokban felölelte valamennyi kutatási teret, akkor értelmünk *analógia* útján kiterjesztette ezen módszert az összes jelenségekre (ideértve az ismeretleneket is) és arra a felfogásra jutott, hogy az összes — természeti és erkölcsi — jelenségek változatlan fizikai törvények uralma alatt állanak. Ez időtől fogva a teológikus módszert, mely némely jelenségek magyarázataképp napjainkig fennmaradt, olyannak tekinthetjük, mely kutatásainkban többé nem alkalmazható.

Meg kell jegyeznünk, hogy Comte szerint is az ember sohasem volt teljesen és kizárólag teológikus gondolkodású. Mindenkor volt néhány tünemény, melyeket egyszerűségük és szabályosságuk folytán kezdettől fogva természeti törvények alatt állóknak tekintettek. Azonban e jelenségek távolról sem voltak nagy számmal és nem is a legfontosabbak közül valók.

De nemcsak keresztül ment — Comte szerint — az emberiség az említett három állapoton, de bebizonyítható, hogy szükségszerűen az adott sorrendben is kellett átmennie. Az emberi gondolkodás belső kifejlődésének törvényéből folyik ez.

Sokan hajlandók ugyanis napjainkban a teológikus korszakot úgy tekinteni, mint az emberi elme hosszas tévelygését. Ennek tekinti még az a kevés számú gondolkodó is, ki ezt az eltévelyedést elkerülhetetlen átmeneti stádiumnak ítéli. Szükséges tehát annak a konstataciója, hogy az emberi értelem nem leledzett az újkorig a hülyeség állapotában, hanem mindenkor azzal a módszerrel élt, mely legkedvezőbb volt a továbbfejlődésre.

A pozitív rendszer ugyanis a legbiztosabb, sőt az egyedüli biztos, de a leglassúbb is és épen ezért az emberi elme gyermekkorának legkevésbé felel meg. Ahhoz, hogy a pozitív módszer funkcióba lépjen, a megelőző megfigyelések hosszú sorozata szükséges, annál is inkább, mert épen az első természeti tör-

vények felfedezése igényel aránylag leghosszabb időt. Ámde másfelől az abszolút empirizmus lehetetlen. Az ember természeténél fogva képtelen, hogy nemcsak tényeket kombináljon, s belőle következtetéseket vezessen le, hanem ezenkívül még arra is, hogy azon tények körülményeit némi pontossággal meg is figyelje és kellő biztonsággal emlékezetében tartsa, ha csak ezekhez a tényekhez nem fűz valamilyen magyarázatot. Szóval ép oly kevésbé lehetséges huzamosan tartó megfigyelés teória nélkül, mint pozitív teória folytonos megfigyelés nélkül. Kétségtelen ebből, hogy tehetségeink mindenkor a kezdetbeli fejletlenség fokán maradnak, ha a jelenségeken való elmélkedés megkezdése végett be kellett volna várni, míg azoknak összefüggése, valamint a legjobb kutatási módszer magából a megfigyelésből fejlődik ki. Az emberi értelem tehát a haladás első lépéseit csakis a teológiai felfogás járszalagán tehette meg, mert csak ennek a módszernek volt meg az a képessége, hogy fejlődésünk kezdetén provizórikus értékű teóriát szolgáltatson.

Ezenkívül azok a különböző módosulások, melyeken a teológikus módszer a fetiszizmustól a monoteizmusig átment, nagyban gyorsították a fejlődés folyamatát, mivel a természetnek mind kevesebb erőre való visszavezetését nyújtották. A monoteizmus szolgáltatta először a természet összes jelenségeinek egységes világfelfogását.

De kezdetleges fokon nemcsak a teológikus filozófia volt egyedül lehetséges, hanem ez is felelt meg igazában azon kutatások természetének, melyek ezen a fokon az értelmünket foglalkoztatták.

Kezdetleges fokon az ember tudatlanságánál fogva nagyon is túlbecsülik erejét és épen csak a végokok, a világegyetem keletkezésére és igazgatására vonatkozó eszméket tartja magához méltónak. Ellenben az elme pozitív fokon épen ezen végokok kutatásával hagy fel és csupán a jelenségek kölcsönhatásait vizsgálja, mert tudja, hogy a végokokat felfeszíthetetlen záruk őrzik az emberi kutatás elől.

E szerint, még azt az esetet is feltéve, hogy pályánk kiinduló pontján a szóban forgó két módszer között szabadon választhatunk volna, bizonyára tétovázás nélkül lenézéssel mellőztük volna a pozitív módszert, mely ígéretei szerénységével és haladásának lassúságával igen csekély mértékben elégítette volna ki kezdetbeli végtelen szárnyalású értelmi szükségleteinket.

Ámde kizárólag a teológikus rendszer biztosíthatta a haladást kezdetleges fokon azért is, mert lehetővé tette, hogy oly osztály alakulhasson, mely úgy az anyagi termelés, mint a hadakozás fáradalmaiktól menten, ügyeimét szakadatlanul a természet tanulmányozására fordíthatja. A papi osztály ezen hivatása kezdetleges fokon óriási fontosságú. De nem kisebb fontosságú a fejlődés szempontjából, hogy a teológikus felfogás az ő túlvilági büntetéseivel tette lehetővé a tartós társadalmi állapotot s ez által a fejlődést, mely csak társadalmi állapotban képzelhető. Egyedül a teológikus doktrínának tekintélye bírta fentartani és biztosítani a harcosokból és rabszolgákból álló társadalomban a papi testület kormányzó hatalmát.

A teológikus és a pozitív felfogásmód sokkal eltérőbbek egymástól, hogy értelmünk közvetítő láncszem nélkül térhetne egyikről a másikra. Ezen közvetítő szerep jut a metafizikai gondolkodásmódnak, mely lényegileg nem is más, mint a teológiai némi módosítása. A metafizikai felfogás szerint már minden egyes jelenség egy sajátos absztrakt erőnek köszöni lételet. Ezek az elvont erők kezdetben mintegy a felső hatalom kisugárzásai (emanatioi) gyanánt szerepelnek, később azonban indeterminált jellegüknél fogva mindinkább szubtilis párakká oszlanak, annyira, hogy utóbb csak a jelenségek absztrakt elnevezéseiként jönnek számba. A természet törvényeinek megismerése után pedig ezen magyarázat teljesen hitelét veszti és lehetőséggé válik azt pozitív értelmezéssel helyettesíteni.

Az előző rendszerek csak átmenetül szolgálnak a pozitív fokhoz, a melyre az emberi gondolkodás napjainkban eljutott és a melyről az előbbi fokokhoz visszatérés nem lehetséges, mert fejlődése folyton emelkedő.

A szellemi fejlődés ezen három fokához képest a civilizáció három nagy lépcsőfokra osztható:

Első: a teológia és a hadakozás korszaka. A társadalom e stádiumában a teoretikus eszmék kizárólag a természetfölöttiek birodalmába tartoznak. A sok istenség visz a háborúskodásra, tehát a társadalmi viszonyok úgy a magánéletben, mint a közélet terén kizárólag katonai jelleggel bírnak. A társadalmi tevékenység egyetlen célja: a hódítás. Ipari munkásság csak annyiban létezik, a mennyiben az emberi existenciához szükséges. Legfontosabb társadalmi intézmény: a termelők rabszolgasága, mi a katonai rendszer következménye.

A második korszak a metafizikai vagy a jogászok korszaka.

A képzelődés mindvégig dominálja a megfigyelést, de az utóbbi már némileg módosítja amannak túlsúlyát. Világi tekintetben az ipari munkálkodás már nagyobb fejlődésnek indul, a nélkül, hogy túlsúlyra vergődnek. Innét van, hogy a társadalom már nem kizárólag hadakozó, de nem is tisztán ipari jellegű. Az egyéni rabszolgaság már nem direkt és korlátlan; a termelő jóllehet még mindig rabszolga, már némi jogokat vívott ki gazdájától. Az ipari munkálkodás egyre jobban tökéletesedik és ennek haladása végtére a rabszolgaság teljes eltörlését vonja maga után. A termelő azonban, ha fel is szabadult, még mindig kénytelen a kollektív önkényt tűrni. De lassanként a közélet is kezd módosulni. Az ipari munkálkodás előbb mint a hadakozás segédeszköze vív ki magának kíméletet és védelmet, később fontossága folyton erősödve, csakhamar már a háborút fogja fel úgy, mint az ipar pártolására szolgáló eszközt. A hűbériség: az egyházi rend következménye.

Végül a harmadik kor: a tudomány és a békés munkálkodás kora, jogászok alkonya. A mérnökök (tudósok és mesteremberek egy személyben) veszik át a vezetést. A társadalom egyetlen és állandó célja: a termelés, mi a tudomány pozitív fokának a folyománya.

VI.

Sokan nagy súlyt helyeznek arra, hogy Comte a három állapot törvényét St. Simontól vette át. Ez igaz ugyan, de bizonyos az is, hogy ez a törvény a Comte nevével kapcsolatban ment át a köztudatba és alapvető indokolását is ő adta.

A tudományos eszmékre is áll az, hogy annak sajátja, a ki érvényesíteni tudja, s azé, a ki jól tudja alkalmazni. Jellemző esetet olvastunk erről Emersonnál, Mirabeau — írja — eltulajdonított minden jó gondolatot, minden találó szót, a mi Franciaországban mondatott. Dumont beszéli, hogy a Convent karzatán ülve hallotta Mirabeaut szónokolni. Dumontnak eszébe jutott, hogy írhatna hozzá egy befejezést, s azt azonnal írónnal meg is írta és megmutatta egy barátjának, a ki helyeselte. Dumont akkor este megmutatta Mirabeaunak. Mirabeau elolvasta, pompásnak mondta s kijelentette, hogy holnap be fogja szöni beszédébe a gyűlésen. »Lehetetlen — monda Dumont — mert megmutattam egy barátomnak«. »Ha megmutatta barátjának és még ötven másnak is, mégis elmondom holnap», s el is mondta nagy hatással a másnapi gyűlésen.

Comte azt tette rendszere alapelvévé, mi St. Simonnál másodrendű jelentőséggel bírt és így újat adott.

Más kérdés, hogy kiállja-e a három állapot törvénye a kritikát. Erre határozottan nemmel felelünk.

Említettük, hogy Comte szerint az egyes tudományok az általa adott sorozatban érik el a pozitív fokot. Tehát először a matematika, aztán az asztronómia, fizika, kémia, biológia, végül a sociologia, mely még most is metafizikai stádiumban van.

Rendszere szerint tehát az algebra, asztronómia, fizika pozitív fokát elérte, mikor az emberi gondolkodás még csak a második, a metafizikai korszakát éli. E szerint lehetséges volna, hogy az emberi gondolkodás az asztronómia és fizika törvényeit tekintve pozitív, s más tudományt tekintve metafizikai stádiumban legyen. Ennek az ellenmondása kézenfekvő.

Ha az emberi szellem pozitív fokát csak napjainkban érte el, mint Comte tanítja, hogyan lehettek pozitív tudományok már előbb is? Ha pedig az egyes tudományok már a pozitív fokot előbb is elérték, hogyan mondhatom, hogy az emberi gondolkodás még nem érte el a pozitív fokot.

Mert ha Comte azt mondaná, hogy a szociológia nem érte még el a pozitív fokot, azt értenők. De azt mondani, hogy az emberi értelem nem érte még el azt a fokot a szociológiát tekintve, de elérte az asztronómiát vagy fizikát tekintve, nyilvánvalóan képtelen dolog.

Aztán meg Comte folytonosan felcseréli fejtegetései folyamán a társadalom törvényeit a társadalomtudomány törvényeivel. Úgy beszél a társadalomról, mint a melyet csak akkor lehet a francia forradalom utáni zavarokból kivezetni, ha társadalom pozitív törvényeit a tudomány felleli. Ámde ez ugyanolyan volna, mintha valaki azt mondaná, hogy a testek csak azóta esnek az űrben az esés törvénye szerint, mióta a fizika a szabad esés törvényeit felfedezte.

Ha egyszer — a mi Comte szerint is áll — a társadalomnak minden emberi beavatkozástól független törvényei vannak és az emberi gondolkodás fejlődésének harmadik fokára, a pozitív fokra már eljutott, akkor ezen fejlődési foknak megfelelő intézményeket létesít, akár megtalálta a tudomány a társadalom törvényeit, akár nem. A társadalom törvényeit vonjuk le a társadalmi jelenségekből, nem pedig a társadalmi jelenségeket csináljuk a társadalom törvényei szerint.

Igaz, hogy a társadalom törvényeinek megtalálása után hosszabb tapogatódzás és erőpazarlás nélkül lehetne a kor irányának megfelelő intézményeket létesítenünk, s hogy sokan nem vágyódnának vissza rég múlt intézményekhez, ha biztosan tudnák, hogy visszatérés a társadalomban sem lehetséges, de viszont épen a Comte tételéből következik, hogy a pozitív fokra jutott emberi értelem pozitív — és nem teológikus vagy metafizikai — berendezéseket létesít, akár pozitív fokon van a szociológia, akár nincs.

VII.

A francia forradalom filozófusai a társadalom örök érvényű intézményeit, abszolút tökéletes alkotmányt, jogrendet, vallást, társadalmi intézményeket keresték. Vallás, természeti felfogás, társadalom, államrend, minden a legkíméletlenebb bírálat alá vétetett; mindennek az ész bírói széke előtt kellett létét igazolni, vagy létéről lemondani.

A ki a forradalmi és az előző korszakot ismeri, tisztában van, hogy a reformok gyors sikert csak úgy ígértek, ha azok mint az örök igazság megnyilvánulásai, mint a tiszta észből folyó követelmények állítottak fel.

Ennek a felfogásnak reakciójaképpen lép fel Franciaországban Comte, Németországban Hegel rendszere. Tiltakozás volt ez a racionalizmus túlhajtása ellen. A becsületes rajongókat kellett kijózanítani és meggyőzni őket, hogy örökérvényű társadalmi intézmények, abszolút tökéletes alkotmányformák nincsenek.

Comte a racionalizmussal szemben kimutatni iparkodott, hogy abszolút helyes társadalmi szervezet nincsen, mert a társadalmi rend a civilizáció mindenkori állapotával a legbenső kapcsolatban van, sőt karakterét a civilizáció legszorosabban körülírja.

A civilizáció állapotának megváltozása — mondja — a társadalmi rend megváltozását kell, hogy maga után vonja, különben zavarok és robbanások történnek a társadalom életében.

A civilizáció (mely az értelem állapotától függ) az alap, a társadalmi intézmények a felülépítmény. Ezek csak a kor eszméinek a visszaverődései. Tehát épen megfordítva, mint azt

a történelmi materializmus tanítja. Comte rendszere a reakció híveit akarta felvilágosítani, hogy visszatérés a természetben nincsen és törekvésük hiábavaló, mert a természet és a társadalom pályája emberi beavatkozással meg nem változtatható. Viszont a felvilágosultakat arról kellett meggyőzni, hogy ne egy minden időre és társadalomra egyaránt tökéletes alkotmányt keressenek, hanem olyat, mely a fejlődés irányával összhangban van.

Nagy apparátussal bizonyítja, hogy csakis azok a törekvések voltak a történet folyamán maradandók, melyek a civilizáció mindenkori állapotának megfeleltek. Mert a civilizáció állapota szabja meg minden korszakban, a társadalmi berendezést szellemi és világi téren egyaránt. Az elemek pedig, melyekből a civilizáció ideája alakul következők: a tudományok, a szépművészetek és az ipar.

A civilizáció körülírja a társadalmi szervezet természetét az által, hogy a társadalom tevékenységének célt tűz ki, azután megszabja a társadalom struktúráját is, mert megteremti és kifejleszti azokat a társadalmi, világi és szellemi erőket, melyeknek hivatása, hogy a köztevékenységnek irányt szabjanak. Tudnivaló, hogy a társadalmi test természete, mivel kollektív tevékenysége nem egyéb, mint valamennyi tagja egyéni és közös célra irányzott tevékenységének eredője, nem lehet elütő attól, melylyel alkotó elemei bírnak. Ámde elismert igazság, hogy a társadalom elemeinek mibenléte, a tudományok, a művészetek és az ipar többé vagy kevésbé előhaladott állapotával szoros összefüggésben van. De még ennél is evidensebb, hogy lehetetlen elképzelni egy olyan politikai rendszer huzamosabb fennmaradását, melynél a kormányzó hatalom nem a praeponderans társadalmi erőkre van ruházva. Ezeknek az erőknek a természetét pedig mindig és mindenhol a civilizáció állapota szabja meg. Igaz tehát az, hogy a társadalmi rend csak külső képe a civilizációnak.

Ha igaz, hogy a politikai rend a civilis rend kifejezője, szintolyan igaz az is, hogy a civilis rend meg a civilizáció állapotának a kifejezője. Bizonyos ugyan, hogy a társadalmi szervezet is viszont visszahatást gyakorol a civilizációra, de ez a visszahatás nem lényege és óvakodnunk kell attól, hogy emiatt felforgassuk a függési viszony természetes rendjét. *A társadalmi rend a civilizáció függvénye, a civilizáció pedig az emberi gondolkodásé, mely megváltozhatatlan fejlődésmenetnek van*

alávetve, minek magyarázata viszont az emberi organizmusban keresendő.

Ennek az igazsága nyilvánvalóvá lesz, ha megfigyeljük azt a hasonlatosságot, mely a fejlődés folyamán a legkülönbözőbb, egymással semmi összeköttetésben nem lévő népek között észleltetett. Ezt a rokonvonalat nyilvánvalóan csak a civilizáció természetes fejlődési menetének azonossága idézhette elő. Minek oka csak az lehet, hogy az az emberi szervezet sarkalatos törvényeiben bírja forrását, ezek pedig az összes létező népekre egyaránt érvényesek. Így például a régi görögök primitív erkölcsait csekély eltéréssel fellelték Észak-Amerika civilizálatlan néptörzseinél; a hűbériséget pedig ugyanazokkal a lényeges vonásokkal, a melyekkel Európában a XI. században megvolt, a malayi népeknél találták meg.

Miután — mondja — a civilizáció és ennek nyomán a társadalmi rend fizikai törvényszerűséget követ, az emberek feladata csupán a civilizáció állapotának megfelelő rend megtalálásában áll. Ehhez pedig szükséges annak a felismerése, hogy a fejlődési processzus egyetlen közbeeső lépcsőfokát sincs módunkban átugorni, sem egyetlen retrograd lépést tenni. Ezért volt pl. ép oly eredménytelen II. József kísérlete, hogy Ausztriát messzibbre vigye, mintsem akkori állapota megengedte, mint Napóleonnak abbéli törekvése, hogy Franciaországot a feudális regime felé terelje vissza.

Mindamellettt a civilizáció üteme módosulást szenvedhet; ez változhatik bizonyos határok között, de iránya és az egyes lépcsőfokok tekintetében nem. A civilizáció ütemét módosító okok közé tartoznak a politikai kombinációk. Ezek segítségével lehet gyorsítani a civilizációt. Csakis ebben a tekintetben van a nagy lángelméknek is a fejlődésben szerepük. A lángész minden korban észreveszi, hogy a civilizáció megfelelő állapota szerint, mely változások időszerűek. Új és addig ismeretlen társadalmi erők, melyek régóta csendben munkálkodtak, az ő szavára hirtelen megjelentek és harcba vitték energiájukat. De a legnagyobb genie is csak megtalálja és nem feltalálja azokat az intézményeket, melyekre kora megérett.

A látszat ellenkező. Mert a nagy események alkalmával mindig és mindenütt csak a nagy emberek tűnnek szembe, sohasem azok az erők, melyek őket ellenállhatatlanul előre lódtíják. A helyett tehát, hogy a kor szavát megértő emberek feltűnésében a civilizáció praeponderans befolyását ismernők

fel, az ő erőfeszítéseiket úgy tekintjük, mint egyedüli előidézőit a kivívott reformoknak. Pedig ezek előbb vagy később közbelépésük nélkül is létrejöttek volna. Ez onnét van, mert a látszathoz, ragaszkodunk és elhanyagoljuk a mögötte rejtőző valóságot. Stäel asszony mondása szerint: a színészetet összevetesztjük a színdarabbal.

Comte ezen gondolata, hogy a nagy genie és törvényhozó nem csinálja, csak kifejezi kora eszméit, végig vonul többek között az »Ember tragédiájá«-n is. Madách — kire Comte nagy befolyással volt — megismétli ezt a gondolatot:

„Kiket nagyoknak mond a krónika
Mindaz, ki hat, megérté századát,
De nem szüli az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd virradni,
De a kakas kiált, mert hogy virrad.”

Comte tehát mint látjuk, ugyancsak szűk körre szabja a lánghelme szerepét. Rendszeréből folyik ez.

Feltéve ugyanis azt, hogy a társadalmi rend a civilizációtól függ, viszont a civilizációt mindenkori tudományos, művészeti és ipari ismereteink és az ebből vont eszmék határozzák meg. Ezeket az ismereteket és eszméket pedig nem-e épen a genie nyújtja, a ki — igaz, hogy már előző gondolkodók erőfeszítéseire támaszkodva — az emberiségnek az új ismereteket, találmányokat adja.

Ámde Comte szerint — és itt van a tévedése — az emberi szellem valami immanens erőnél fogva fokozatosan növekedik és az önmagától növekvő emberi értelem tesz képessé bennünket új eszmék, ismeretek szerzésére. »A pozitív politika két sarkalatos elve közül az egyik így szól: A társadalmi szervezetet nem szabad a civilizáció állapotától függetlenül szemügyre venni, hanem ellenkezőleg amaz ennek leszármazója gyanánt tekintendő. A második elv: hogy a civilizáció progresszív haladásában természetes és megmásíthatlan fejlődési menetnek van alávetve, mely az emberi szervezet törvényeiben gyökerezik. (A társadalom reorganizációjához szükséges munkálatok terveze 1822.) Hogy úgy mondjuk, szerinte nem az ismerettől függ milyen az emberi ész kapacitása, hanem megfordítva, az emberi értelem fejlődési fokától függ, milyen eszméink, ismereteink vannak. Ez képtelenség. Nem azért, van a fejlődés folyamán más és más ismeretünk, mert az emberi ész önmagától megnőtt, hanem fordítva, az emberi ész azért növekszik, mert az

ember több és több ismeretet szerzett. Az új ismereteket és eszméket pedig a geni-ének köszönjük. Viszont a természet (talán a végtelen sok variáció által) mindenkor gondoskodik kellő számú lángelméről is. Ezért éppen olyan egyoldalú az a felfogás, mely csak a viszonyokban keresi a haladás okát, mint az, mely csak a géniének tulajdonítja.

Comte még nem tudta, hogy az emberi értelemnek az idő folyamán való növekedése a természetes kiválasztásban és a szerzett tulajdonságok átöröklésében keresendő. A lelki átöröklés tüneményének széleskörű vizsgálatát csak a spenceri pszichológia indította meg. Comte nem tudta, hogy az egyén szerzett ismeretei folytán előállott észbeli gyarapodás és ezen magasabb észbeli potentia átöröklése éppen az oka az egész faj értelmi növekedésének és az nem egy immanens törvény szerint önmagától növekvő valami. Ezért cserélte fel ő a sorrendet, mely ismeret és észbeli gyarapodás között van.

Másik tévedése, hogy kiindulván abból a felfogásból, hogy az egész civilizált emberiség a fejlődés folyamán egy személynek tekintendő, nem az egyes társadalmak törvényét keresi, hanem az egész emberiség fejlődését mint egységes folyamatot fogja fel az emberiség egész történetét átölelő törvényt kereste, pedig nyilvánvaló, hogy a középkori hűbértársadalmakról, mint a régi klasszikus világ folytatójáról szólni nagy tévedés.

IX.

De rendszerének alapvető tévedése nem ezekben keresendő. Szerinte a társadalmi rend az emberek bizonyos alapvető véleményén, eszméin nyugszik. Ezen alapvető véleményeket, eszméket pedig a jelenségeknek teológiai, metafizikai vagy pozitív rendszerekbe való foglalása nyújtja. Más szóval a kormányforma, a jog, az erkölcs, a vallás egy társadalomban attól függ, hogy az emberekről, a világról, a természetről, a tüneményekről milyen eszméink vannak. A papi osztály uralmát a kezdetleges fokon az magyarázná, hogy a kezdetleges ember az Isten ujját látja mindenben, kezdetleges fokon a büntetés az Isten megsértésének eszméjén nyugszik, hogy a háborúskodás oka a sokféle istenhit stb. Comte nem vette észre, hogy ezen eszmék nem fejezik ki a valódi indokait az intézményeknek.

Ha azokat a tanújeleket vizsgáljuk, melyek a múlt világ érzelmvilágára vonatkoznak és reánk maradtak, tettek, szokások,

erkölcsök, törvénykönyvek indokolásait, látjuk, hogy tényleg léteztek olyan felfogások, eszmék, melyek szerint az Istenek kívánják bizonyos tettek véghezvitelét, Istenek parancsolják a háborút, hódítást, stb. Tényleg létezik olyan felfogás, hogy a királyság Isten kegyelméből való intézmény, hogy az Istenek parancsolják az embernek a vérboszút.

Tényleg létezett a görögöknél olyan felfogás, hogy az ember nem önmagáért, hanem az államért van. Vagy ha az újkort nézzük a francia forradalom tényleg hirdette, hogy az ember szabadnak született, hogy jogai a természet örök törvényeiből folynak.

Ámde ezen eszmék nem fejezik ki a valódi okot, a miért az emberek az ezen felfogásnak megfelelő intézményeket létesítették. Ezen eszmék, felfogások csak külső indokai az intézményeknek, de nem az igazi, legmélyebben fekvő okai.

Nem igaz pl. hogy a büntetéseket a teológikus fokon az határozta meg, hogy az istenség milyen fokú megértését látták a bűncselekményben. Ezzel csak indokolták az emberek a büntetést, hogy az könnyebben végrehajtható legyen. Honnan tudták az emberek, hogy milyen cselekedeteket tartanak büntetendőnek az istenek? Épen ilyen téves, hogy a görög jobban szerette volna az államot, mint a germán, vagy ez kevésbbé, mint más nép.

Nem bizonyos eszmék, hanem az emberek vagy az emberek egyrészenek jól felfogott érdeke tette szükségessé bizonyos intézmények étesítését, s ezt az emberről, a világról, a természetről, a jogról, az erkölcsről való valamely elmélettel csupán utólag indokolták. Ezen indokokat aztán mint a szükséges reformok okait állították fel, pedig az indok nem ezen eszmékben, hanem az eszméket alkotó osztályok érdekében keresendő.

Ez a magyarázata annak, hogy különböző korokban olyan eszmék és elméletek keletkeztek, melyekre szükségük volt azoknak, kiknek a reform, vagy a meglévő intézmény fennmaradása érdekükben állott. Ezért keletkezett a középkorban az a felfogás, hogy a rendek istentől valók, az újkorban, hogy a vallás, gyülekezés, sajtószabadság velünk született természetjog.

Ha tehát Comte azt mondja, hogy a társadalmi intézmények eszméinktől függnek, azt mondjuk, nem, hanem az érdekeinktől és az erőnktől. Nem elvontan állítunk fel bizonyos elméleteket, hanem a különböző ismeretekből olyan eszméket vonunk le, mely érdekeinknek megfelelnek. Természetesen társadalmi és nem tisztán tudományos kérdésekben. Az igazi ok: az érdek, az

indok: azok az eszmék, melyeket a jogról, társadalomról, világról látszólag minden célszerűségekre való tekintet nélkül alkotunk. Valahányszor a történet folyamán egy osztálynak szüksége volt egy reformra, szüksége volt a fennálló rend megváltozására, mindig keletkeztek olyan eszmék, melyek a reformot az isten, a józan ész, vagy a természet törvényeiből folyónak tüntették fel. A valódi ok azonban azok érdeke, kik a reformot kívánják. Ezen eszmék — melyekre Comte a társadalmi intézményeket visszavezeti — csak utólagos indokok.

Nem attól függ tehát a társadalmi rend mint Comte hitte, hogy a társadalmat alkotó egyéneknek a jelenségekről ilyen vagy olyan eszmék vannak, hanem attól, hogy milyen rend felel meg a legerősebb osztály vagy osztályok érdekeinek.

A gazdasági érdekek szerint tagosuló osztályok ereje és küzdelme dönti el végeredményében a társadalmi rendet, nem a világról, a természetről, jogról stb. valamilyen felfogás.

Ezzel ellenkezőleg Comte rendszere az egész társadalmi fejlődést eszmékre vezeti vissza, egyedül az eszméket tekinti ható tényezőnek. A különböző eszmék vívják meg szerinte harcaikat és a diadal az önmagában erősebb, igazabb eszméké.

Hiba volna az eszméktől és elméletektől minden szerepet az átalakulásoknál megtagadni. Abból, hogy egy eszme gazdasági érdekből fakad, nem következik, hogy létrejövén önmagában ereje nem lenne.

Továbbá az eszmék és elméletek lényegükben elrendezett ismeretek. Az is igaz továbbá, hogy ismereteinkből olyan elméleteket vonhatunk le rendszerint, melyek álláspontunknak megfelelnek, de ez sem feltétlenül áll, mert lehet valamely eszmének a helyessége oly nyilvánvaló, hogy azt kétségbe vonni, vagy tagadni vakság lenne, ha érdekeinknek nem is felel meg.

Mindezt koncedáljuk, de ezek dacára áll az, hogy politikai, erkölcsi stb. eszméinket érdekeink határozzák meg és hogy új társadalmi rend megvalósításához szükséges, hogy az új eszméket érdekünkben levőknek ismerjük fel, továbbá annak megvalósításához materialis erő is szükséges. Végeredményében tehát az önérdék és az annak érvényesítéséhez szükséges erő az a primär tényező, mitől a társadalmi rend függ, az önérdektől függetlenül keletkezett eszméknek pedig csak alárendelt szerepük van.

Comte két irányban tévedett.

Először, mikor az eszméknek tulajdonította a főszerepet és a külvilágot, természetet és gazdaságot nem a maga realitásában fogta fel, hanem úgy, a hogy azok bennünk visszaverődnek, tehát hogy bennünk milyen eszméket váltanak ki és nem vette észre, hogy egy eszme megvalósításához nem elegendő annak belső igazsága, hanem annak megvalósításához anyagi erő kell:

Másodsor főleg abban, hogy az eszmék keletkezését úgy fogta fel, hogy azok a világról való eszméink szerint, minden érdektől függetlenül készülnek és nem vette észre, hogy az eszmék és elméletek is csak eszközei egy-egy törekvésnek és nem a tényezőkből vont egy abszolút igazság. Hogy példával éljünk, az az eszme, hogy az ember a túlvilágon kárpótlást nyer földi szenvedéseieért, nem a kezdetleges ember hiányos természetismeretéből, vagy teológikus világnézetéből folyik, hanem célszerűségből, annak belátásából keletkezett, hogy a földön szenvedő emberiség egy részének vigaszt kell nyújtani és valamilyen kárpótlást kell a földi igazságtalanságokért, épen ádok érdekében, kiknek ezen igazságtalan helyzet hasznot nyújt.

Ismételjük (a mit, valamint az eszmék szerepét a szociális fejlődés terén Somló Bódog oly szépen kifejtett »Állami beavatkozás«) túlzás lenne azt állítani, a mit a történeti materialista felfogás vall, hogy kivétel nélkül minden esetben érdekeink jönnek létre elméletek, mert hisz akkor lépten-nyomon beleütköznénk a külvilágba, de viszont figyelembe kell venni, hogy épen a jog, erkölcs, vallás terén milyen tág tér nyílik az önkényes és saját érdekünknek megfelelő teoriák felállítására, a mint hogy tudjuk, hogy nem is késtek az emberek mindenkor ilyet felállítani. Mi tudjuk, hogy a forradalomkori »ész birodalma« nem volt egyéb, mint a polgárság eszményesített birodalma; hogy ugyanekkor az örök igazság a polgárok igazságszolgáltatásában találta megvalósítását s hogy a leglényegesebb emberi jogok egyikének a tulajdon proklamáltatott. Napjainkban látjuk, hogy homoly tudomány is gyakran *jóhiszeműen* mennyire az érdekek szerint készül: Pl. Kidd angol és protestáns. Ő tehát az angol faj tulajdonágaiban és protestantizmusban találta meg az evolutio tényezőit. (A társadalmi fejlődés.)

Ha valaki azt állítaná, hogy a tűz nem éget, nemsokára tapasztalná állításának hazug és fájdalmas voltát, míg ha valaki azt állítaná, hogy a hűbériséget vissza kell állítani, mert pl. az emberek egyenlőtlen képességeiből következik, hogy csak az

lehet a helyes társadalmi rend, ennek az utóbbinak a hazug volta már nem olyan könnyen és közvetlenül lenne érezhető.

Szóval egy ilyen elméletet könnyen lehet gyúrni az érdekek álcázására és ezt épen séggel nem olyan könnyű lecáfolni, tehát hitelre is könnyen szert tehet azoknál, a kiknek érdekében van pl. a hűbériség visszaállítása.

Bizonyos fokig igaz az, hogy altruista eszmék és elméletek is befolyásolhatják cselekvéseinket, de első sorban és rendszerint azon eszmék, melyek azok érdekének felelnek meg, a kik azt felállították, vagy hirdetik. Figyelembe kell vennünk különben, hogy abból, hogy valamely elmélet hasznossági okokból állítatik fel, nem következik, hogy ezen eszme, tekintet nélkül arra a forrásra, melyből fakad, önálló erővel nem bírna. Szó sincs róla. Az eszmék és elméletek rendszerint érdekből állítanak fel ugyan, de felállítatván azok önálló potenciával is bírnak.

Mindezt figyelembe véve is, áll az, hogy nem absztrakt eszmék és elméletek, hanem az érdekek és gazdasági erők határozzák meg végeredményében a társadalmi rendet. Az eszmék rendszerint csak ezen érdekek igazolásai. Comte akkor, mikor a jogi, erkölcsi eszmék és elméletek forrását a mindenkori ismeretekben jelölte meg, kétségtelenül mélyebbre ásott, mint a történeti iskola, mely deus ex machinaként a népszellemet, a nemzeti génuszt, a koronként önmagától fellépő eszméket jelölte meg végső indokul. A történeti iskola a jog és erkölcs forrását az önmaguktól keletkező eszmékben jelölte meg, holott Comte ezen eszmék forrását az ismeretekben, a civilizáció mindenkori állapotában találta és ez által sokkal közelebb jutott az igazsághoz. Sőt közelebb járt szerintünk az igazsághoz, mint Herbert Spencer. ki az érzéseknek és a faji jellegnek tulajdonítja a döntő szerepet.

Ennek dacára Comte tévedése oly alapvető tényekre vonatkozik, hogy azt nem fogadhatjuk el, mivel az eszmék nála nem rmt az érdekek visszaverődései jelentkeznek, hanem mint a jelenségekről való valamilyen, minden érdektől ment, magyarázatoknak folyományai.

Nála a külvilág úgyszólván elveszti realitását. Nemcsak a jog, erkölcs és vallás, hanem még a gazdaság forrását is eszmékben keresi. Az emberre a tükörben lévő képről következtet, s nem az emberről a képre.

Abból továbbá, hogy Comte szerint eszméinket ismereteink határozzák meg, azt következtetnénk, hogy ismereteinkből

bizonyos eszméket és elméleteket vonunk le, mik meghatározzák cselekedeteinket. A valóságban azonban Comtenál nem így áll a dolog. Ő úgy szól a különböző eszmékről, mintha bizonyos ismeretek birtokában öntudatlanul ezen eszméknek megfelelő társadalmi intézmények utáni vágy fogná el az embereket. Szerinte tehát nem azért alkotnak az emberek bizonyos adott eszmék birtokában ilyen vagy olyan intézményeket, mert ezekkel szükségleteiket jobban és jobban kielégíthetik, hanem ezen eszmékből szükségkép bizonyos meghatározott jog, erkölcs, stb. folyik, ezt a jogot és erkölcsöt csak felül kell ismerni, az már adva van a jelenségekben, s öntudatlanul a létező eszméknek megfelelő jog vagy erkölcs utáni vágy fogja el az embereket. Nála az emberi tevékenységnek a fejlődés folyamán úgyszólván semmi szerep nem jut, ismereteinkből folynak bizonyos eszmék és világnézetek, s ezen meglévő eszmékben bennrejlő, vagy belőlük folyó jogot vagy erkölcsöt kell csak felismerni. Ezen eszméket, s így a jogot vagy erkölcsöt, az emberi érdek szerint nem lehet irányítani, mert azok az emberi érdekektől függetlenül keletkezett eszmékből önként fakadnak.

Mondanunk sem kell, hogy ez tévedés. Véletlen dolog nem lehet, hogy éppen olyan elméletek keletkeznek a jogról, vagy az erkölcsről, a milyenekre szükség van. Nem függetlenül keletkeznek ezen elméletek a hasznossági belátástól, hanem ellenkezőleg éppen ezen okból keletkeznek. Olyan elméleteket alkotnak rendszerint az emberek a jogról, erkölcsről, a milyenre éppen adott gazdasági viszonyaik mellett szükségük van és nem a milyen a meglévő eszmékből a gazdaságra való tekintet nélkül folyik. Röviden: a jogra és erkölcsre is áll az, hogy azt »csinálják« az emberek, a mi az uralkodó osztályok, vagy ritkán az egész társadalom érdekének megfelel. Természetes, hogy az nem jelenti azt, hogy a külvilágra — tehát a létező természeti és gazdasági erőkre és eszközökre — való tekintet nélkül, érdekeinknek megfelelően, teljesen önkényesen csinálják, sőt ellenkezőleg, ezek az erők és eszközök adják meg azt a keretet, melyben az emberi tevékenység mozog.

Dr. Láncki Jenő.

SZEMLÉK.

Marx, Engels és Magyarország.

Marx és Engels válogatott művei. Szerkesztette, bevezetésekkel és jegyzetekkel kísérte és a fordítást átnézte Szabó Ervin. I. kötet. Budapest 1905. 400 oldal.

I.

Szabó Ervin három kötetre tervezte Marx és Engels válogatott művei magyar kiadását. Az első kötet immár előttünk van. Magában foglalja a kommunista kiáltványt, III. Napóleon államcsínyjét és a tudományos szocializmus két alapvetőjének szellemes, bár néha műkedvelő tallózásait a múlt század-derék forradalmi körül. Az első helyen említett két munka — a kommunista kiáltvány és III. Napóleon — sokkal ismertebbek, semhogy bővebb méltatásra szorulnának. Nevezetesen a kommunista kiáltványt ma már barát és ellenfél a szocializmus standard work-jének, a proletár-osztály harc első gyökeres végiggondolásának itéli. Magában véve e mű tömör szellemessége, pompás felépítése, mindenre kitérő és mégis egységes menete irodalmunk jelentős gazdagodásává avatja első élvezhető fordítását. Csak most fog igazán vérévé válni a magyar olvasónak, a mikor nyelvtisztaság és csiszolt stílus tesz lehetővé áthasonulását. Nem egy helyütt idejét múlta tartalmilag, adataira és következtetéseire a tudományos megállapítás és az élet nem egy pontban reácáfolta már, mégis e mű az Anti-Dühring mellett a marxista történelemfelfogás legvilágosabb, legélesebb és legjobban körülsáncolt kifejtése. A forradalomtörténeti cikkelyekről alant bővebben szólnunk. A mi kívülök a kötetben van. Garami Ernő nemeshangú életírásától Szabó Ervin mindig mély jegyzetes kommentálásáig, a magyar munkásosztály értelmes, tagolt beszédének kezdetét jelenti; minden sűrű ív egy-egy reámutatás: ezt akarjuk, így akarjuk, ezért akarjuk. Bennök, általok szakadnak el az utolsó kötelék-foszlányok, melyek a magyar marxizmust a vasári demagógiához, a féltudás ötletszerűségéhez s az újságíró felszíneségéhez fűzték. A magyar marxizmusnak ez a legelső könyve.

Újságai, röpiratai, kompendiumai voltak eddig is: *könyve* mind maiglan ez az egy van. Az ily kicsinynek látszó változások nagy folyamatok felszínre jutott részesei lehetnek. Tarde megállapítása kezd a mi munkásosztályunkban is valóra válni: a tömeg közönséggé fejlődik.

A mi e könyvben szembeszökő s a miről szerkesztője is megérzi, hogy igazolásra szorul: Marx és Engels forradalomtörténeti cikkeinek felvétele. Legelőször a mélyen megbántott szlávok vették észre Marx és Engels járatlanságát a cári birodalom s a Balkán viszonyainak megítélésében. Idők múlása utóbb minden oldalról kivájta és elmosta a *Rheinische Zeitung* vezércikkés elméleteit. Ragyogó reálalások mellett viruló dilettantizmus okvetetlenkedik bennök s a megakadt, finom levezetések deus ex machina-ként kerekíti ki egy-egy üres általánosság. S a mi még ennél is jobban lehangol: a tárgyi-lagosság hiánya. Nincs az a tanítványi szeretet, a mely kibékíthetne teszem a *Kossuth és Klapka* fejezet mérgezett nyilaival, bántó ridegségével, mely főleg a Klapkáról szóló részben válik ki érdemesen. Mentől inkább feltesszük, hogy a támadások tárgyi igazságai érinthetetlenek, annál kevésbbé tudjuk megérteni, azok a tárgyi igazságok miért nem tudnak méltóságosabban megjelenni. Tiszta, férfias rezignációval *Vorübergehen*-nek nevezi egy német bölcs azt a fékező lélek-elemet, a melyet hiába keresünk Marx e sorai közt. Szinte tola克斯ik elénk, a mit sírjáig gyűlölt, keménynyakú ellenfele, Bakunin ír egy levelében (mintegy megjelölve saját egyéniségének visszáját): „egészséges, okos, erős csak az lehet, a ki értett ahhoz, hogy saját én-jét elfeledje.”

Bárha így e ponton a mester egyéniségének pillanatnyi értékcsökkenését vagyunk kénytelenek szemtől-szembe látni, csak helyeselni tudjuk Szabó Ervin álláspontját, hogy gyűjteményében Marx és Engels forradalmi publicisztikáját is bemutatja. A szocializmus nem dolgozik szentekkel és prófétákkal. *Voi siète troppo ricchi!* mondta bánatosan Pionono a magyar bíborosoknak, midőn húzódoztak a csalhatatlanság dogmájától. A marxizmus is túlságosan gazdag ahhoz, hogy infallibilitásra szoruljon. A még oly kimagasló egyest is társadalmi folyamatok alanyi exponensének tekintí.

De van két tevéleges igazolás is. Először: Marx és Engels „pán-európai” értesültsége lehetett még oly hiányos, egy-egy ma is metszően időszerű megfigyelés, egy-egy gondos elemzés itt is, ott is megragad, reánk magyarokra vonatkozó ítéletök pedig bennünket mindenkép mélyen érdekel. Tanúság az ő ítéletök amaz egyetemes rokonszenv mellett, mely a jobbágyfelszabadító Magyarország harcát félszázaddal ezelőtt kísérté. Még az európai közvéleménynek íme legkülönlegesebb részeiben is.

Másfelől: egyenest hálásak lehetünk a forradalmi fejezetek közléséért, mert ezzel adódott alkalom arra, hogy bevezetések alakjában egy kiforrott, mély és sugárzó értelem megteremtse a *magyar materialista történetírás* első fejezeteit.

II.

Mint ifjúkori szerelmének emlékeit az öregedő asszony, úgy forgathatja a mai magyar szabadelvűség az ötvenes évek emigrációjának levéltárát. A mi országunknak szóló titkolt vallomások, a mi jövőnket hívó tüzes esküvések, sok elsárgult levél, sok fonnyadt babérág a forradalmak össze-visszahányt archívumában. Arról a félmúltról beszélnek, midőn a magyar faj életösztone egybeesett az európai demokrácia fejlődésvonalával. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy vetélkedés folyt — persze főként a türelmes papíron és gyorsreptű szavakban — melyik mód és alkalom tudja legerősebben magához csatolni a magyar ügyet. Kedves, sőt értékes volt az Garibaldinak és Louis Napóleonnak, Czartoriszkynek és Bakuninnak, Engelsnek és Karl Vogtnak, Palmerstonnak és Mazzininak. Sőt egyikök-másikok hitt is benne. Jelesül Bakunin. „Egy muszka ember”, a hogy Marczali úr nevezi népszerűen a nemzetiségről szóló könyvecskéjének szociálista-anarkista fejezetében.

Húsz évig dolgozott értünk a szabadság babonája kedvéért Bakunin Mihály, ez a különös rajongó, a mesterséges társadalmi alakulatok fanatikus gyűlölője, a ki egykoron nagy álmaiba beleszötte, a mit utóbb Delcassé és Ugron malomalatti fondorlatokkal igyekeztek valóra váltani. Részletesebben akarunk lelkének e hullámáról szólni, mert némi világosságot derít Marxék magyarbarátságára is. A prágai kongresszus után Bakunin Palackytól differenciálódva ki akarja békíteni a szláv demokráciákat a függetlenségre törő magyarokkal. A tragikus végű Teleki László meglepetten közeledik hozzá és szeme közé néz szomorú, de gyermekein tiszta tekintetével. Aztán megadja a jelt, hogy a hazai szlávokról azontúl tompítottabban írjanak. Az évek peregnék sebesen, de Bakunin még hű hozzánk. Osztrák és német bírái előtt, Drezdában és Olmützben, a hol bilincsbe verik és a börtön falához vasalják, újra meg újra kijelenti: „Elveimet ismerik, sohasem titkoltam, fenszóval kimondtam, akarom . . . minden mesterségesen egybetákolt ország elpusztítását, első sorban az osztrák császárság feldúlását.” (1860 december 8-iki levele Irkutzkból Herzenhez). Száműzetéséből Ázsián át Amerikába szökve 1861 október 15-én Szan-Franciszkóból: „Az osztrák monarchia elpusztítása, teljes elpusztítása lesz utolsó szavam.” 1862-ből írja róla Herzen: „Kevés szabad pillanatában íróasztalához rohan és írni kezd öt-tíz-tizenöt levelet Belgrádba és Moldovába, Besszarábiába és *Aradra*” 1864 telén már Pulszky Ferencék florenci szalonjában kavarja a theát és mikor a Klapka-felkelés tervére Pulszky reménytelenül csóválja érdekes fejét, elszomrodik, hogy utóbb finom mondatokat rakjon össze Schopenhauerről . . .

Azidétt sokan szerették ilyfajta hűséggel a mi népünket. Orosz forradalmárok régi leveleiben olvasunk arról a Muraviev Amurszki nevű álmodóról, a ki komoly államférfiú létére paraszt-diktatúrát kívánt Pétervár-ra, hogy az felszabadítsa a balkáni szlávokat, a lengyeleket és a magyarokat.

A mit a szláv demokrácia e nálunk kevésbé méltatott, platonikus rokonszenvéről leszögezni akarunk: a rokonszenv *eredete*. A német hegemonia a szlávtság fölött: ez Bakuniné szemében szabadság-babonájuk egyetlen számbavehető ellensége Közép-Európában. A ki a német uralmat nyögi, a szláváságnak, ha nem barátja, legalább érdekártása. *Ezért kell a magyarokat belefoglalni a szláv demokráciába.*

Ezzel szemben Marxék álláspontja, melyet Engels a Szabó által kiadott cikkben világosan kifejt, a következő: Vannak forradalmi és vannak ellenforradalmi fajok. Előbbiekhez tartoznak a nagy nyugati népek mellett a németek és magyarok, kik egyedül képviselték országaikban a haladást a történelem századain keresztül. Utóbbiakhoz sorolandók a nemzetiségek elzüllött törmelékei Ausztriában, Magyarországon s a Balkánon. Se múltjuk, se jövőjük. A történelem nem jegyzett fel róluk érdemeket a műveltségbeli haladás körül. Nem ők védték meg nyugatot kelet barbárai ellen, de mindenkor, mint 1848-ban is, nyugat zsarnokait szolgálták, hogy eltíporják kelet szabadságát. E népecskék történelmi feladata csak az lehet, hogy eltűnjenek.* *A magyarokat e siettetésére kell Nyugat-Európa demokráciájának támogatnia.*

Igy került bele a magyar ügy, mint *tertius gaudens* úgy a német, mint az orosz forradalom rokonérzésébe. Mondanunk sem kell, hogy mindkét okfejtés téves általánosítás. A mi Marxékat illeti: érthető a csömör, melyet a nemzetiségi kérdés, hogy úgy mondjuk, szabadkereskedelmi megoldása iránt éreztek. Valósággal a haladottabb kultúra egészséges jogát hangsúlyozták az alacsony fejlettséggel szemközt. Tévedésök ott kezdődik, midőn sivár ideológiával, sekély race-elméncséggel Európa fajtáit, mint osztályának növendékeit a tanító, forradalmiakra és ellenforradalmiakra osztályozták. Ilyen differenciálódás a valóságban nincs és sohasem volt. Bizonyos külső körülmények s a kollektív idegzet-fejlettségnek bizonyos foka az államélet fejlődését előretolhatja vagy hátráltathatja. De immanensen forradalomellenes nemzetiség fogalma a legsötétebb praemarxizmus. Tévedésök ott folytatódik, a mikor nem látják meg, hogy *nyugat tömegeinek jelesebb minősége kelet tömegeinek nagyobb mennyiségével egyensúlyozódik*. Mindezeknél minket jobban zavar a gyökerében társadalomtudományi munkafelosztás megbontása Marxék és az oroszok között. Az oroszok forradalmi elméletei (remekbe foglalva Lavrov leveleiben) alapján véve a fejlődés éles *pszichológiai* hangsúlyozásai, míg a

* Ez az erőszakolt megállapítás a német demokrácia csökönyös hagyománya. Rodbertus-Jagetzow írja: „Remélem, megérem még az időt, midőn az ozmán örökség német kézre jut és német katonák és munkászászlóaljok sorakoznak a Boszporusz mentén.” Lassalle sem ismerte el a szlávok egyéb jogát, mint hogy olvadjanak be a kultúr-nemzetekbe. (Briefe von F. Lassalle an K. Rodbertus-Jagetzow. Berlin, 1878. 56—57.) Még az orosz-török háború idején is aggódva kérdi Liebknecht röpirata: Soll Europa kosakisch werden? (v. ö. Bakunin's Briefwechsel. Stuttgart, 1895. CIII.)

marxizmus a fejlődés époly éles *materiális* hangsúlyozója. Ha tisztán, klasszikusan kapjuk a kettőt, a tézis és antitézis összeforthat magasabb szintézisbe: *integrális* forradalomtan, a társadalmi *pszichofizika* egy neme jegecesedhetik ki. Marx és Engels társadalomlélektani eltévelyedése megbontja a munkafelosztást. Egy időben megérezte Marx, hogy itt kontár volt. Ekkor oroszul kezdett tanulni.

III.

A könyv forradalomtörténeti felének érdekesebb, igazabb eleme Szabó Ervin javára esik. A néhai zólyomi alispán, Grünwald Béla vezeti tollat a régi Magyarország gondosan elföldelt adalékai közt. Idestova tizenöt éve lesz, hogy Grünwald Bélát, Apponyi hívét, a magyar közélet megörlöttjét, a „régit” és az „új” Magyarország ragyogó irányú történetíróját a párisi Morgue-ban agnoszkálták. Elgondoljuk: mivé fejlődhetett volna történetírásunk, ha Grünwaldnak iskolája támad? Mivé fejlődhetett volna egy Apponyi Albert, ha nemcsak vezére marad, hanem tanítványává alázkodik e junkerből fejlődött szellemes átlátónak, ez objektív kételkedőnek, e törtszivü megsejtőnek? Ha Grünwaldnak iskolája támad, megtörténhetik-e, hogy a tíz kötetes nagy Szilágyi-féle millenniumi magyar történelem 7000 oldalából $2\frac{1}{2}$ (mondd: két és fél) oldal jut az 1514-iki pórlázadásnak? Egy akadémiai rendes tag mérlegeléséből és tollából $2\frac{1}{2}$ oldal annak a pórlázadásnak, mely történelmünk egyik legnagyobb eseménye, nemzetünk felének egyetlen sajátos emléke, századokra kiható osztályharc világraszóló csatavesztése, $2\frac{1}{2}$ oldal oly munkában, mely egyetlenegy századunk ötvösművészetéről 43 oldalt ír? A magyar történetírásnak, úgy tetszik, kiváltsága mindmáig, hogy ilykép egészítse ki Kálmán király igéjét: „*a boszorkányokról pediglen, a kik még mindig a világon vannak, ne tévesség említés.*”

Szabó Ervin tolla nem szolgál-toll. Egyelőre lehet: az Akadémiába sem vezet s adalékai nem szűrődnek át vezércikkékké. Az osztályharcok csatazóját kihallja ő minden vitam et sanguinemből és az egész vonalon feldaraboltnak látja a nemzeti akaratot, megosztottnak a nemzet érdekeltségét. A magyar forradalom ideológiáját méri fel és találja könnyűnek. „Nem a magyar forradalom lekicsinylésének a vágya tör ki belőlünk, mondja. Ha van a magyar nemzet történetében esemény, a melyre büszkeséggel tekinthet vissza: bizonyára a forradalom az; s ha egy nemzet múltja följosít következtetésekre a jövőre vonatkozólag: a forradalom nagyszerű harcaiból merítjük a reményt a jövőre. De a magyar forradalomnak azon megvilágítása, a melybe a hivatalos történetírás helyezte, a magyar forradalom azon hagyományai, a melyeket a hivatalos közvélemény szít — sem a harc dicsőségét nem osztják el az érdemek szerint, sem oly megismeréseket nem nyújtanak, a melyeket haszonnal értékesíthetnénk, a jövő fejlődésnek útját munkálván.” „A magyar forradalmat csak úgy érthetjük meg, ha annak

tekintjük, a mi valóban volt: *a középnemességnek a nagybirtokos osztály ellen folytatott osztályharca befejező fázisának.*” Szögesen ellentétbe állítja módszerét bizonyos írók és irodalomtörténészek „bornírt önteltségével”, a kik „egy írói akadémia alapításában nagy szociális fordulás sarkkövét látják és láttatják.” Eredményeinek veleje ez: minden társadalmi történés osztályharcok mozzanata, a társadalmi fejlődésben a legjobban követhető vezérfonal a mindenkori anyagi osztály-determináltság, e szabályok egyetemesen érvényesek, azokat a magyar történelemből sem lehet elsikkasztani s szabadságharcunk regés csillámai sem vethetik homályba. Ez jelöli ki útját, a mint végigszánt — parlag föld magányos szántója — a XVIII. század meghasonlásainak anyagi bázisán s megkapó elemzőképességgel választja le a felépítményt, kimutatva kezdetleges lazaságát, valahányszor az alap süppedékes. Egy-egy metsző megjegyzéssel vág bele a negyvenes évek Kárpáthy Zoltánjainak osztályromantikájába és bátor és hű pillantása mindig megkeresi és a csöndes Magyarországot messze-messze a színtalpak mögött. Kivált Kossuthot nálunk szokatlan élességgel támadja, de mindig becsületes tárgyilagossággal és magas szempontokból. Megszorítja a negyvennyolcadiki törvényhozás érdemeinek határát, kiszűri a szükségképen deformálódott nyugati ideológiát, mely elfáradt, mire ideért, vagy lerít a tőle idegen fejlődési fokról. Kimutatja, mily tömérdék része volt a tömegmozgalomnak a 48-as parlament határozataiban, hogyan formálta ottan-ottan a tömeglélek a parlament lelkét, mint szobrász az agyagot és hogy mily kevéssel beérték volna, ha csak tőlük függ, a demokrácia országgyűlési opportunistái . . .

Mindezt előkelően, túlzás és ízléstelenség, »pose és szörszálhasogatás nélkül, komoly és lendületes szavakban, tömör és szabatos iránylyal mondja el. Szerényen sorakoznak súlyos mondatai, mintha nem is jelentenék egy új történelmi iskola kezdetét Magyarországon. Hogy a kérdés mindazáltal előttünk nem látszik oly egyszerűen exponálhatónak, mint a hogy ezt Szabó teszi, nem titkolhatjuk. Bárha az ő történelmi materializmusa a legnemesebb értelemben vett némely engedményt tesz a kollektív lélektannak, történeti magyarázatai mögött úgy érezzük, még mindig maradnak asszimilálatlan elemek. Hogyan történhetett, hogy a magyar fő- és középnemesség osztályharcában — bárha, mint Szabó kimutatta, helyenkint zúgolódva — mégis csak egy harmadik: a *parasztosztály* vezetett vérrel, áldozattal, vakhittel? Miért hogy annak az osztályharcnak vezéreit *parasztságunk* foglalta legendákba s hogy különösen Kossuth prestige-e nem a középnemességnél, hanem a fajmagyar *parasztság* közt még mindig eleven és törhetetlen? Hogyan, mily folyamatok révén megy végbe ez a misztikus rabulejtés? Honnan szakadt le a köd, mely televényeinket megüli, honnan szüremlik át rajta a rejtelmes csillogás, mely elkábít és szolgálkat és katonákat és könnyeket nevel idegen isteneknek? *ifj. Leopold Lajos*

Politikai tömegsztrájk a választójogért.

E. Bernstein: *Politischer Massenstreik und Revolutionsromantik.*
(*Sozialistische Monatshefte.* 1906. I. Bd. 1. Heft).

Bernstein Ede fenti, célzatos feliratú cikkében visszatér a politikai tömegsztrájk sokat vitatott kérdésére. A német szociáldemokrácia egyes outsidersi (Luxemburg stb.), a kik a „Vorwärts” hat szerkesztőjének egészen váratlanul bekövetkezett elbocsátása után, a párt központi lapjában is élénken kidomborítják saját irányukat, mind imposszibilisztikusabb mezben hirdetik a társadalom-, illetőleg államforradalmi politikai tömegsztrájkot. E körülmény, mely az egyre hevesebb támadásokban részesülő revizionistákat módfellett nyugtalanítja, arra kényszerítette ez irány egynéhány, a birodalmi tanácsban ülő képviselőjét, hogy a pártsajtóban közzétett nyilatkozatokban „veszedelmes forradalmi romantiká”-nak bélyegezzék ezt a helyesen felfogott marxisztikus medert szerintük elhagyó s mindinkább az u. n. *anarchoszocializmussal* kacérkodó propagandát. Midőn Bernstein a pártélet e mozzanatához fűzi fejtegetéseit és a maga részéről is felveti a kérdést: vájjon a romantikus gondolkodás „a politikai életből, illetőleg a szocialisztikus mozgalomtól eltűnt-e?” — kénytelen megvallani: „a körülmények nem arra mutatnak.” Szerinte ugyanis: „A nem reálisnak vagyis annak kultusza, a mihez a szükséges előfeltételek hiányoznak, kritika nélküli, az előfeltételeket elhanyagoló átvitele egyes rendszabályoknak egyik országból a másikba, avagy csak egy helyről a másikra, végeredményben romantika.” Pedig ily romantikus forradalmi képzelődésbe esnek Bernstein szerint a politikai tömegsztrájk azon hirdetői, a kiknek egész okoskodása az orosz eseményeken épül fel, a kik nem veszik számba azon különös körülményeket (a burzsoázia nagymérvű támogatását, a társadalmi és állami, szóval az egész közrend teljes anarchiáját, mely az abszolutizmust, ha azt erőszakosan megingatják, mindig felszokta váltam), melyek az orosz politikai sztrájkoknak oly sajátosan kedvező talaját teszik. Az orosz sztrájkok nem a munkások hatalmának, hanem a nyilvános hatalom és csüllengjei erélytelenségének bizonyosságai, a melyeknek éle már-már elkopik, igazi hordereje még beláthatatlan, nevezetesen jórészt a polgárság további magatartásán múlik. Bernstein szerint a politikai tömegsztrájk két esetben járhat sikerrel: ha a társadalommal, nevezetesen mértékadó részével a kormány ellen irányul, vagy ha elég ereje van, a társadalom és a kormány ellen is felvenni a küzdelmet. Ebből logikusan az derülne ki — a mire Bernstein aligha gondolhatott egyáltalában — hogy „tertium non datur”; egy politikai tömegsztrájk, mely a kormányval a társadalom, illetőleg annak időlegesen politikailag mértékadó része ellen fordul, ő tehát csak az előbbi két esettel foglalkozik. A társadalomforradalmi tömegsztrájkoknak, melyet ma Németországban az ultraradikálisok hirdetnek, szerinte nincs elég ereje — még ha a célzott társadalmi szerkezet gazdasági előfeltételei megvolnának is, — hogy az állam és társadalom ellen érvényesüljön. Németország erős államhatalommal rendelkezik, melynek — noha a szociáldemokrácia az alsóbb hivatalnokság között is már számos szavazatra tett szert — ma még szilárd támasza az államban *hívó* német hivatalnoki osztály; háború sem dézsmálta meg erejét; erős vállalkozói szervezetekkel rendelkezik és noha a munkás-ság a szolidaritás, kultúra és gazdasági lét egészen más fokán áll, mint az orosz — mégis — „a tény, hogy a birodalomban az általános választójog van érvényben, azzal a hatással járt, hogy a pártalakulás

sokkal inkább a kor uralkodó társadalmi harcaihoz simuljon, mint a hogy az például a porosz rendőrállam három osztályrendszere mellett lehetséges lett volna” s így egy e fajta tömegsztrájk csak „revolució-nárius helyzet”-ben vezethetne eredményre, a minő ma távolról sem adott.

A politikai tömegsztrájk Bernstein szerint csak „gazdasági fegyver etnikai célokra” . . . mint „a munkásság erős akaratnyilvánítása, ha fontos jogokat akarnak tőle elrabolni, vagy ha egy tőle megvont jogot többé nem akar nélkülözni.” Minden egyéb célra — a közeli jövő szempontjából — hirdetni az általános munkabeszüntetést „hamis játék a szó legkomiszabb értelmében.” Ellenben noha tudja, hogy az osztály-harc ethizálása sok ellenséget zúdít ellene, nem ismer ma nagyobb fontosságú harcot az általános választójogért folyónál. „Nem tényleg maga a társadalmi forradalom a választójog — kiált fel — nem megszabadítása a munkának a kizsákmányolás alól? Romantikusok mindazok, a kik ezt át nem látják . . . A valóságban a parlamentarizmus, mely az általános választójogon nyugszik a gazdaságilag előrehaladó társadalmakban, a minőkkel ma bírnak, a leghatályosabb eszköz alapvető (*umwälzende*) reformoknak folytonos, organikus fejlődé« útján, lépésről-lépésre, vérontás nélkül és az egyes existenciák kíméletével való keresztülvitelére, melyek az előbbi korszakokban egész nemzedékeknek a legvéresebb, legrombolóbb harcokba került. És ezért a politikai sztrájk, mely a választójog védelmére irányul, oly mozgalom, a melyben a munkások nemcsak társaik osztálytudatára, hanem más osztályok belátására és jogérületére joggal és a siker kilátásaival apellálhat.” Ime, *Lassalle redivivus*; ő már fél évszázad előtt vallotta: „A ki azt mondja, általános választójog, az a kibékülés kiáltását hallatja.” (*Arbeiterprogramm.*)

Ferenczi Imre.

Néhány adat a német választói jog történetéhez.

Szárason a tények és nyilatkozatok egyszerű közreadásával világítjuk meg a német általános titkos és közvetlen választói jog fejlődésének némely mozzanatát. Az akkori Németország és a mai Magyarország közállapotai közötti analógia szembeszökő. A consequentia Németországban az általános választói jog behozatala volt s a ki nemzetének orvosa és nem kuruzslója akar lenni, a következő sorok olvasása által csak megerősödik abban a meggyőződésében, hogy a népjogok megadása, a népnek az államéletbe való bevonása az a nagy megdönthetlen erő, a mely kimozzgatja az államot arról a holtpontról, a hová bizonyos particularis törekvések által jutott.

Ismeretes, hogy Bismark a 60-as években a parlamenttől sem budget, sem a katonai javaslatok megszavazását elérni nem tudta. Az ország örökösen törvényen kívüli, budget nélküli állapotban volt. A korona és képviselőház között az ellentétek áthidalhatlanok voltak.

A helyzetet érdekesen megvilágítja Bismark beszédének alább közölt részlete, és különösen érdekes okfejtéseinek a mi viszonyainkhoz mért aktualitása.

Bismark ezen beszédében többek közt azt mondja: Uraim! Az alkotmány a törvényhozó faktorok egyensúlya minden kérdésben, tehát a budget kérdésében is. Egyik faktor sem kényszerítheti a másikat engedékenységre, az alkotmány tehát a kompromissumra utal, mint a kölcsönös megértés legtermészetesebb útjára.

Egy az alkotmányos életben tapasztalt államférfiú azt mondta, hogy az egész alkotmányos élet mindenkor a kompromissumok sorozata.

Ha a kompromissum azáltal hiúsíttatik meg, hogy az egyik hatalmi tényező nézetét doctritär absolutismussal keresztül akarja erőszakolni, akkor megszakad a kompromissumok láncolata, és helyébe konfliktusok lépnek, és a konfliktusok, miután az állami élet nem szünetelhet, hatalmi kérdésekké válnak. A kinek a hatalom kezében van, saját belátása szerint jár el, mert hisz az állami élet egy percig sem szünetelhet.”

Mintegy visszhangja ezen beszédnek azon védőbeszéd alább idézett passusa, melyet Lassalle a büntetőtörvényszék előtt tartott azon bünperben, melyben azzal vádolták, hogy az általános választói jog erőszakkal való megvalósítására izgatott és hogy ezzel a fennálló alkotmányt meg akarta dönteni.

Lassalle az államügyész ezen vádjára a következőkben felel. „Tiszteit uraim! Minthogy a politikai helyzetre, mely az ellenem emelt vád alapját képezi, reá kell térnem, ám jó, menjünk egy lépéssel előre annak taglalásában, emeljük a vitát tulajdonképeni igazi magaslátára.

Az államügyész azzal vádol, hogy az általános és közvetlen választást akarom helyreállítani és ezzel az alkotmányt meg akarom dönteni.

Helyes, Uraim! Ámbár csak egyszerű magánember vagyok, megmondhatom Önöknek: Az alkotmányt nemcsak megdönteni akarom, de nem múlik el alig egy év és az alkotmány már meg is lesz döntve!

De hogyan? A nélkül, hogy egy csepp vér folyna, a nélkül, hogy egy ököl erőszakra szorulna.

Nem telik el talán egy esztendő sem és a lehető legbékésebb módon az általános közvetlen választói jog oktroyálva lesz.

A legmerészebb játékot játszhatjuk, asztra a kártyákat, Uraim!

Az a legerősebb diplomácia, a mely nem szorul arra, hogy számításait titokzatossággal vegye körül, mert azok a vasszükségességen alapulnak.

És így kijelentem, hirdetem Önöknek ezen az ünnepélyes helyen, hogy nem múlik el egy év és Bismark úr Peel Róbert szerepét játsza és az általános közvetlen választói jog oktroyálva lesz.

Én ezt tudtam már azon első napon, midőn válasziratom közzétételével az agitációt megkezdtem, és ezt mindenkinek előre kellett látnia, a ki világosan áttekintette a helyzetet.

Az államkormány Peel Róbert szerepét fogja játszani, azon igen egyszerű okból, mert más megoldás számára nincs és nem lehet.

Egy el nem intézhető, késhegyig menő harc fejlődött ki a korona és a polgári elem között. A ki kettejük közt meghátrál, el van veszve. A korona nem hunyáskodhatik meg egy klikk előtt, de másrészről ép oly kevésé állandósíthatja azokat a rendezetlen viszonyokat, melyekben most élünk.

Nem adhatja magát foglyul egy klikknek és ép oly kevésé tarthatja fenn a mostani abnormális viszonyokat. Harc folyik tehát a vég és kibontakozás kilátása nélkül, mert a harc két oly ellenfél közt folyik, a kik közül mindegyik a maga táborában legyőzhetlen!

Ezen kilátástalan harcban én megjelöltem a kibontakozás egyedüli útját, az egyedül elképzelhető utat, melyet megihlet a jog és történelem. A népet kell a dobogóra vinni, megadni és helyre kell állítani jogát. A kibontakozás módja íme megjelöltetett, a szellemi atmoszféra immensis ereje létesült, a mely oda tereli a közéletet legyőzhetlen feszítőerejével ehhez a kibontakozáshoz. Atmoszféra ez, mely összehűsödött a közvetlenül ható népérzület és a szellemi élet virilistái intelligenciájának együttes nyomása alatt, a természeti törvények szükségyszerűségével tódul ez az atmoszféra mindazon nyilasok felé., a melyek a fatalistikus körön támadtak.

Oda fejlődnek a viszonyok, a mint azt már válasziratomban kifejtettem; a külpolitikai viszonyok is oda terelik a dolgokat, hogy lehetetlen lesz a népet semmibe venni és beáll a kényszere annak, hogy a mit ezentúl a mérvadó tényezők tesznek, a népre támaszkodva teszik, a néppel, a nép által!”

És az adott új alkotmány értelmében 1867. február 24-én az általános titkos és közvetlen választói jogból kikerült és először összeült parlament hatalmas előmozdítója volt az egységes, győzedelmes nagy Németországnak és mit sem vontak le értékéből azon ellenvetések, melyeket az akkori ellenzéki pártok az általános választói jog behozatala ellen tettek, a melyeket az analógia teljessége kedvéért ideiktatunk:

„Bismarck — monda az ellenzék — az általános választói jog kérdését csak beledobja a napi kérdések izgalmaiba inkább azért, hogy ellenfeleit zavarba hozza, a népet megtéveszsze, minthogy nagy politikai jogokat adjon és azokat respektálja.”

„Über Motive wird nicht abgestimmt” — felelhette erre Bismark találó szavaival.

Mit akart, mit nem akart, hogy gondolkozott belsejében a kérdésről, a históriai factumon ez nem változtat.

A nép respektálta a neki adott jogot élt is vele és bizonyára különös és szerencsés véletlennel fogják tartani az általános választói jog ellenzői is, hogy a német birodalom legnagyobb fejlődésének története összeesik az általános, közvetlen és titkos választói jog behozatalával.

Szakolczai Árpád.

Egy bukott nő naplója.

(*Tagebuch eine Verlorenen. Von einer Toten. Überarbeitet und herausgegeben von Margarete Böhme. Berlin, 1905. 57. Tausend.*)

Ha ez a könyv tényleg valódi napló és ha Thymian Gotteball neve mögött tényleg élt, szeretett és szenvedett az a csodálatosan szép fiatal asszony, kinek izgalmas életét beszélük el följegyzései: akkor kétségtelenül olyan *document humain*-ekkel állunk szemben, melyek méltók a társadalomtudományi kutató legnagyobb érdeklődésére.

Ha pedig a könyv pusztá költemény: egyes lapjain annyi az igazság, finomság, néha oly megdöbbentően közvetlen a hangulat, hogy élvezettel fogja olvasni mindenki, a kinek van érzéke lélektani igazságok iránt.

Én hajlandó vagyok igaz történetet látni benne s mint ilyenről akarok egyet-mást elmondani.

A korán anya nélkül maradt Thymian Gotteball meglehetősen elhagyottan nő fel kicsapongó legényéletet élő atyja házában, ki egy kicsiny vidéki városban gyógyszerész volt.

Tizenhat éves korában atyjának durva és hitvány provizora megejti, anyává lesz s a család a szegény elől — minthogy a lány elkeseredetten vonakodik csábítója feleségévé lenni, a kit gyűlöl és megvet s a kié csak egy idegkrízis fél öntudatlanságában lett — Hamburgba küldi, hol kis leánygyermeknek ad életet. Kétségbeesett ellenszegülése hiába: a család kapva-kap egy gazdag konzul ajánlatán, ki a gyermeket örökbe fogadja. Thymian, kit minden csepp vére gyermeke és az anyaság kötelességei felé hajt, egy papcsaládba kerül „erkölcsi nevelésbe”, de a bigottságnak és a durvaságnak ezt a légkörét ki nem állva, megszökik, hogy azután végig élje egy hivatásszerű cocotte pályáját, míg végre egy dúsgazdag öreg gróf dédelgetett maitresse lesz. Néhány évvel később tüdővészben egész fiatalon meghal.

Ez a Thymian Gotteball rövid életének a története, telve fizetett szerelemmel, éjszakai mulatozásokkal, a hivatásos kerítők és kitarított gavallérok alakjaival, pezsgővel és chambre separée-kkal, rendőri beavatkozásokkal, bűnnel, nyomorral és betegséggel.

Ebben a rettenetes milieuben fejlődik ki és érik asszonynyá a kis német vidéki leány és az asszonyt, a ki e lapokon előttünk áll, lehetetlen csodálat nélkül szemlélni. Fizikai szépség és lelki nemesség, finom intelligencia és könyörület szív, égő temperamentum és bájos asszonyiság, műveltség, természetszeretet és humor találkoznak itt, hogy oly egyéniségét hozzanak létre, ki méltó lett volna a legszebb és legnagyobb emberi törekvéseknek a kor legkiválóbb férfiai által körülrajongott múzsája lenni.

Csak egy pár szemelvényt ebből a naplóból, hogy fogalma legyen az érdeklődőknek arról a tiszta magaslatról, melyre ez a polgári társadalom által üldözött és a tisztességes asszonyok által a jótékonyság közös munkájából kikergetett cocotte jutott el:

— Ha „tisztességes” maradok és ha a „szük” úton tartom magamat, akkor a tisztetreméltóságnak és tisztességnek ez a szük útja holtbiztosan egy kicsiny és csöndes vén kisasszony szobában Végződik à la Frieda néni. Na, és ha egyszer itt ülök és visszatekintek, akkor mit ért nekem az egész élet. . . Nem, ezt nem akarom. Ismét örömöm van magamban. Csinos vagyok. Élvezetet szerez, ha a tükör előtt egyik ruhadarabot a másik után

ledobom magamról és nézem magamat, a milyen vagyok, hófehér és karcsú, mint a fenyő, és a hajam hosszú és puha, mint egy köpeny fekete selyemből. Ha mindkét kezemmel a fekete árba markolok és szétterjesztem, szárnyaim vannak: fehér hattyú fekete szárnyakkal . . . (114. 1.).

És valahányszor útjában férfival találkozott, kit szeretni vagy becsülni volt képes, s ki benne fizetett gyönyöröknél többet keresett, oly ethikai érzületet mutatott, mely igen sok „tisztességes” nőben is hiányzik, a ki vagy megcsalja urát vagy csak a világtól való félelem vagy anyagi függőség tart vissza e lépéstől:

— Ha Lajos egoista, nyárspolgári módon jóból és rosszból kevert ember volna, mint a legtöbb, vagy ha arról volnék meggyőződve, hogy pusztá érzéki vágy vonzza felém, bizony nem csináltam volna nagy dolgot belőle, hogy titokban kirúgjak a hámból, de ő oly jó, oly önzetlen, hogy valódi aljasság lett volna ezt a gyanútlan, bizótelkű embert . . . megcsalni. És . . . hál' Istennek . . . aljas nem vagyok. Hogy én magammal mit teszek s hogyan rendezem be életemet, senkire sem tartozik; de valami aljas tettet nem lobbanthat eddig senki sem a szememre. Az én nézetem szerint az élet tökéletesebb volna és az ethika legmagasabb céljaihoz közelebb jutna, ha az emberek nem imának egymásnak oly sok törvényt elő és nem szabályoznák mindig egymást s kölcsönös türelmetlenséggel egymás dolgaiba és ügyeibe nem beszélnének és kandikálnának mindig belé. Mégis csak kiki tetszése szerint rendezze be és művelje életének kertjét. Hogy felebarátom az ő földjén hasznos kerti növényeket és főzelékféléket természet-e, vagy rózsákat ültet-e, avagy az okoz neki örömet, hogy mérges virágokat neveljen, a melyek illatánál elkábítsa magát, ez nekem nagyon mindegy lehet, *a míg nem jön túlságosan a közelembe* . . . (129. 1.).

Mindig olvas, műveli magát, látóköre egyre tágul, éles szemmel ítéli meg a világot, s különösen az ő és szerencsétlen társnői világát:

— A férfiak és a lányok viszonyát egymáshoz többnyire másként gondolják el azok az emberek, a kiknek nincs mélyebb betekintésük ezekben a körökbe, mint a hogy az a valóságban tényleg van. Én is egy „Louis” alatt csak egy olyan embert képzeltem, a ki a lányoknak a vevőket közvetíti, őket oltalmazza, rabiátus vagy rosszul fizető klienseket gyöngéd erőszakkal kötelességükre figyelmezteti és egyebekben a rabszolgatartó viszonyában áll a leányokhoz. Mindez bizonyára szintén előfordul, de többnyire a lányok viszonya ezekhez a kitarított férfiakhoz a leánynak a szeretőjéhez való természetes viszonya. Ez érthető is. Minden lányban mégis ott van a nő az ő megtámaszkodási szükségletével, szerelmi vágyódásával, mely a nemi érintkezés tisztán üzletszerű kezelésében kielégítést nem talál. Velem is így van: Mennyiért nem adnám, ha *egy*, csak *egyetlen*-egy emberem volna a világon, a ki az enyim volna, a kihez csatlakozhatnék, a kiről tudnám: ő értem van itt, én meg ő érte . . . (146., 147. 1.).

A szerelem és a gyermek utáni vágy egész életében gyötri s a gyöngédség s odaadás egész lánggal lobog fel szívében egy férfi iránt, ki ugyan nem szereti őt, de a ki érdeklődéssel és jóakarattal van hozzá,

Mikor gazdag, előkelő s gond nélküli nagyvilági hölgy lesz, sem fordul el régi bajtársnőitől, sőt az elnyomottak, a szegények és a nyomorultak iránti részvét valódi fájdalmas szenvedélylyé fokozódik benne. Hány polgári társadalomkutató bölcsessége törpül össze a prostitúció kérdésében e mellett a fenkölt ítélet mellett:

— Végül és befejezésül mégis csak a tragikum és a szerencsétlenség nehéz és szomorú gőzfelhője nehezedik rá mindegyikre, a ki erre a térre jutott. . . . Persze vannak lányok közöttük, a kik csak könnyelműség és hiba folytán kerültek ide, de állítom, hogy egyetlen egy sem lovagolt ebbe a mocsárba *teljes tudással és öntudattal*. Most végtelen sokat ismerek, a kik csak testük árusításából élnek, de egész biztosan és határozottan tudom, hogy száz közül nincs öt, a kik két kézzel nem kapnának érte, ha alkalom kínálkoznék arra, hogy rendes viszonyok közé jussanak. Annyi a jótékonyág és a humanitás a világon. Vannak gyermek-menhelyek és agg ellátások, gondoskodtak a fegyencről is és az isten tudja, hogy még minő hasznos intézmények vannak, és annyit bázároznak, mímelnek, táncolnak a világon a szenvedő embertársak javára, de a legmélyebb nyomor, a legteljesebb sötétség világába ritkán hatol be a könyörületes, munkás felebaráti szeretet egy csilláma. Pedig hányan engednék szívesen, hogy „megmentsék” őket. Persze nem javítóintézetekkel és városi missziókkal mindig felülről lefelé, a fölényes morál kothurnusáról: „Köszönöm neked Isten, hogy nem olyan vagyok, mint mások” és így tovább . . . Nem, erre a svindlire nem megy lépre senki . . . Nem, hogy itt változtatni és javítani lehessen, ahhoz egy új világrendnek, a fogalmak és a viszonyok tökéletes átgúyrásának kellene előbb végbemennie. . . . A korlátoknak le kellene dőlniök. A régi görögök még ünnepelték is hetairákat és a föníciaiak mint papnőket tisztelték. Akkor nemüknek legszebbjei, legokosabbjai, legműveltebbjei voltak azok, kik Venusnak szolgáltak és ezek az antik népek bizony nem állottak alacsonyabb kultúrfokon, mint a mai világ. Mindenkinék igazán tetszésére kellene bízni, hogy testével azt tegyen, a mit akar. Vajon szükséges-e, hogy a közvélemény szent ítélőszéke itt feltolja magát és az illetőt, a ki másként jár el mint a többi, a megvetés és az ócsárálás büzös mocsarába fojtja?! Ha az odaadás mestersége megszűnnék megvetett mesterség lenni, „az iparúzők” serege négyötödével, igen, bátran állíthatom, kilencztedével csökkenne. Én például szívesen fogadnék el társalkodónői vagy nevelőnői állást s átkozott egyen és verjen meg az isten, ha nem tennék meg mindent, hogy kötelességeimnek megfeleljek és ha újra eszembe jutna valamely férfival kikezdeni. De, eltekintve attól, hogy mesebeli csoda volna, ha magunkfajta ilyen állást kapna, a kés mindig felettünk állana s mihelyt múltunk kitudódnék, kirúgnának, hogy még mélyebbre essünk a sárba. . . . (149, 150. 1.)

Ő azonban elérte azt a magaslatot, melyen a külvilág és az én úgy elválik egymástól, hogy a lélek tisztán és büszkén szárnyalhat, nem zavarva a milieu sarától és bűzétől. A test prostitúciója nem érinti többé a lélek függetlenségét. Az önkritika, a mindent megértés és megbocsátás olyan álláspontjára jut el, mely csak a legkitűnőbb férfiaknál található fel. Mint egy gazdag főúr fénynyel körülvevett maitresse-e írja:

— Igen, néha úgy érzem, mint ha most rosszabb és megvetendőbb volnék, mint eddig. Akkor, mikor Berlinbe jöttem, minden képzelhető fáradtságot vettem magamnak ahhoz, hogy becsületes keresetforrást találjak, mert a másik élet undorral töltött el, de minthogy mit sem találtam és az ember mégis csak élni akar, nem maradt egyéb hátra, mint magamat odaadni és belső utálattal tettem, mint az önfentartás molochjának hozott adót. Ma a meleg fészekben ülök, mulattatom magamat, restséggel és semmittevéssel teli életet folytatok s ennek egyenértékűül semmit sem nyújtok,

csak azt, hogy öreg uramnak nem túlságosan nagy igényű szerelmi vágyódását kielégítem.”

És van valami igazán nagy, »jenseits von Gut und Böse» ebben az asszonyban, mikor barátnőjének ezeket mondja: „. . . Mária, csak nem fogjuk többé egymást ámitani. Hogy az én apám gyógyszerész volt, a tied pedig levélhordó: ez nem tesz különbséget közöttünk. De mindketten az életfenéken vándoroltunk és ha az ember minden sár és por mellett, mely ott körülviharozza, a szemeit tisztán tartja, olyan széles tekintetet nyer, mely túlmegegy a dolgok szűkösségén és eredetükig hatol el és sok mindent átlát, a mi azok előtt az ő meleg és védett tűzhelysarkukban rejtve marad. Könnyű azt mondani: daczolok minden kísértéssel, ha a kísértést soha nem ismertem meg, ha család, otthon és társaság és rendezett viszonyok védelmi és támadó bástyáikat körülöttünk főlemelik, a melyeken át vagy a melyeken keresztül semmiféle kísértő ördög nem juthat el hozzánk ... de mi, a kik körül nem voltak ilyen védő falak, mi, kiknek füleinkbe zúgott a zivatar, mivel a halál, vagy a sors rést ütött a falakon, mi nagyon is tudjuk, hogy csak az, a ki bűn nélkül való, dobhat köveket egy bűnös után . . . És mi mindnyájan bűnösök vagyunk ...” (238. 1.)

És ez nem valami blaustrumpf-szavalgatás. Jó és könyörületes minden tettében; nagylelkű mostohájával szemben, a ki apja házából kitaszította. Rajongva szereti a gyermekeket és ujjongva tudja élvezni a nap melegét vagy a frissen leestett hó szagát. Nagy írókat és filozófusokat olvas és követni képes repüléseiket. Hangulatokat és egyedülléteket úgy át tud kóstolni olykor, hogy Duse is megirigyelhetné. S átérzi teljesen, hogy a mi hiányzik és szerencsétlenné teszi, az egy nagy szerelem, a munka és a kötelességek hiánya.

Vagy milyen megkapó, ha rezignált keserű humora előtör. Az apja árváit, féltestvéreit — a kikért otthonát vesztette — keresve fel, ezeket írja: „Ez a látogatás egy *pontra nézve* megnyugtató: az én kis féltestvéremben egész biztosan nincs egyetlen csepp sem a Claire Gotteball (a hősnő atyai nagyanyja) vad, forró, könnyelmű véréből. Ez nem fog elbukni; erősen fog állani kemény lábain az életben; nem antilópe, kire a férfiak vadásznak. Ha mégis elbuknék, akkor ez a sertés és a hentes viszonya volna, de meg vagyok győződve: ez nem bukik el. Ez a második Lene. (Az apja durva, kihízott nyárspolgár felesége). Derék háziasszony lesz egykor belőle és gyermekeinek elrettentő példaként fog a rossz Thymianról beszélni, a kin minden fáradtság kárba veszett és a ki „az utca sarában pusztult el.” (266. 1.)

Elegáns nagyúri hölgyekkel érintkezve, pedig ezt jegyzi meg a morálról: „. . . Egy csomó új ismeretségre tettem szert, a kik, minthogy művelt hölgyek, kifogástalan érintkezési formákkal, tulajdonképpen jobban illenek hozzám, mint régebbi ismerőseim a Friedrichsstrasse és környékéről. De azért nagyon kétségbe vonnám, hogy ezek a finom, tisztességes asszonyok erkölcsileg olyan toronymagasan álljanak ama világ felett, melyet ők oly gúnyosan félvilágnak neveznek. Itt nem arra gondolok, a mi általában mint morál szerepel. Az én véleményem szerint a morál szónak univerzális értelme van, mely magába foglalja az összes szép emberi tulajdonságokat és nemcsak azt a kis részletet, mely az egyesek nemi életét figyeli meg.

Azon a durva és tulajdonképpen inkább külső morálon kívül, melyet az emberek faragtak maguknak, létezik mégis a léleknek egy finom morálja,

melynek semmi köze sincs ama másikhoz. Az ember mindkét lábával iszapon és piszokon gázolhat át és a mellett lelkét tisztán és érintetlenül tarthatja és külsőleg nagybecsült tisztességes asszony lehet valaki és azért mégis tetőtől-talpig tisztességtelen lehet, mert alacsony érület, kicsinyesség, belső aljasság a lelket és a gondolatot bemocskolják és megmérgezik.. ” (272., 273. l.)

Ugyan hányan vannak a mai társadalom felső tízezeréből — férfiak, nők egyaránt — a kik egy ilyen tiszta és egészséges morálfilozófiához tudtak eljutni, mint az éjjeli kávéházaknak ez az egykori hösnője?

Jól tudom, hogy kivételes egyéniséggel állunk itt szemben és hogy kevés utcai lány volna képes a Thymian Gotteball fejlődésére. De viszont igen kevés nagyságos asszony is.

Arra azonban igenis értékes lélektani argumentum ez az emlékirat, hogy a prostituált nők többségét nem biológiai abnormitás viszi a rettenetes útra: hanem a nyomor, a tudatlanság és a kapitalista társadalom kényszere és hogy a legtöbb boldog volna, ha állapotát emberséges kenyérkeresettel cserélhetné föl.

Egy amerikai szociológusnak kétségtelenül igaza volt, mikor így kiáltott fel:

— A mai társadalmi rend gyakran oly nőket, kik bármely családi tűzhely díszére lettek volna, bordélyházba kerget, míg született hetairákat a társadalmi előkelőség és tisztesség matrónáivá tesz meg! —r:

A holnap asszonyai.

A holnap asszonyai. Tanulmány a társadalomtudomány köréből. Írta: Harkányi Ede dr. Budapest, Politzer Zsigmond és Fia kiadása 1905. 303 lap.

A XIX. századot nem minden jog nélkül nevezték a történelmi érdeklődés korának. Soha nagyobb buzgalommal és kíváncsisággal nem keresték a természet és társadalom kialakulásának törvényeit, soha nem látszott annyira fontosnak az emberek szemében a múlt, mint a letűnt században. A nagy tudományos felfedezések jó része történelmi vonatkozású: Kant-Laplace már előbb a világegyetem, Darwin a fajok, Marx és Spencer az emberi társadalmak keletkezésének és fejlődésének mikéntjét tárva fel, lettek a nagy tudományos forradalmak megindítói. Az emberi tudás nagy teleszkópja azonban lassanként egy egészen egyenes szögnyit fordult. Ma is ködös világra irányul, a melynek leplén át akar hatolni, de ez a köd nem a múltnak, hanem a jövőnek takarója; nem az a kérdés tüzel a szemekben és égeti a lelkeket, mi volt, hanem a lesznek vajúdo és nagy lehetőségekkel terhes problémája. Majd itt, majd ott próbálják fellebbenteni a nagy kíváncsiságtól ösztökélt szellemek a jövőnek kékes fátyolát s a ma nyomorúságai elől a majdnak valószínű szépségeihez menekülni. Az új gazdaság, az új állam, az új erkölcs, az új művészet: íme ezt keresik ma az előőrök mindenfelé, de csak kevesen kémlelik azt, a ki ezt a sok újságot megfogja teremteni: az új embert.

Harkányi Ede tudományos — és mindjárt hozzá kell tenni — erkölcsi érdeklődése ennek, az új embernek szól. *A holnap férfiai* címen két év előtt megjelent művéhez most megírta a kiegészítő, de tartalmában, formában és értékben sokkal magasabban álló, e szemle élén álló névre keresztelt munkáját. Valóban kevés fontosabb és érdekesebb kérdés lehet ennél, hogy kik és minők lesznek az anyák, a kik az új emberiséget szülni és nevelni fogják. *Harkányi* igen lelkiismeretes és alapos tudományos készültséggel, éles, sok helyen egyenesen félelmetes logikával és széles, európai látókörrel vizsgálja meg a kérdést és állítja fel megoldásait. Könyve, noha a vizsgált jelenségek bonyolult voltánál fogva szükségképen igen sok dologra terjeszkedik ki, seholsem válik kurta lélegzetűvé vagy felületessé és a mi tudományos könyveknél nem utolsó erény, mindvégig érdekes, helyenkint izgatónan érdekes. A tudós tárgyilagosságán nem egyszer áthallatszik a szenvedést megérteni és átérezni tudó filantróp meleg, résztvevő szava. Röviden összefoglalom a könyv gondolatmenetét s azután megkérdezőjelezem, a mi a szerző alapfelfogásában és egyes fejtegetéseiben ez ismertetés írója szerint nem kielégítő.

*Harkányi*nak kiindulási pontul a nemi életnek nyomora szolgál, a mely férfit és nőt egyaránt sújt; ezen enyhítendő, vizsgálat alá veszi a férfinak és nőnek jellemzetes sajátságait. A vizsgálat eredménye, hogy a nő gyengébb szervezete ellenére is jobban tud ellenállani a betegségeknek, hogy a szülés kínjai és a megelőző, meg vele járó fiziológiai zavarok jó részben felérnek a férfi munkatöbbletével; hogy az abszolút és viszonylagos agysúlyból, a fej nagyobb kerületéből, az agy anatómiájából a nő szellemi alacsonyabbrendűségére vont következtetések nem állanak ugyan meg, mindazonáltal, mint *tény* kétségtelen, hogy a nő a *férfihez hasonlítva* a testi és szellemi munkában tökéletlenebb. Ezen tökéletlenségnek oka; 1. a nő ivarja és az általa okozott idővesztés és testi-lelki zavarok: a hónapszám és szülés átlag 5—10 évet von el a munkától; 2. a nő szomorú helyzete a múltban s 3. e két ok hatásainak a gyakorlás révén való állandósítása s az átöröklés révén való felhalmozása. Ha azonban a nő értékét nem a férfihez viszonyítjuk, akkor *Harkányi* szerint a két nem abszolút értéke egyenlő, tehát mi sem áll útjában annak, hogy az asszonnyal épen olyan emberként bánjunk, mint a férfival. Mai rabszolgaságából, fel kell szabadítani az asszonyt: első sorban anyagilag, megnyitani előtte a kenyérkereső pályákat mind, de főképen azokat, a melyeknek betöltése mechanikus munkát követel meg, a milyenek végzésére már a mai asszony is alkalmas. A többi életpályákra alkalmas neveléssel — a fiúk és leányok közös nevelését igen figyelemreméltó érvekkel ajánlja *Harkányi* — és a politikai jogoknak, első sorban a választói jognak megadásával kell fokozatosan előkészíteni. Az ily fegyverzetel az életbe lépő asszonyt nem az éhség és prostitúció réme kergeti majd bele a házasságba, hanem a testi és lelki

szükségletekből kinövő egészséges szerelem; s ez lesz majd az a kapocs is, nem pedig a vallási, társadalmi vagy gazdasági érdek, a mely a házasságot összetartja és a monogám házasságnak élet-hossziglani tartását biztosítja. Majd a boldog házasság testi és lelki feltételeit vizsgálja az író s megvilágítja a nő teljes nemi kielégítésének, a nemzésnek, a megelőzésnek, a magzatelhajtásnak kényes, de életbevágó kérdéseit s a nemi élet nyomorának műve bevezetésében rajzolt képével szemben az olvasó lelkében megalakul az új nemi élet képe, a melynek egészséges gyönyörei az egyén és faj tökéletesedésének, egyre magasabb fejlődésének az egyéni öntudat állapotaiban való kifejezése, megjelenítése.

Ez az ösztövré csontváz még csak nem is sejteti az olvasóval a problémáknak, szempontoknak azt az eleven gazdagságát, a mely e művet jellemzi. Mint minden elemzés és elvonás, ez az ismertetés is megöli az élő szervezetet, hogy néhány alapjelenségre vezethesse vissza. Egy-két dolgot azonban még ki kell emelni, azokat a fejezeteket, a melyek tartalom és forma dolgában a legsikerültebbek: a bevezetőt, a melyet a Huszadik Század olvasói a novemberi számból ismernek, a két nem közti lényeges eltéréseket vizsgáló és Möbiust ellenállhatatlan erővel cáfoló részt és azokat a fejezeteket, a melyekben az átöröklésnek és a házasság formáinak kérdését világítja meg. Honnan van, kérdi az író, a nők tökéletlensége, mikor ők is, mint fiútestvéreik, a tökéletesebb apától származnak. Möbius e kérdésre úgy felel, hogy a nő szellemi tehetségei szempontjából állapít meg kivételt az átöröklés tana alól. „Miként régente a rabbik, Mohamed és némely egyházatya a menyországból rekesztette ki a nőt — írja szerző — úgy közösíti ki a tudós tanár a gyengébb nemet Darwin elméletéből.” Harkányi ezután Darwin és Ribot vizsgálatai nyomán arra az eredményre jut, hogy a szerzett tulajdonságok nem szerint, az öröklöttek azonban nemre való tekintet nélkül is öröklődnek, vagyis az apa szerzett tulajdonsága csak a fiára, de erről, mivel e tulajdonság számára már nem szerzett, hanem öröklött, már fiúra és leányra egyaránt átszáll: a férfi szerzett tökéletesebb tulajdonsága férfi-ágon már a fiúban, női ágon csak az unokában van meg s így „tökéletesedésében a nő szükségszerűen mindig legalább egy nemzetséggel marad el a férfi mögött” (83 lap.) Ez nagyon érdekes és szellemes következtetés, de hátha az alap, a melyre épít, nem megbízható? E kérdés vitásánál sehol se látszik nyoma se annak, hogy a szerzőnek tudomása volna épen az átöröklés kérdésében évek óta dúló harcról, a mely épen a szerzett tulajdonságok átöröklésének problémája körül volt a leghevesebb. A ki ma szól hozzá az átöröklés kérdéséhez, annak Weismannt és iskoláját nem lehet quantitá négligeablenak tekinteni. Harkányi bebizonyítottnak itéli a szerzett tulajdonságok az átöröklését és arra épít, noha épen ez szorulna bizonyításra. Ezt a hibát — ő, mint kitűnő logikus tudni fogja: *petitio principii*nek nevezik a logikában —

még egyszer elköveti: a nő abszolút értékének meghatározásánál. Okoskodása a következő: Az egyén (E) értékét a munka (M) és nemzés (N) összege határozza meg; a férfi egyénisége $E=M+N$, a nőé: $E_1=M_1+N_1$. Ha ez egyenleteket arányba állítjuk, megkapjuk a férfi és nő értékét: $E: E_1=(M+N): (M_1+N_1)$. Ma a férfi munkája aagyobb, a nemzésben, a fajfentartásban pedig a nő része a nagyobb. Már most a tapasztalás *szervezőnk* szerint azt bizonyítja, hogy valamely egyénnél a munka növekedése a nemzés csökkenését idézi elő és viszont. »Mindegyik nem általános értékét — írja tovább — két tényező szabja meg, melyeknek különös értéke fordított arányban áll. Eredeti példánk szerint M növekedésével N értéke kisebbedik és viszont. Ezért (sic!) (M+N) összege mindig egyenlő (M₁+N₁) összegével; $E: E_1=(M+N): (M_1+N_1)$. Az egyenlet jobb oldalának egyenlő voltából következik a másik két tag egyenlősége. Végző elemzésben a férfi és nő értékét alkotó egyik, vagy másik elem változhatik, de ez kihat a többire, miért is abszolút értékük egyenlő.» (94 lap.) Az okoskodásban való hiba itt nyilvánvaló: az $(M+N)=(M_1+N_1)$ egyenlet csak akkor helyes, ha $E=E_1$. Ez pedig nem igaz pusztán formai szempontból, de még kevésbé igaz tartalmilag: egy életét kicsapongásban töltő férfi vagy évenként gyermeket szülő nő *semmi* szempontból, még az élet szempontjából sem egyenértékű egy Spencernek.

Nem ez az egyetlen pont, a hol e sorok íróját nem tudta meggyőzni az író: a gazdasági kérdésnek a neveléssel szemben való arány -lagos elhanyagolása, a holnap asszonyainak kérdésénél a nőproletárok helyzetének majdnem tökéletes figyelmen kívül hagyása, a moralista igen gyakori jelentkezése, a nevelés erejének túlbecsülése: mindez zavart és ellenmondásra ingerelt. A szerző Sokrates mondását írta könyve élére: Tanítsátok az embereket és azok megjavulnak. Nem gondolja a szerző, hogy a tetején kezdi e tanács követője a házat építeni? hogy elmaradt itt az előzmény: Teremtsetek olyan viszonyokt, hogy tanítani lehessen az embereket; hogy a nevelés lehetősége, mint minden más társadalmi kérdés, gyökerében gazdasági kérdés? De ezek a megfontolások más csapásra visznek: Harkányi könyve úgy, a mint van, érdekes és értékes mű, a melynek írója e könyvvel joggal követelhet helyet a magyar nőmozgalom vezérkarában s meghallgatást, figyelembevételt minden gondolkodó embertől. K. Zs.

Az ifjúság sexuális felvilágosítása

A legfontosabb társadalmi érdek fűződik ahhoz, hogy ez a kérdés ne kerüljön le többé a napirendről, csak azért, hogy kényes és kényelmetlen. Hisz épp ebből az okból kell mielőbbi lehető megoldására törekedni. Jelen füzetünk számol be Harkányi Ede új könyvéről, mely ezt a témát is érdekesen fejtegeti, a következőkben pedig két közegészségügyi egyesület vitáját összegezzük. A *Berliner Verein für*

Schulgesundheitspflege egyik legutóbbi ülésén dr. Kemsies iskolaigazgató kifejtette, hogy tapasztalatai szerint a serdülő gyermekek maguk is óhajtják, hogy fölvilágosítsák őket a nemi-higiénikus dolgokról. A felnőttek rejtegető rendszere csak arra való, hogy elősegítse tisztátalan gerjedelmek fölkelését. A fölvilágosítás persze nagy nehézségekbe ütközik. Sokszor a szülők sem találják el a kellő hangot, s maguk a gyermekek is szégyenkeznek a szülőkkel ilyen tárgyról beszélni. Kevésbé erőltetett már a fölvilágosítás az iskola természettudományi óráiban. Legjobb volna az ilyenmű oktatást a felsőbb osztályok növény- és állattani óráiban alkalmazni s a növényi és állati élet szaporodás-tanához fűzni. De már sokkal előbb kell megkezdeni e nagyon emberi dolgokról való helyes fogalomképzést. A gólya-mese nélkül is nagyon meg lehet a kis ember, ha, lehetőleg anyja révén, korának megfelelő formában realitásokat hall az anyaságról, születésről stb. A végső oktatást e részt Kemsies szerint az orvosra és papra (?) kellene hagyni. Ily irányban az egyesületek és sajtó útján széleskörű agitáció kifejtése kívánatos. Dr. Rosenthal közegészségügyi tanácsos is mindkétmű ifjúságnak az iskolában való fölvilágosítása mellett van, a melyet kiterjesztene a természetellenes és korai nemi élet veszélyeire, s a nemi betegségekre is. Amde óvakodni kell, hogy ennek az oktatásnak ne legyen túlságos sötét és kedélyretentő színe. A feministák részéről Cauer asszony fejezte ki örömét, hogy a fölvilágosítás művében férfiak és nők együtt működnek. A kérdés megoldását leginkább a koedukációtól reméli. Witte lelkesz egyházi álláspontból szintén követeli a fölvilágosítást, még pedig a hitoktatás, s különösen a hatodik parancsolat kapcsán. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy családnak, iskolának, egyháznak egyaránt közre kell munkálkodniuk a fontos cél érdekében. — A bécsi *Gesellschaft für Gesundheitspflege* dr. Ullmann egyetemi docens hasontárgyu előadása után kimondotta, hogy az ifjúság sexuales oktatása első sorban a házi nevelés föladata; az iskolába való bevonása csak a középiskola hatodik osztályában kezdődjék, de ekkor lehetőleg teljes és nyílt modorban. Követeli a társaság, hogy az emberre vonatkozó tanok külön, *kötelező* tantárgyban („Somatologia és egészségtan”) adassanak elő, még pedig a mindenütt rendszeresítendő, más tanárokkal egyenjogú, államilag fizetett iskola-orvosok által.

Observer.

▲ munkakedv Jelentősége a társadalmi gazdaságban.

v. Wiese L, dr. *Die Freude an der Arbeit. (Soziale Praxis. Zentrakblatt für Sozialpolitik. XV. Jg. Nr. 13.)*

A társadalmi reform az emberi élet mind finomabb részleteire terjeszti ki figyelmét, hogy a kapitalizmus fejlődéséből az emberiség egyre nagyobb részére háramló hátrányokat ép e társadalom-gazdasági rendszer nyújtotta eszközökkel a minimumra korlátozza. A munkabér emelésének, a munkaidő csökkentésének kérdései a legdurvább, de egyúttal a legszükségesebb szempontok, melyek a munkaviszony szociális befolyásolását vezetik. A munkabér a legtöbb társadalmi harc oka, míg a munkaidő kérdése immár inkább csak a nehéz kézimunkát végző kereső osztályoknál esik igen fontos tekintet alá; ellenben az ügyvéd, a bankár, az iparos, az újságíró stb. a mai pénzgazdasághoz simuló gondolkodásánál fogva kevésbé számít munkaidejével, ha az csengő pénzmagban váltható be. E körülménynek oka, hogy a birtokos

és általában a felsőbb hivatási osztályok foglalkozásában sokkal több az élvezeti, eudaimonisztikus mozzanat. Herkner Henrik vetette fel újabban e kérdés vizsgálatát „A munkakedv jelentősége a nemzetgazdaság elméletében és gyakorlatában” c. kitűnő tanulmányában s ez elég, hogy Németországban immár azzal foglalkozzanak, miként lehetne az osztályellentétet e terét is gyakorlati úton enyhíteni. Herkner kissé optimisztikusan nézi a kapitalizmus e téren való hatását. Szerinte a céhszervezetbeli munkás is egyhangú teendőket teljesített. Technikailag önállóbb volt ugyan, de ma vállalkozóbb, munkafeltételeire nagyobb a befolyása stb.

Wiese helyesen utal arra, hogy a munkakedvet ma a végletekig menő munkamegosztás, a funkciók egyhangúsága, a gép fölényes munkájának lesújtó hatása, az üzemek belső fegyelme, a folytonos állás-csere csökkentik igen nagy mértékben. S ha vannak is mégegyes iparágak (Herkner 21 kategóriát állít fel), a hol bizonyos ragaszkodás tölti el a benne elfoglaltakat, ha a német általában tetterős és bizonyos rendi büszkeség minden hivatás mellett áthatja: Wiese mégis úgy véli, hogy e részt pesszimisztikusabb felfogás a megokoltabb s komoly reformmunkára van itt is szükség. E célból hat foglalkozási csoportot különböztet meg, a hol a hátrányok eltérő volta szerint más más a kívánatos javítás is. Hogy csak egy-kettőt említsünk. A hol a munka magában véve kielégítő, emeli az önérzetet, de felelősségteljes és fárasztó (mozdonyvezető, érchámorbeli munkás, szerelő stb.), ott a munkaidő megrövidítése a legfontosabb. A hol a munka nehéz, veszélyes, érdektelen és a türelmet fárasztó: ott gyakori munkaszünet a munkabér folytonos élvezetével, a munka könnyebbitése és változtatása van helyén stb.

Ferenczi Imre.

Fényes Adolf.

Fényesnek nem adatott meg Rippl-Rónai benyomásainak szeszélyes könnyúsége, nem Ferenczy Károly színeinek szívfogó hangulata. Szinte hajlandó volna az ember azt hinni, hogy a természet nem juttatott neki semmit önkényt, mindenért munkát, szakadatlan, gyötrelmes munkát követelt tőle. Művei szemlélete közben minduntalan eszünkbe jutnak Lionardo szavai: Ó Istenem, te minden jókat fáradtság árán adsz nekünk!

Művészetének e fáradtság fő hibája és egyszersmind tő erénye. Hiba, mert gyakran nagyon is szembeötlő, pedig a nagy művészeknél a munka töménytelen mennyisége is el tud rejtőzni a tökély látszólagos könnyúsége mögé. Erény, mert komoly művészet jele s kétszeres erény ma, midőn az impresszionizmus s a dekoratív irány annyira csábít a csalóka elnagyolásra.

Művei élvezetét is megnehezíti a fáradtság látható nyoma. Nem lepnek meg a tűnő benyomás játszi könnyúségével, nem ragadnak el a színek mély líraiságával; a hogy munka jegyében születtek, a szemléltől is munkát, figyelmes elmélyedést követelnek. A közönség körében kevés az őszinte barátjuk. A közönség nagy része ma is azt vallja, hogy az élet komoly, tehát a művészet derűs legyen, noha komoly életnek tükrözése is csak komoly lehet. *Örömtelenség* színházba nevetni, képtárba kellemes érzéki ingerért járt; *komolyság* mindenütt komoly elmélyedést keres.

A bíráló ellenben korán elismerte művei kiválóságát. Ez azonban nem jelent sokat. A mi szellemi életünkben hiányzik a folytonosság. A következő

nemzedék nem az előzőt folytatja, nem annak bírálata útján jut új eredményre, hanem a külföld újságait fogadja el s a régivel kész újat helyez szembe. A nagy harcokat külföldön döntik el, itthon már csak az eredmények vívják utó csatározásait. Az új festő nemzedékkel együtt halad az új bíráló nemzedék is; a mint azok művészi újításait, úgy hozzák ezek új széptani elveiket készen az idegenből. S az idegen győzelmi jelvények láttára hamar elnémul az öreg tekintélyek hada.

S még valami. Szellemi életünk egy városba, ott is egy szűk körbe szorul össze. Egy nemzedék tagjai egymást személyesen is ismerik. A bírálónak nem kell a művekből kielemeznie ítéletét, a szerző személye kulcsot ad hozzá. Tárgyilagos ítélkezés nehézsége helyébe a személyi megbecsülés közvetlensége lép minden előnyével, igaz, gyakori hátrányaival.

A múlt év novemberében rendezett gyűjteményes tárlatán azonban már nemcsak a bírálat ismerte el a festő kiválóságát, a közönség is közelebb férközött hozzá. Az utolsó években — főleg festőink komoly és megalkuvás nélküli munkája folytán — a művészi ízlés némileg fejlődött. De nemcsak a közönség egy része jutott közelebb a művészhez, a festő is közeledett a közönséghez. Művészete érdekes változáson ment át. Éles szeme meglátta azt, a mi a közönség idegenkedésében jogos volt, s iparkodott a hiányon segíteni. A díszítő célnak, melyet régebbi művein mereven elutasított, újabb munkáin elfoglalta az illó helyet.

Művészete nem gyökerezik magyar elődei munkájában. Iskolája főleg német volt. Szerencsére akkor a természethű elemzés divatja járta, a lehető legjobb iskola. Első műveit a részletek aprólékos kutatása jellemzi. Mikor önállóvá kezd válni, az elemzést bátor összefoglalás váltja föl, ámbar a természethűség mindvégig megmarad. Ez az összefoglaló irányzat még határozottabbá válik legutolsó, legérettebb művein.

Művészete folytonos fejlődést mutat technikában, formában, tartalomban egyaránt. Tanuló éveiben technikája ingadozó, de mindig félénk és aprólékos, akár a festékanyag felrakásával mintázza az arcot, mint *Thüringiai paraszt*-jában, akár éles rajzzal, a kemény fény s a sötét árnyék ellentéteivel domborítja ki alakjait, mint *Cívódás* c. olajfestményében. Önállósága első korszakában már sajátos és merész technikát teremt magának, széles, szinte nyers festékkezelést. A rajzot elrejtja a festői előállítás mögé. Megtartja fény és árny ellentétét, sőt képei szerkezetét a fény és árny területek egyensúlyára építi, azonban a fény — noha ereje növekedett — elvesztette kemény voltát; az árny — noha mélysége nem csökkent — el feketeségét. Képein — legkiválóbbak a *Család* és az *Özvegy* címűek — barnás-össztónus uralkodik, melynek egységét idegen szín nem zavarja. Utolsó korszakában végre elveti a barna tónust, rendkívül megszorítja az árny szerepét, világossággal önti el a kép egész területét, a finom helyi színeket folyékonyabb festékekkel és lágyabban festi s a díszítő erejű széles színfoltok értékére alapítja képei szerkezetét. Fő munkái ez időkből: *Egy legény és egy leány* és *Csöndes boldogság* c. olajfestményei.

Technikával és formával kapcsolatosan fejlődik művei tartalma is. Első alakos képeiben, pl. a *Cívódás*-ban és a *Pletyká*-ban, a jellemet kiélezte, sőt túlozta s az elbeszélő tartalmat művésztietlenül előtérbe tolta. Később az elbeszélő tartalom elcsitul s a festői tartalom érezhetővé válik. Azonban a jellem és a lelkiállapot kiélezése még most is néha túlságba megy, mint

pl. az *Özvegy* c. képen. Csak az utolsó korban, mikor a díszítő irány is föllép művein, váltja föl a kissé hangos elbeszélő tartalmat teljes diszkréción. Egyszerű emberek lelki hangulatai határozatlanságukban és primitív mélységükben tükröződnek festményein s egybeolvadnak e művek komoly színhangulatával.

Rokon fejlődést látunk tájfestményein is. Önállósága első korszakában csupán valóságosságra törekszik s ez irányban meglepő eredményt ér el. Nyugodt tárgyilagos természetűségben kevés magyar festő vetekedhetett vele. Leginkább borús vagy esős hangulatokat festett, tán mert így egységes barnás-szürke tónust hozhatott festményeibe, a nélkül, hogy a valóságosságból bármit is fölládozott volna. Fejlődésének utolsó szakaszában azonban tájképein is érvényesült a díszítő célzat. Színessé vált s egyúttal változatosabbá tárgyaiban, a szürke hangulatokat ragyogó napfényvel derítette föl, s finom színhatású, érzékenyen mérlegelt foltokká összegezte a tájak benyomását. Néhány kisebb tájképe ez utolsó időből művészetének legmagasabb eddigi pontját jelöli.

Meglepő ez a következetesség, melylyel a művész önmagából ilyen magasra fejlesztette művészetét. Minden festmény úgyszólván egy lépés előre s ha kész, akkor kíméletlen önbírálat boncolja hiányait, melyeket a következő műben elkerülni igyekszik. E műveknél nem jutnak külföldi vagy hazai példák eszünkbe; magukból fejlődtek s magukban állanak. Sorozatuk a szakadatlan munkának tiszteletreméltó mennyiségét képviseli. Vannak festőink, kiknek technikája biztosabb, tárgyköre tágabb, vagy a kiket a természet a költőiség nagyobb fokával áldott meg, de Fényes Adolf mai festő nemzedékünknek bizonyára legkövetkezetesebb s legönállóbb tagja.

Meller Simon.

Thália.

Mária Magdolna. Dráma 3 felvonásban. Írta: Hebbel Frigyes. — A hőstenor. Szatíra 1 felvonásban. Írta: Frank Wedekind. Fordította: Bánóczy László. — A Thália Társaság előadása 1906 január 21-én.

A ki fővárosunk szellemi életének igazán értékes kultur-mozzánatait számon tartja — sajnos, ritkán akad felróni valója — nem hagyhatja említés nélkül a Thália-színház legújabb vállalkozását. Ez a valóban ifjú társaság — ifjú hitre, bátorságra, de ember ízlésre, tudásra, energikus tetre — kulturfolyamunkba ismét belevezetett egy kis friss vizet, egy rejtett, már t. i. előttünk rejtett, ősforrásból. Ennek az ősforrásnak Hebbel Frigyes a neve. Odaát Hebbel nem csak név, nem csak végre elismert klasszikus, hanem a mi ennél jóval több, könyvből, színpadról ható eleven erő. Nálunk? — Friss emlékemben van a *Mária Magdolna* tavalyi, még kissé zsenge és szegényes előadása. Fölvonásközben nem ritkán csapta meg fülemet egy-egy szent tudatlansággal megfogalmazott kérdés: Ki és mi ez a Hebbel; él-e avagy rég meghalt; úgy-e bár, csak — no, hisz nem éppen tehetségtelen — Ibsen- vagy Hauptmann *utánzó*? Szerencsére voltak olyanok is, a kik helyes fölvilágosítással szolgáltak. Szóval, ha egyébre nem, arra mindenesetre jó volt ez a kiadás, hogy fölbresz-

tette az érdeklődést a kemény fából darabolt dithmars érdekes egyénisége és maradandó becsű művei iránt. *Et haec meminisse juvabit.* A művészet egy kis komolysága a *János vitéz* végnélkül melázó fuvalója, *A legvitézebb huszár* lódobogása, kardcsörtetése, sarkantyú pengése s a *Leányka* kupázásai közepette.

Hebbel csakugyan új célok kezdete s nem csoda, hogy a modern irodalmi és művészi irányok egyik ősíket tisztelik benne. Vegyük csak ezt a kispolgári drámáját. Mily eleven a kép, ha rá mája 63 évtől kissé kopottas, szuvas is. Mennyi erő — visszafojtott s ezért majdnem robbanva nyilvánuló erő; — az életnek, az egyszerű, köznapivalóságoknak, a mindennapi embereknek mily élesszemű megfigyelése s hűséges, benső visszaadása; az egyénben s a testi-lelki társadalmi milieu-jében benrejlő szükségszerűségek, fátumok ádáz és összetörő tusájának mily kíméletlen logikájú és pszichológiájú megjelenítése; a cselekménynek, a sokszor naiv mozgatás mellett is mily feszítő koncentrációja; a nyelvnek, — minden még nem drámai oekonomiájú bősége ellenére is — mily vaskos ereje s zamatos, földes íze. (Paraszti nyelv iparos világban; hiába, az ipar még akkor nem távolodott el úgy a földtől.) Hebbel a maga korában valóságos erraticus block; abban a korban, a mikor hatását az Iffland és Kotzebue-hagyományok ügyes és máig ki nem fogyott továbbtestálói csaknem megsemmisítették. Igen, igazi drámaisága, az egész drámai nézés révén Ibsen és Hauptmann Hebbelhez fűződnek, ha százszor megállapított irodalomtörténeti tény is, hogy Hebbel közvetlenül nem hatott rájuk. *Mária Magdolna*-t, a korai realizmus emlékét a *Thália* stílszerűen s a haladásra sikerrel törekedve tolmácsolta. Általában eltalálta Antal mester és népe szűk világának alaptónusát; e ház és kor szűk perspektívája, kategorikus imperativus-okba békózott moralitástól szürke és jeges levegőjét. Egyeseket azonban névszerint is kötelességünk fölemlíteni. A tavalyi gyenge alakító helyett jól esett Kürti Józsefet Antal mester ügyesen megválasztott maszkjában látni. Ezt a dörmögő, rideg, de tetőtől-talpig becsületes iparost mély tanulmánynyal, a beszéd, a járás, a gesztusok és arcjáték részleteiben is mindig találó jellegzetességével éltette előttünk. Az áldozatot, a Mária Magdolnát, asztalos leányát Forgács Rózsi k. a. adta nemes eszközökkel. Igénytelen külseje az érzésteljes és gyöngéden árnyaló játék alatt egyre szívrhatóbb lett. — Ezt a hatást biztos erővel fokozta a tetőpontig, katasztrófája néma jelenetéig. — A többiek gyűjtőneve: törekvők. — A dráma után Wedekind kacagató és szellemes szatírája *A hőstenor* került színre. Ebben különösen Doktor János igen jó a vén operájával évtizedekig házaló zenetanár szerepében.

A műsort, úgy tudjuk, legközelebb megismétlik, még pedig, mint munkáselőadást. E kezdésért megint csak üdvözölhetjük a Thália-t. munkások helyes esztétikai nevelésének egyik mélyreható tényezőjévé válhatik ez a komolyan veendő társaság.

W.

Hervé és a magyar szabadgondolkozók.

A szabadgondolkozók múlt hóban tartott közgyűlésének kimagasló pontja volt Székely Aladár következő, egyhangúlag elfogadott indítványa:

T. közgyűlés! Mindnyájunknak élénk emlékezetében él még az a drákói szigorúságú ítélet, melylyel a francia polgári esküdtek az elmúlt napokban az októberi antimilitarista plakát aláíróit, köztük Gustave Hervét, a mozgalom vezérét sújtották. A magyarországi szabadgondolkozók ama kis csapatának, a mely részt vett az 1905. évi párisi kongresszuson, volt alkalmuk személyesen megismerni ezt a nem közönséges bajtársukat, s meghallgatni a világbéke kérdésében tartott nagyszabású beszédét, melyben kérlelhetetlen következetességgel s a tiszta meggyőződés erejétől áthatott ékesszólással szállott síkra az általa helyeseknek felismert elvek alkalmazásáért. Pedig akkor már megtanította rá az élet, hogy mit kockáztat szókimondásával: ez már neki egyetemi tanszékebe került. De azt hitte, hogy a mit nem szabad neki tovább hirdetni mint tudományt, azt bizvást hirdetheti mint igazságot. Azt hitte, hogy most már úgy sem maradt egyebe személyes szabadságánál, attól meg nem foszthatja senki a szabad köztársaságban. A hazafiúi büszkeségnek ez az utolsó illúziója élt még akkor szívében. Némi szánakozással szólt akkor hozzánk, külföldi bajtársaihoz, kiknek korlátoltabb a vélemény és szólásszabadságunk, mint a mekkorát neki és honfitársainak apáik a barrikádokon kiontott verővel megszereztek. Ebbe az ő vélemény szabadságukba vetett naiv hitében azóta borzasztóan csalódnia kellett. Férfikora teljességéből kiszakított négy súlyos esztendő árán kellett tisztába jönnie, mit várhat a jövő embere a jelen társadalmától. Attól a társadalomtól, a mely maga is forradalomnak köszönte létét, de uralomra jutva sietett kihirdetni, hogy a forradalmak ideje lejárt (Gohier védekezésének szavai), attól a társadalomtól, a mely hideg vérrrel elnézi, sőt megköveteli, hogy a tiszt szó nélkül föbbe löjje az engedelmességet megtagadó közlegényt, de szörnyű boszút esküszik, ha akad vakmerő, ki ezt figyelmeztesse, hogy a biztos halál elhárítására ilyenkor kezében a fegyver; és a mely társadalom a sors keserű iróniájaképen ölesre való felhívás címén sújtja büntetéssel azt, a kinek célja nemcsak minden ölest, hanem embertársainak minden kizsákmányolását lehetetlenné tenni. Mert ilyennek bizonyult a lefolyt per során a mai európai társadalom az „Ő Hazájok”, a Jaures-féle opportunistá félemberek hazája, a kik gyávaságból támadnak, a mikor védelemre vállalkoznak, a kik jobb tudomásuk ellenére annyi szentimentalizmust feltételeznek a magok társadalmáról, hogy az majd letér az útról, ha bölcsen megmagyarázzák neki, milyen szörnyű lelkiismereti probléma az, a mely elé a felvetett kérdésben a Hervékhez hasonló embereket állítja; a kik az egyenes kérdésre görbén válaszolnak, a kik pontosan tudják, mitévők lennének, ha buddhisták volnának, de nem tudják vagy nem merik megmondani, mit kell tenniök, mint európaiaknak, keresztényeknek avagy szabadgondolkozóknak.

Azt a nagy összeütközést, a mely Franciaországban a progresszív törekvések és a militarizmus közt bekövetkezett, a szabad gondolat hívei sehonnán sem nézhetik közömbösen. Sokkal általánosabb jelenség az, mely egy országnak határain messze túlterjed. Napjainkban tapasztalhatjuk, hogy a legkülönbözőbb radikális szellemi áramlatok hasonló összeütközésbe jutnak a militarizmussal, a Hervé forradalmi szocializmusa ép úgy, mint a primitív keresztény erkölcsi világfelfogás

alapján álló Tolsztoj anarchisztikus tanítása. Hogy pedig bizonyos körülmények közt a nemzeti szellem ébredése is hasonló eredményre vezethet az talán épen itt Magyarországon szorul legkevésbé bővebb magyarázatra.

A szabad gondolat híveinek állásfoglalása ebben az összeközösben nem lehet kétséges. A nyers erővel szemben az öntudatos, kritikai szellem érvényesüléséért kell lándzsát törnie s annak harcosait balsorsukban sem szabad elhagynia.

Indítványozom ennél fogva, fejezze ki a szabad gondolat magyarországi egyesülete őszinte szimpátiáit G. Hervé és társai irányában és juttassa azt tudomásukra a bruxellesi nemzetközi központ útján. (Élénk helyeslés).

Vandervelde essay kötete.

Essais socialistes. (L'alcoolisme. La religion. L'art) Par Émile Vandervelde, professeur a l'Université Nouvelle de Bruxelles. Paris, Félix Alcan, 1906. (Bibliothèque générale des Sciences sociales.) Ara kötve 6 franc.

Vandervelde ebben az essay-kötetében három különböző témával foglalkozik, de mégis közös alapon egybefűzi azokat. E közös alap az, hogy úgy az alkoholizmust, mint a vallást és művészetet abból a szempontból vizsgálja, mily szerepük van a mai, kapitalista társadalomban. Konstatálja, hogy az alkoholizmus a mai viszonyoknak majdnem kényszerűsége, — a munkás legalább benne látja a mesterséges paradicsomot, az egyedüli eszközt, hogy az élet gondjaitól, nyomorától legalább egy kis időre szabaduljon; a vallás az uralmi szervezetek hatalmi eszköze; a művészet a mai társadalomban csak kevesek fényűzési kiváltsága, a művészekre nézve pedig többnyire a kényszermunka és kizsákmányoltatás járma.

E szomorú tényeket konstatáltatván, Vandervelde foglalkozik azzal a kérdéssel, lehet-e s kell-e valamit tenni már a mai állapotok közt is az alkoholizmus ellen, a tekintélyi vallások despotizmusának gyengítésére s végül annak érdekében, hogy a nagy néptömegek is részesülhessenek az esztétikai élet boldogságában? Minthogy pedig álláspontja ép úgy eltér attól az intranzigenciától, hogy nem szabad s nem is lehet semmit sem tenni vallási, erkölcsi, esztétikai téren, valamíg a gazdasági kérdés nincs megoldva, mint a hogy merőben eltér azok optimizmusától, a kik azt hiszik, hogy a morális és intellektuális téren való muaka az egyedül üdvözítő s hogy a társadalmi struktúrán nem szabad s nem kell változtatni: ő a minden téren való integrális küzdelmet hirdetvén, érvelése a legtöbb helyt teljesen meggyőző tárgyilagosságával s az igazság pathosával. Jelen számunkban az illusztris szerző engedelmével közöljük a könyv egyik érdekes fejezetét. K—i

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A *Társadalomtudományi Társaság* novemberben megnyílt új ülészakában folytatta a *középiskolai reform* kérdéséről megindult vitát.

November 3-án, 10-én és 17-én *Pikler Gyula* egyetemi tanár, a Társaság alelnöke tartott a tárgyról kimerítő előadásokat. Különösen foglalkozott ezekben Kármán Mór, egyet. m. tanár úrnak a nyári ülészakban tartott idevonatkozó fejtegetéseivel.

December 15-én *Wolfner Pál* foglalkozott a történelem-tanítás kérdésével. Ugyanezen ülésen *Pikler Gyula*, egyetemi tanár is felszólalt, hogy *Wolfner* néhány észrevételére válaszoljon.

December 22-én *Simon József*, főgymn. tanár, akadémiai tag értekezett a klasszika filológia tanításának kérdéséről.

Január 5-én *Latkóczy Mihály*, főgymn. tanár ugyancsak a klasszika filológia kérdéséről tartott értekezést.

Január 26-án *Weszely Ödön*, Budapest székesfőváros népoktatási felügyelője tartott előadást: »A magyar nyelvoktatása a középiskolában« cím alatt.

Január 27-én *Endrei Ákos*, kaposvári főgymnáziumi tanár adott elő »A jövő középiskolájáról«.

A választmány a szólásra jelentkezők listáját már októberben lezárta és új előjegyzéseket el nem fogad többé. A vita február folyamán véget fog érni.

A Társaság választmánya október 7-én és december 22-én tartott üléseket. Az előbbin 12 belépést és 3 kilépést, az utóbbin 50 belépést és 3 kilépést vett tudomásul. A munkástanfolyamokra

nézve azok titkára, Wolfner Pál jelentette, hogy a télen két tanfolyam nyílik meg. Az egyiket Madzsar József, a másikat Wolfner Pál tartja.

December 22-én közgyűlés is tartatott, melynek egyedüli tárgya az eddigi pénztáros, Teller Miksa, lemondása volt. A közgyűlés Teller Miksának eddigi buzgó és lelkiismeretes működéséért köszönetet szavazott és sajnálkozásának adott kifejezést, hogy nagy elfoglaltsága miatt a pénztár kezelését továbbra el nem láthatja. Helyébe a közgyűlés pénztárosnak dr. Fried Ödön ügyvédet választotta meg.

FÜGGELÉK.

A Szabadgondolköztás Magyarországí Egyesületének Jóvá-hagyott Álapszabályai.

1. §. Az egyesület címe: A Szabadgondolköztás Magyarországí Egyesülete.

Székhelye: Budapest. Fiókokat bárhol szervezhet.

Pecsetje: A Szabadgondolköztás Magyarországí Egyesülete Budapest, 1905.

2. §. Az egyesülés célja: az előítélettől ment tudományos gondolköztás védelme és terjesztése.

3. §. Ennek a célnak elérése végett az egyesület a szabadgondolköztás hívei közt ápolja a szellemi érintkezést, előadá-sokat rendez, könyveket ad ki; ilyenek szerzőit, illetőleg munka-társait támogatja.

4. §. Tagja lehet az egyesületnek minden magyar állampolgár.

5. §. Az egyesület tagjai kétfélek;

a) rendes tagok, kik évi 10 fillér felvételi díjat és

b) támogató rendes tagok, kik ez Összegen felül évenként bármit fizetnek az egyesület pénztárába.

6. §. A tagok jogai teljesen egyenlők.

Minden tag választó és választható, minden tagnak van joga a közgyűlésen szólásra, indítványozásra és szavazásra.

7. §. A tagul jelentkezőket a választmány szótöbbséggel veszi föl az egyesület kötelékébe.

8. §. Megszűnik tagsági joga annak, a kit a választmány a tagok sorából kizár. Ezen határozat 15 nap alatt halasztó hatálylyal a közgyűléshez felebbezhető.

9. §. Az egyesület rendes évi közgyűlését október havában tartja.

Rendkívüli közgyűlés hívandó össze bármikor és bármennyi-szer, ha az elnök vagy az egyesületnek legalább 20 tagja kívánja.

10. §. A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

a) a tisztikar és a választmány jelentésének átvétele és a felmentvényről való határozathozatal;

- b) a költségvetés megállapítása;
- c) a tisztikar és a választmányi tagok megválasztása;
- d) az alapszabályok módosítása;
- e) az egyesület feloszlata, vagy más egyesülettel való összeolvadása;
- f) ennek esetében az egyesület vagyonának hováfordítása kérdésében való határozathozatal; végre
- g) a közgyűlés előtt legalább 5 nappal az elnökséghez előterjesztett indítványok és interpellációk elintézése.

11. §. A közgyűlési meghívó legalább 2 héttel előbb, a megelőző közgyűlés által meghatározott hírlapok útján, közzéteendő.

12. §. A közgyűlés határozatképességéhez 50 tag jelenléte szükséges.

13. §. A szavazás nyilvános. A határozatok szótöbbséggel hozatnak.

Ha a közgyűlés az első alkalommal határozatképtelen egy hónapon belül, de két hétnél nem hamarabb, új közgyűlés tartandó, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül az első alkalommal kitűzött közgyűlés napirendje szerint, egyszerű szótöbbséggel határoz.

A 10. §. d), e) és f) pontjaiban foglalt tárgyakra vonatkozó közgyűlési határozatok, jóváhagyás végett, a m. kir. belügyminisztériumhoz felterjesztendők.

14. §. Az egyesület vezetőségének tagjai (az egyesület választmánya):

- az elnök;
- a 3 alelnök;
- a főtitkár;
- a 3 titkár;
- az ügyész;
- a gazda;
- a pénztáros;
- az ellenőr és
- 70 választmányi tag.

Mindezeknek megbízatása az egyik rendes közgyűléstől a másikig terjed.

15. §. Az elnök képviseli az egyesületet a tagokkal és harmadik személyekkel szemben s gondoskodik a közgyűlés és a választmány határozatainak végrehajtásáról, egybehívja a közgyűlést és a választmányi üléseket, azokon elnököl és szavazat-

egyenlőség esetében dönt; a költségvetés keretein belül utalványoz az egyesület pénztárából.

Az alelnökök az elnököt akadályoztatása esetén mind-
ezekben helyettesítik.

16. §. A főtitkár vezeti az egyesület írásbeli ügyeit: levelezést, meghívásokat, vezeti a közgyűlések és a választmányi ülések jegyzőkönyveit, a tagok névsorát és őrzi az egyesület irományait és pecsétjét.

17. §. A titkárok a főtitkárt akadályoztatása esetén mind-
ezekben helyettesítik.

18. §. Az ügyész az egyesület jogügyeit látja el.

19. §. A gazda gondoskodik az egyesület gyűlései alkal-
mával a helyiségekről és a rend fentartásáról.

20. §. A pénztáros felelősség terhe alatt kezeli az egyesület jövedelmeit, átveszi és az ellenőrrel nyugtatványozza a befolyó pénzeket, teljesíti az elnök által utalványozott fizetéseket; ezekről könyvet vezet s a pénztárforgalomról negyedévi kimutatásokat terjeszt a választmány elé.

21. §. Az ellenőr láttamozza a pénztáros által kiállított nyugtatványokat, legalább negyedévenként pénztárvizsgálatot tart s annak eredményéről jelentést tesz a választmánynak.

22. §. A választmány végrehajtja a közgyűlés határozatait s intézi az egyesület ügyeit, a mennyiben azok a közgyűlés vagy egyes tisztviselő hatáskörébe nem tartoznak.

Határozatképességéhez legalább 10 tag jelenléte szükséges. Határozatait mindenkor egyszerű szótöbbséggel hozza meg.

Legalább negyedévenként tart ülést. Rendkívüli ülést tart, ha az elnök vagy legalább 3 választmányi tag szükségét látja.

A választmány összes határozatai ellen felelbezésnek van helye az egyesület közgyűléséhez.

23. §. Az egyesület jövedelme a tagsági díjából és esetleges egyéb bevételekből áll.

Vagyona: a leltár és az esetleges megtakarítások.

24. §. Ha az egyesület az alapszabályokban körülírt célját és hatáskörét túllépné s a szabályszerű vizsgálat azt igazolná, hogy eljárása az állam vagy az egyesületi tagok érdekét veszélyezteti: a m. kir. belügyminisztérium azt a vizsgálat eredményéhez képest vagy az alapszabályok szigorú megtartására utasítja, vagy végleg feloszlatja.

Utóbbi esetben az egyesület vagyona a Társadalomtudományi Olvasóköri tulajdonába megy át.